

**УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ КАРПАТОЗНАВСТВА**

М.М.ВЕГЕШ, Л.В.ГОРВАТ

**ІСТОРИЧНА НАУКА В УЖГОРОДСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
(МАТЕРІАЛИ ДО ЛЕКЦІЙ ДЛЯ СТУДЕНТІВ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ)**

УЖГОРОД - 2000

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор кафедри нової і
новітньої історії та історіографії Ужгородського
державного університету І.Ф. Король,
кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник НДІ Карпатознавства В.В.Марина

Рекомендовано до друку на засіданні Ради НДІ
Карпатознавства 2 лютого 2000 р., протокол №2.

Загальновідомо, що закарпатські історики внесли вагомий вклад у розвиток української історіографії в ХХ ст. Однак, сучасні студенти не мають на сьогоднішній день більш-менш зібраного до купи видання з цього приводу. Автори даної книги зробили спробу проаналізувати наукові праці провідних вчених УжДУ різних поколінь, простежили їх місце в сучасній історіографії.

Видання розраховане на студентів і викладачів вузів.

© Вегеш М. М., Горват Л.В., 2000

ІЛЛЯ ШУЛЬГА

Про відомого українського історика Іллю Гавриловича Шульгу написано вже чимало. Як правило, про нього писали статті його учні, а також колеги по спільній роботі в Ужгородському державному університеті та Вінницькому педінституті. Ілля Гаврилович належав до тих небагатьох сучасних дослідників, який набув слави ще за життя, про якого писали автори фундаментальної праці "Радянська енциклопедія історії України"(К,1972.-Т.4). Серед вчених, які відгукнулися про наукову і педагогічну діяльність І.Г.Шульги, були професори І.Гранчак, В.Сливка, В.Задорожний, В.Ілько, В.Грабовецький, О.Довганич та багато інших. Ким же був і яке місце посідає доктор історичних наук, професор, лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка (посмертно) Ілля Гаврилович Шульга в українській історіографії?

І.Г.Шульга народився 3 серпня 1921 р. в с. Верешаках (тепер Лисянського району Черкаської області) в сім'ї селянина-бідняка. У 1940 р. з дипломом Черкаського сільськогосподарського технікуму почав працювати зоотехніком. У 1948 р. закінчив історичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка. Саме під час навчання в цьому престижному вузі, молодого історика Іллю Шульгу заримітив видатний український історик, учень славетного Михайла Грушевського, академік Іван Крип'якевич. Ілля Шульга справедливо вважається одним із кращих учнів свого видатного вчителя. Однак, шлях у науку молодого історика був непростим: спочатку працював вчителем, де набрався досвіду й педагогічної майстерності. Вони потім стали в пригоді майбутнього

викладача університету.

Аспірантуру І.Г.Шульга закінчив у Інституті історії АН УРСР, після чого успішно захистив кандидатську дисертацію на тему "Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст." (Київ, 1954). До речі, наставниками Іллі Гавриловича в аспірантурі були відомі вчені, члени-кореспонденти АН України І.О.Гуржій, Ф.П.Шевченко, професори В.О.Голобуцький і А.О.Введенський. З 1954 р. І.Г.Шульга починає свою педагогічну та наукову діяльність в Ужгородському державному університеті. Необхідно погодитись з авторами мемуарної статті "Історія була його душею, Україна – любов'ю" В.Є.Задорожним та І.М.Гранчаком, що "ужгородський період (1954-1972) у житті вченого відіграв особливу роль". Це, дійсно, так. В Ужгороді він написав майже всі свої фундаментальні праці, а також захистив докторську дисертацію на тему "Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатській Україні в період розкладу і кризи феодально-кріпосницького ладу (друга половина XVIII - перша половина XIX ст.)". (Ужгород, 1965).

В Ужгороді І.Г.Шульга очолив кафедру історії СРСР (1958) і, як пишуть автори праці "Осередок освіти, науки, культури", присвяченій 50-річчю заснування Ужгородського державного університету, І.Гранчак, О.Довганич, В. Сливка і В.Турияниця, саме з цього часу "увага до вивчення історії Закарпаття особливо посилилась. Вихованець львівської школи істориків... активно почав досліджувати маловивчені раніше питання соціально-економічної та політичної історії Закарпаття другої половини XVIII і першої половини XIX ст.". Високо

оцінили наукову діяльність вченого автори першого тому "Нарисів історії Закарпаття" (Ужгород, 1993): "... дослідження І.Шульги побудовані виключно на архівних джерелах. Ілля Гаврилович був серед тих дослідників історії Закарпаття, які десятиліттями не покидали залів архівів не лише Закарпаття, але й Львова, Києва... Тематика його монографій гранично чітка - це економічні, соціальні, політичні й культурні процеси в Закарпатті другої половини XVIII - першої половини XIX ст. В дослідженнях І.Шульги широко... розкрито еволюцію аграрних відносин, роль міст як економічних, так і культурницьких центрів. На нових матеріалах висвітлюється і розвиток класової боротьби".

Перу І.Г. Шульги належать монографії "Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст.", (1962), "Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII - першій половині XIX ст." (1965), "Зоря незгасна" (1986), написана в співавторстві з В.Є.Задорожним і О.С.Мазурком, "Людомор на Поділлі" (1993), "Голод на Поділлі" (1993), "Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства 1920-1932 років" (1997), яка побачила світ вже після смерті автора. Ілля Шульга був співавтором багатьох фундаментальних колективних монографій, зокрема, "Історія селянства Української РСР", "Історія міст і сіл УРСР", "Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття" та ін. У співавторстві з іншими науковцями він видав книгу для читання з історії України. Як бачимо, І.Г.Шульга має солідний науковий доробок у монографічному плані.

У монографії "Соціально-економічне становище

Закарпаття в другій половині XVIII ст." І.Г.Шульга об'єктивно і аргументовано дослідив проблеми втягнення поміщицьких господарств у товарно-грошові відносини, описав становище селянства і загострення класових суперечностей, розвиток міст і торгівлі на Закарпатті. Він одним із перших, на основі нових архівних документів, висвітлив запровадження урбаріїв Марії-Терезії в Закарпатті та розвиток цехів у краї. Необхідно погодитися, хоч і проминуло понад тридцять років з часу виходу праці І.Г.Шульги, з правомірними висновками автора: "Незважаючи на те, що правлячі кола Австрії всебічно підтримували землевласників і ревно зберігали феодальний лад, вслякко перешкоджали розвиткові нових відносин, продуктивні сили Закарпаття невинно, хоч дуже повільно, просувалися вперед. В надрах старої феодально-кріпосницької системи поступово визрівали нові капіталістичні відносини". І.Г.Шульга одним із перших почав досліджувати економічні й культурні зв'язки Закарпаття з іншими українськими землями та Росією в другій половині XVIII ст. Він аргументовано довів, що ці зв'язки "не припинялися ніколи". В архівних джерелах зберігається багато документів, що беззаперечно підтверджують цю думку. "Нерідко на українські і російські ярмарки приїжджали закарпатські купці та селяни,- писав І.Г.Шульга,- із Ужанської та Туринської долини селяни їздили на ярмарок в м. Турки, де продавали шкіру, гуні, полотно, вино, горілку, худобу і т.д. Однак польська шляхта чинила перешкоди в розвиткові тісних економічних зв'язків між Закарпаттям та Галичиною. Шляхетському безчинству в прикордонних із Закарпаттям районах західноукраїнських земель не було меж. Шляхетичі

грабували селян, обкладали їх товари непосильним митом, забирали купців до в'язниці, били... Із Галичини та Буковини на Закарпаття завозився хліб, хміль, сіль, горілка тощо". Дослідник довів, що "торгівлею з Галичиною займалися не тільки купці, але й селяни. Торгівля селян носила переважно контрабандний характер, тому встановити її розміри дуже важко. Комітатські суди нерідко притягали до відповідальності тих селян, які завозили на Закарпаття коломийську сіль. Закарпатські селяни та міщани вели з галичанами відповідні кредитні операції". Нерідко "жителі Закарпаття, рятуючись від тяжкого феодалного гніту, тікали в Галичину, ходили на заробітки, досягаючи іноді кордонів Російської держави".

Цікаві факти зустрічаємо в монографії І.Г.Шульги про культурні зв'язки Закарпаття з іншими українськими землями та Росією, які в другій половині XVIII ст. "ще більше зміцнилися". Прогресивна закарпатська молодь, як писав І.Г.Шульга, "їхала на навчання в Росію і там залишалася на постійне життя. Це І.С.Орлай, П.Д.Лодій, М.А.Балудянський, І.Гуца-Венелін та ін.". Про І.С.Орлая дослідник писав, що він одним із перших закарпатців прийшов до правильного висновку, що закарпатські українці - потомки "киевских русичей". І.Г.Шульга зробив однозначний висновок, що "нерозривні зв'язки між братніми народами сприяли національному пробудженню закарпатоукраїнського народу". Ці думки він розвинув у колективній монографії "Зоря незгасна".

Високо була оцінена монографія І.Г.Шульги "Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII - першій половині XIX ст.". Її рецензенти - В.І.Ілько і

М.М.Лелекач відзначали, що "автор всебічно досліджує соціально-економічне життя Закарпаття, дає господарську характеристику економічного розвитку Закарпатської України... І.Г.Шульга приводить яскраві і переконливі цифри про збільшення всіх селянських повинностей протягом першої половини XIX ст. ... І.Г. Шульга детально розглядає всі форми і методи класової боротьби в Закарпатті, прослідковує систематичне наростання цієї боротьби". Не заперечуючи такої високої оцінки названої монографії, слід додати, що саме в ній І.Г.Шульга одним із перших в українській історіографії досліджував генезу і розвиток мануфактурного виробництва і промислів, показав зростаючу роль міст у соціально-економічному, громадсько-політичному і культурному житті нашого краю, простежив основні етапи економічного розвитку та господарську спеціалізацію районів Закарпаття. Висновки вченого варті на увагу й сьогодні при вирішенні соціальних і економічних проблем краю.

У статті "З історії економічного розвитку Закарпаття в першій половині XIX ст." І.Г.Шульга довів, що "в цілому, на Закарпатті протягом першої половини XIX ст. кількість промислових підприємств зростала вдвічі, а їх валова продукція збільшилася в кілька разів. Значно удосконалювалася технологія виробництва на залізобних, хімічних підприємствах, гуральнях. На деяких промислових підприємствах у 40-х роках XIX ст. почала використовуватися сила парової машини. В Закарпатській Україні в цей час значно збільшилася кількість робітних людей, що вийшли із середовища місцевого населення - ремісників та розореного селянства. Майже всі промислові

підприємства Закарпаття в першій половині XIX ст. ще належали поміщикам та казни. Купецький капітал поки що обертався в сфері торгівлі, а в промисловість проникав поволі, бо зустрічав на своєму шляху різних перешкод, створених феодално-кріпосницьким ладом".

У колективній монографії "Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття" (1973) І.Г.Шульга опублікував розділи та окремі параграфи "Період раннього феодалізму", "Доба розвинутого феодалізму і його криза", "Відгомін буржуазної революції 1848-1849 років". До речі, він неодноразово ще звертатиметься до цієї проблеми. В 1966 р. в "Ежегоднике по аграрной истории Восточной Европы. 1964 год", виданому в Кишиневі, І.Г.Шульга опублікував статтю "Про особливості кріпосницьких відносин (кінець XVIII - перша половина XIX ст.)", а в збірнику "Культура та побут населення Українських Карпат" помістив статтю "Боротьба селян Карпатського регіону проти феодално-кріпосницького і національного гніту напередодні буржуазної революції 1848-1849 рр.". Цікавила дослідника також спільна боротьба угорського і українського народів у період революції.

Даючи характеристику селянським виступам в період революції, вчений довів, що вони були стихійними. "Селяни не мали надійних союзників і керівників,- писав І.Г.Шульга,- а тому не змогли довести розпочату справу до переможного кінця. Цим скористалися дворяни і добилися від державних зборів прийняття законів, що закріплювали за ними землі, ліси, луки і пасовиська. Уряд Кошута скеровував народний рух Угорщини на боротьбу за національне визволення і цим самим послаблював її

класовий характер. Селянство не одержало землі і жаданої волі, дрібний торгово-ремесловий люд міст також не добився покращення свого становища. Тому положення в країні напружувалося, народні маси готувалися до боротьби". Цікаво, що до аналогічних висновків прийшов видатний вчений і громадсько-культурний діяч України М.П.Драгоманов.

Австро-Угорська революція 1848-1849 рр. була жорстоко придушена. "В країні, - писав історик, - був встановлений кровавий режим терору. Багато видатних діячів революції були страчені. Слов'янські та інші народи Австрійської імперії не одержали обіцяної свободи. Ряд завоювань революції було ліквідовано". Однак, разом з тим, "участь народних мас в угорській буржуазній революції мала велике прогресивне значення. Революція знищила кріпацтво, розчистила шлях до розвитку більш передових нових капіталістичних відносин". Через тридцять два роки після І.Г.Шульги до такого висновку прийшли і автори першого тому "Нарисів історії Закарпаття".

І.Г.Шульга був редактором, членом редколегії і постійним автором "Наукових записок Ужгородського державного університету". В 1956-60-х роках були опубліковані його праці "До питання про економічні зв'язки між західноукраїнськими землями та Лівобережною Україною і Росією в другій половині XVIII ст.", "Втягнення феодальних господарств Закарпаття в товарно-грошові відносини в другій половині XVIII ст. (По архівах Мукачєво-Чинадіївської латифундії Шенборна)", "Втягнення поміщицьких господарств Закарпатської України в товарно-грошові відносини. Проникнення товарно-грошових

відносин у селянські господарства", "З історії розвитку домашньої промисловості і ремесла на Закарпатській Україні в другій половині XVIII ст." та інші.

Ілля Шульга був учасником численних наукових конференцій, які відбувалися в 50-60-х роках в стінах Ужгородського університету. В наукових збірниках "Доповіді та повідомлення. Серія історико-філологічна" та ряді інших, вчений опублікував десятки праць, зокрема "Розвиток промисловості на Закарпатті в другій половині XVIII ст.", "До питання про економічні і культурні зв'язки Закарпаття з іншими українськими землями та Росією в другій половині XVIII ст.", "Про культурні впливи Києва на західноукраїнські землі в другій половині XVIII ст.", "Виступ ремісників в Ужгородському замку в 1777 р.", "Становище селян Закарпаття в другій половині XVIII ст.", "Соціально-економічні відносини закарпатських міст в кінці XVIII - першій половині XIX ст.", "З історії економічних і культурних зв'язків України з південними слов'янами в другій половині XVIII ст.", "Польське повстання 1830-1831 рр. і виступи слов'янського населення Північної Угорщини" та багато інших.

І.Г.Шульга був постійним автором статей на сторінках "Українського історичного журналу" - найбільш престижного видання українських істориків. В ньому побачили світ праці вченого "З історії економічних і культурних зв'язків Закарпаття з іншими українськими землями і Росією наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст.", "З історії економічних зв'язків України з Молдавською у другій половині XVIII ст.", рецензії на праці О.Апанович, С.Злупка, Г.Сергієнка та багатьох ін. Високо оцінюючи рецензовану працю (Грабовецький В.В. Гуцульщина

XIII-XIX століть. Історичний нарис.-Львів, 1982), І.Г.Шульга писав, що її автор "понад 30 років успішно досліджує соціально-економічне становище і класову боротьбу селян Прикарпаття XV-XVIII століть. Це стало центральною проблемою його наукових праць. Копіткий пошук архівних матеріалів, передусім фондів гродських і земських судів Руського воєводства, люстрацій королівських маєтків, селянських скарг, а також друкованих джерел дали змогу В.В.Грабовцевському докладно вивчити і висвітлити історію цього краю й боротьби гуцулів проти гнобителів". Малося на увазі, зокрема, висвітлення історії боротьби карпатських опришків на чолі яких стояв Олекса Довбуш. До цього додамо, що це була рецензія не просто професора, але, перш за все, фахівця.

І.Г.Шульга сам чимало написав про діяльність карпатських опришків, "У XVIII ст. на території західноукраїнських земель і Закарпаття,- писав історик у монографії "Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст.",- широко розгорнувся селянський рух народних месників - відомих опришків. Центром діяльності опришків на Закарпатті була Мараморощина, зокрема райони Рахова, Тячева і Хуста, де близько сходилися кордони Польщі, Угорщини, Молдавії та Семиграддя". В монографії "Зоря незгасна" історик детально описав діяльність опришків на Закарпатті: "В середині й другій половині XVIII століття набирає сили рух опришків під проводом легендарного Олекси Довбуша. Його загони отаборилися в Ясінях і наводили страх на гнобителів. Бойовим побратимом Довбуша був Іван Бойчук родом з Ясіня, загін якого громив панів на Закарпатті, Прикарпатті, Покутті і в Галичині. Коли в

Карпатах з'явилися численні каральні загони, Бойчук пробрався на Запорізьку Січ і організував там загін з 67 чоловік. Згодом перейшов на Правобережжя і, приєднавшись до гайдамаків, продовжував боротьбу з експлуататорами". І.Г.Шульга зробив вірний висновок, що "спільна боротьба галицьких і закарпатських опришків проти феодалів була складовою частиною антикріпосницького визвольного руху на всіх українських землях". А теза про те, що "у цій боротьбі закладались і міцніли підвалини єдності між штучно розчленованим українським народом" не втратила актуальності по цей час.

Цікавили І.Г.Шульгу також угорсько-українські відносини XVIII-XIX ст. Цю проблему він піднімав у працях "Про зв'язки України і Угорщини у XVIII ст.", "З історії економічних зв'язків між Лівобережною Україною та Угорщиною в XVIII ст.", "З історії спільної боротьби угорського і українського народів в період буржуазної революції 1848-1849 рр.". Із вищесказаного видно, що серед проблем, які досліджувались І.Г. Шульгою, переважали - становище закарпатських селян, розвиток промисловості, міст, торгівлі другої половини XVIII - першої половини XIX ст., економічні, політичні та культурні зв'язки Закарпаття з Україною, Угорщиною, Румунією, Польщею, Сербією та іншими країнами. До речі, Вінницький педагогічний інститут випустив бібліографічний покажчик "І.Г.Шульга", в доборі матеріалів якого велику допомогу надали працівники наукової бібліотеки нашого університету, в якому розпочав свою наукову діяльність І.Г.Шульга. Бібліографія праць вченого налічує понад 200 позицій.

Багатогранність інтересів вченого проявилась у спробах

художньої інтерпретації історичного минулого. Йдеться про його повість "Брате мій", присвячену історії опришківського руху в Карпатах. Талант історика і публіциста переплітався із любов'ю до пісенного мистецтва. Ілля Гаврилович був глибоко закоханий в українську народну пісню і, мабуть, тому був активно-примірним учасником чоловічої хорової капели "Боян" Ужгородського державного університету.

Із вересня 1972 р. І.Г.Шульга очолив кафедру історії СРСР і УРСР Вінницького педінституту. Сюди він приніс дух академічної науки, тут продовжував розквітати його талант ученого і педагога. Він брав найактивнішу участь у роботі краєзнавчого товариства "Поділля", товариства української мови імені Т.Г.Шевченка, віддавався громадській роботі на благо незалежної України.

З початком процесів демократизації і національного відродження наукові інтереси Іллі Гавриловича значно розширилися. Особливо не давало спокою пережите у 30-40-х роках - голодомор 1932-1933 років. "Протягом усього свідомого життя,- пригадував І.Г.Шульга, - пам'ятаю про те, що із тридцяти учнів першого класу моєї рідної сільської школи після голодомору нас живими лишилося троє: Тоня Тараненко, Микола Баденко і я. Мої товариші дитинства лежать у могилах: Петро Терещенко, Гаврило Лазебник, Олекса Данько, Параска Приблуда... Наша сім'я вижила в голодному 1933-му тільки зусиллями батьків: мати, колгоспина трудівниця, та батько-тракторист врятували чотирьох дітей. Я залишився живий, але скалічений хворобами - наслідком голодного дитинства. Тепер мені 73, я історик, і я мушу розповісти людям правду про

те, чого був свідком". І він сказав її. У 1993 р. Ілля Гаврилович видав монографію, яка, на жаль, побачила світ вже після його смерті. Причому, відомий історик написав не спогади, а справді наукову працю. "Голод на Поділлі" - така назва монографії, задум написати яку з'явився давно, і тільки заборона цієї теми не давала можливості реалізувати свої плани. "У цій книзі,- писав Ілля Шульга,- до тебе промовляють документи: офіційні (державні, партійні, статистичні) і особисті (листи, спогади). Більшість з них автор видобув з вінницьких архівів, зокрема з тих архівних фондів, які нещодавно вважалися закритими, спеціальними або секретними і де роками приховувалися від нашого народу. Документи беззаперечно стверджують, що голодомор 1932-1933 років, як і пізніший голод 1947 року, був злочином партійно-радянської влади та соціалістичного господарювання.

Для праці І.Г.Шульги характерний легкий для читання і переконливий для розуміння стиль. "В одних роздувалися животи,- пише автор "Голоду на Поділлі",- тіло набрякло. Інші буди худі, подібні до скелетів. В пухлої людини шкіра набувала темного, землистого відтінку і зморщувалася. Тому, хто не пережив голод, важко уявити усі гіркі почуття, що вчуваються у цьому слові. В голодної людини постійно смочке під ложечкою. Від того вона стає подразливою, агресивною, прагне кудись піти. Її очі, рухливі, блискучі, постійно чогось шукають, дивляться, а не бачать; вона накидається на все, що можна їсти: квіти акації, щавель, коріння, зелені фрукти. Поступово таке почуття гальмується. На якийсь час з'являється піднесений настрій, але швидко змінюється повною депресією. Зникав сміх,

людину огортає смуток, їй не хочеться говорити. Вона стає байдужою до горя і радощів, втрачає почуття родинної приналежності. В сумних очах зблискують й швидко згасають іскри якоїсь надії. Голодного і виснаженого вже не цікавить зовнішній світ. Доведені до такого стану батьки піднімали руку на своїх дітей, віднімали в них їжу. Голодний організм швидко виснажується. Спочатку в ньому зникають підшкірна клітчатка, м'язи, залишається скелет, обтягнутий шкірою. Опухання також спотворює людину. Ноги як валянки, в колінах не згинаються, шкіра вкривається пухирями, вони лопають і з них витікає жовтава клейка рідина, на яку роєм сідають мухи. Пухлому пересуватися важко. Нерідко він падає або лягає там, де звалила втома, і помирає, довго не втрачаючи свідомості". Так могла писати тільки людина, яка пережила голод...

За підрахунками І.Г.Шульги, в "17 районах Вінниччини в 1932 р. померло людей в 2,2 рази більше, ніж у 1934 р., а в 1933 р. - в 7,5 разів більше. В усій області відповідно - в 1,5 і 4,6 рази. Ще більш вражаючу картину спостерігаємо в окремих районах. Так, в Днушпільському смертність в 1933 р. була вищою, ніж в 1934 р. в 19, у Козятинському - в 10, у Липовецькому - в 8,4, у Немирівському - майже в 10, у Тростянецькому - у 8 разів. Зрозуміло, що причиною загибелі сили-силенної людей в 1932-1933 рр. був саме голод.

Вже після смерті І.Г.Шульги побачила світ його книга "Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства 1920-1932 років" (1997). Ця книга - літопис історії подільських селян у складний період його історії. "Маховик руйнування душ українських селян набирив оберти,- відзначав дослідник,-

священиків заарештовували і разом із куркулями відправляли в тайгу, Сибір. Над віруючими глумилися: натягували ризи, в руки давали кропило, хреста і так під несамовитий регіт і свист ганяли по селу... Сивобороді діди намагалися наставити - та де там! "Активісти" примушували молодь і старих людей шикуватися в колону, самі ставали попереду і, розмахуючи хрестами та кадильницями, прямували до райцентру. Такі хуліганські вчинки викликали не тільки зневагу, а й ненависть у віруючих і атеїстів, дискредитували радянську владу". Справедливе писав І.Г.Шульга, що "подільському селянину судилося пережити буремні виходи громадянської війни, грабіжницькі напади продовольчих загонів, бандитів, руїни в роки суцільної колективізації. І за все він платив своїм життям".

Працюючи у Вінницькому педагогічному інституті, І.Г.Шульга не поривав зв'язків з Ужгородським університетом. Він читав студентам спецкурси, допомагав молоді в науковій роботі, брав участь у наукових конференціях, що проходили на базі Ужгородського університету, неодноразово запрошувався головою ДЕКу історичного факультету. Під керівництвом І.Г.Шульги два викладачі історичного факультету В.Є.Задорожний і О.С. Мазурок захистили докторські дисертації, стали професорами. Пізніше вони на основі захищених дисертацій видали ґрунтовні монографії "Товарне виробництво і торгівля на західноукраїнських землях" (В.Є.Задорожний) і "Города западноукраинских земель эпохи империализма" (О.С. Мазурок). Вихованці вченого успішно продовжують почату справу дослідження маловідомих питань

історії Закарпаття XVIII-XIX століть.

"І щоб ніколи не повторився голодомор, пам'ятаймо про пережите, шануймо рідну землю і всіх, хто дає їй раду, працею і мудрістю зміцнюймо нашу незалежну Україну",- заповідав Ілля Гаврилович. 9 грудня 1993 р. його не стало. "Історія була його душею, Україна – любов'ю". Ці слова написані на надгробному пам'ятнику доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча вищої школи, лауреата Державної премії України І.Г. Шульги. Ми шануємо побратима по праці, який був наставником, чуйною людиною, тим, хто вніс вагомий вклад у культурне життя Закарпаття. У післямові до одної із своїх книг, Ілля Гаврилович писав: "... життя кожної людини - безцінний скарб, тож і пам'ять про кожну людину повинна зберігатися й передаватися нащадкам". Ілля Гаврилович теж це заслужив, тож пам'ять про нього буде вічна.

ТОМАШ СОПКО

Серед провідних медієвістів Ужгородського державного університету особливе місце належить Томашу Михайловичу Сопку - учневі видатного російського історика, академіка Сергія Даниловича Сказкіна. Велика ерудиція, висока культура спілкування, знання багатьох іноземних мов принесли Т.М. Сопку заслужений авторитет і повагу серед колег та студентів історичного факультету. Як писав один із біографів вченого, Т.М.Сопко належав до покоління вчених, тісно зв'язаних з російською і європейською культурою та науковою думкою.

Народився Т.М.Сопко 13 лютого 1927 р. в с. Лалово, тепер Мукачівського району, в багатодітній селянській сім'ї. Після закінчення п'ятого класу початкової народної школи був зарахований в Мукачівську реальну гімназію, яку закінчив тільки в 1945 р. На той час чехословацький режим був замінений радянським. Восени 1946 р. Т.М.Сопко поступив на історичний факультет Ужгородського державного університету, одночасно працюючи вчителем спочатку Велятинської семирічної школи, потім Горінчівської середньої школи та ряду середніх шкіл Мукачева. Після закінчення в 1952 р. університету Т.М.Сопка призначили директором Солотвинської семирічної школи з угорською мовою навчання, а в 1956 р. - директором Солотвинської середньої школи. На цій посаді він пропрацював до 1960 р. Цей рік виявився переломним в долі молодого педагога. Він поступив до аспірантури Московського державного університету ім. М.В.Ломоносова, де під керівництвом академіка С.Д.Сказкіна почав працювати над написанням кандидатської дисертації. Його вчителями були

відомі вчені Є.В.Гутнова, Ю.М.Саприкін, В.В.Самаркін, В.П.Шушарін. 24 червня 1964 р. на засіданні секції вченої ради історичного факультету МДУ Т.М.Сопко блискуче захистив дисертацію на тему "Аграрні відносини в Закарпатті в XVI-XVII ст.". Його опонентами виступили професор В.М.Лавровський і науковий співробітник Інституту історії АН СРСР В.П.Шушарін. Дисертація була написана на матеріалах Мукачівської і Чинадіївської доміній, що були великими феодальними помістями середньовічної Угорської держави. Автор детально зупинився на історіографії джерелознавства досліджуваної ним проблеми, вивчив стан сільського господарства доміній, проаналізував виробничі відносини і суспільно-правове становище всіх категорій сільського населення, простежив процес закріпачення селянства. Т.М.Сопко приділив значну увагу формам і методам феодальної експлуатації селянства, антифеодальним повстанням 1630-1631 і 1696 рр., які вибухнули на території Північно-Східної Угорщини.

З 1963 р. Томаш Михайлович на викладацькій роботі в Ужгородському державному університеті. Спочатку працював викладачем кафедри іноземних мов, а після захисту кандидатської дисертації його було обрано завідуючим кафедрою гуманітарних дисциплін Виноградівського загально-наукового факультету. В 1967-1975 рр. Т.М.Сопко два рази обирався деканом згаданого факультету. З 1978 р. і до останніх днів життя (помер 22 червня 1991 р.) працював на посаді доцента кафедри історії стародавнього світу, середніх віків та історіографії.

В центрі нашого дослідження будуть історичні погляди Т.М.Сопка. Хоча він не відносився до плодovitих вчених, однак

його праці були написані на високому науково-академічному рівні і, безперечно, становлять значний науковий інтерес. Вони є помітним внеском у розвиток вітчизняної медієвістики.

В 1977 р. у видавництві "Наука" побачив світ двотомник "История средних веков" під редакцією академіка С.Д.Сказіна. Розділ "Угорщина, Трансільванія, Молдавія і Валахія в XVI ст. - першій половині XVII ст." Т.М.Сопко написав у співавторстві з Ф.А.Гракулом. Дослідник висвітлив такі питання, як "Селянське повстання 1514 р.", "Падіння Угорської держави", "Угорські землі під османським ігом", "Боротьба угорського народу проти османського панування", "Угорські землі під владою Габсбургів", "Реформаторський рух в Угорщині", "Народні рухи", "Культура Угорщини після втрати політичної самостійності".

Даючи загальну характеристику Угорщини початку XVI ст. дослідник відмітив, що "поряд із загальним наростанням феодалної реакції" мала місце також політична анархія. Посилення феодалного гніту призвело весною 1514 р. до великого в історії Угорщини селянського повстання під проводом Д.Дожі. Повстання охопило майже все королівство. Головні сили повсталих успішно пройшли через Альфельд, форсували Тису, розгромили армію Іштвана Баторі і блокували Темешвар. Однак, операція затягнулася, а війська трансільванського воєводи Яноша Заполяї, які прийшли на допомогу угорським військам, розгромили повстанців. Д.Дожа був страчений. Т.М.Сопко детально описав репресії угорських властей по відношенню до повстанців, довівши, що "селяни, як і міська біднота, перетворились у безправну масу, що

знаходилась у підпорядкуванні в панів".

Після поразки під Мохачем в 1526 р. Угорська держава втратила свою незалежність, розпалася на частини і стала легкою поживою турків і Габсбургів. Перебування угорських земель під владою Османської імперії характеризувалося безжалісним соціальним, національним і релігійним гнітом. До кінця XVI ст. руйнування продуктивних сил досягло катастрофічних розмірів. Запустили тисячі сіл, обезлюднилися цілі райони. Однак, угорський народ продовжував боротьбу проти окупантів. Т.М.Сопко яскраво описав бої 1566 р. біля Сігетвара, захисники якого протягом багатьох тижнів відбивали напади турків. Не легшим було становище угорських земель в складі Габсбургів. Посилився реформаторський рух. Ідеї Лютера, Цвінглі, Кальвіна та інших реформаторів знайшли в Угорщині сприятливий ґрунт. В середині XVI ст. на переважній частині Угорщини найбільше розповсюдження набув швейцарський напрям кальвінізму. Він розповсюджується аж до останньої третини XVI ст. Т.М.Сопко проаналізував розвиток угорської культури після втрати політичної незалежності, зробивши при цьому висновок, що "в умовах важкого іноземного гніту, коли угорські феодала і католицьке духовенство, зрадивши інтереси батьківщини, вступили в союз з Габсбургами, головним носієм і захисником національної культури і виразником інтересів всієї країни були широкі маси народу".

Ще в 1965 р. Т.М.Сопко опублікував змістовну працю "До питання про правове становище селянства на Закарпатті в XV-XVI ст.", в якій поставив завдання висвітлити економічне і

правове становище поселень Закарпаття, заснованих на німецькому і волоському правах. Історик переконливо довів, що "переважна більшість гірських сіл Закарпаття була заснована на волоському праві, яке в певному розумінні було модифікацією німецького права. Різниця між поселеннями на німецькому праві, з одного боку, і волоському - з другого, впливала тільки з роду заняття населення. В гірських поселеннях, де головним заняттям було скотарство, панувало волоське право, в селах же низинних, де переважало землеробство - німецьке право" (Тези доповідей та повідомлення до XIX наукової конференції УжДУ. Секція історична (загальна історія та історія СРСР)Травень 1965 р.).- Ужгород,1965.-С.37-38).

Т.М.Сопко цілком слушно відмітив, що "оскільки колонізаційний рух в XIV і наступних трьох століттях охоплював переважно гірські райони Закарпаття, оскільки переважна більшість сіл створювалась на основі волоського права", найдавнішою пам'яткою якого є грамота королеви Єлизавети, видана в 1364 р, "волохам" дев'ятьох привілейованих сіл Березької Крайни, які належали до Мукачівського замку. Вчений також проаналізував грамоту Єлизавети 1466 р., урбарії Чинадівської домінії 1567 і 1570 рр. Він довів, що "освоєння нових земель здійснювалось двома методами: шляхом внутрішньої і зовнішньої колонізації. Прикладом зовнішньої колонізації може служити Березька Крайна, внутрішньої - села Страбичево, Куштановиця, Обава, Ризниця, Ясіня, Косівська Поляна, Требушани, Дубове, Калини, Синевир, Голятин, Тюшка і десятки інших сіл Верховини". Внутрішня колонізація

здійснювалась тільки за рахунок місцевого, переважно українського населення старих общинних сіл. Що стосується зовнішньої, то, на думку Т.М.Сопка, "зовнішній елемент не відіграв у колонізації Закарпаття скільки-небудь значної ролі". Підсумовуючи величезний джерельний матеріал, дослідник констатував, що в XVII ст. продовжувався двоєдиний процес, викликаний розвитком панщинного господарства: з одного боку, на фоні загального зубожіння селян відбувався процес їх економічної диференціації, з другого - продовжувався процес злиття всіх прошарків і груп сільського населення в єдину безправну закріпачену масу.

Ці, та деякі інші питання, Т.М.Сопко піднімав у статті "Угорське законодавство XVI століття про закріпачення селян" ((Вестник Московского университета. Серия IX. История.-1963.-С,64-77). На відміну від розвинутих в економічному відношенні країн Західної Європи (Нідерланди, Англія, Франція, частково Німеччина), в яких швидко розвивалися капіталістичні відносини, історичний розвиток Угорщини загальмувався. Це не могло не вплинути на розвиток сільського господарства. Причина цього,- як вважав Т.М.Сопко,- полягала в тому, що "товарно-грошові відносини відкривали дорогу до ринку не стільки для селянського господарства, скільки для великого феодалного господарства". Починаючи з другої половини XVI ст. в західних, а потім і інших районах Угорщини швидко створюються відносно великі доменальні господарства, які зумовили введення необмеженої панщини і встановлення "вічного" закріпачення.

Т.М.Сопко аргументовано довів, що угорська доменальна

система не мала "нічого спільного з капіталістичною системою", бо, "по-перше, переведення селянських утримань в доменіальне господарство не набуло широкого розмаху і було порівняно рідкісним явищем; по-друге, воно мало в кінцевому рахунку збереження і розширення, хоч і в особливій формі, феодалного способу виробництва". Правове обґрунтування кріпацтва в Угорщині одержало своє класичне вираження в таких документах, як VII декрет 1514 р., Трипартіум, закон 1608 р. і деяких інших постановвах державних зборів XVI-XVII ст. Дослідник писав, що, незважаючи на жорстоке придушення селянського повстання 1514 р. під керівництвом Д.Дожі (знищено 50 тис. чол.), угорський уряд змушений був визнати, що прийшов час вирішити селянське питання. Цьому і було приурочено засідання державних зборів 18 жовтня 1514 р. В преамбулі закону констатовалося, що "стани розробили такі статті, при допомозі яких можна відновити порядок, забезпечити велич країни, відвернути будь-яку загрожуєчу небезпеку і повернути для всіх порушений цим часом спокій і безпеку". Окремі статті закону 1514 року передбачали жорстоку розправу над учасниками повстання, створювали спеціальні комісії, які повинні були розслідувати на місцях вчинену дворянам шкоду тощо. Т.М.Сопко довів, що згідно з цим законом, на території країни вводилися єдині грошові, натуральні і панщинні повинності селян, визначалися порядок і строки їх виконання. Однак, вони так і не встановлювали максимум грошової плати. Хоча стаття 16 і встановлювала єдину для всієї країни панщину - один день на тиждень, однак феодали нерідко її порушували, значно збільшуючи розміри. Детально

проаналізувавши всі основні статті договору 1514 р., Т.М.Сопко підсумував: "Закон... був прийнятий одногосно, але це не означає, що всі його положення в однаковій мірі виражали інтереси всіх прошарків і груп пануючого класу. Що стосується репресивних мір проти заколотників-куруців і загальних положень про феодалні повинності селян, то інтереси всього класу феодалів-магнатів, середнього і дрібного дворянства - були єдиними. Однак в питанні про форми і ступені закріпачення селян точки зору різних прошарків пануючого класу дещо розходились". Великі землевласники були проти необмеженого закріпачення, а дрібні і середні дворяни вимагали встановлення такого порядку, який би повністю виключав будь-яку можливість переходу, тобто встановлення абсолютного закріпачення. Це пояснювалося тим, що в цей час експлуатація селян в середніх і дрібних феодалних господарствах була більшою, ніж у великих, і селяни в умовах вільного переходу масами покидали своїх господарів і переселялись на землі магнатів в надії знайти деяке полегшення свого важкого становища.

Т.М.Сопко відмічав, що закон 1514 р., "відображаючи в цілому інтереси всього пануючого класу, явився ідеальним вираженням правових, політичних і економічних інтересів середнього дворянства". Права феодалів закріплювали статті Кодексу 1517 р., згідно з якими селянам заборонялося переходити від одного магната до іншого. "Тріпартіум" Вербеді, писав Т.М.Сопко,- який кінцево сформулював основи кріпосницької системи, став правовою основою, надбудовою феодалного базису пізнього середньовіччя". Такий стан справ

протримався в Угорщині протягом трьох століть".

Після поразки Угорщини в 1526 р. під Мохачем, феодалі пішли на певні поступки (відміна закону про повне закріпачення селян і відновлення права вільного переходу у відповідності з старими порядками, які існували до 1514 р.). Селянське питання неодноразово обговорювалось на засіданнях зборів, однак протягом 1556-1608 рр. не відбулося жодних змін. Нарешті, державні збори 1608 р., відмовились регулювати питання про перехід селян і всі законодавчі права в цьому питанні належали дворянським комітетам. Виходячи з цього, необхідно погодитись з думкою Т.М.Сопка, що "селянство було віддано повністю у владу своїх феодалів".

Заслуговує на увагу стаття Т.М.Сопка "Еволюція феодалної ренти на Закарпатті XVI-XVII ст.", в якій історик зробив спробу висвітлити основні тенденції аграрного розвитку Закарпаття і дав у загальних рисах картину розвитку феодалної ренти. Аналіз джерел дав можливість Т.М.Сопку стверджувати, що "причиною обезземелення селянства на Закарпатті наприкінці XVI-XVII сторіч було не пряме захоплення землі феодалами, а збільшення кріпосницької експлуатації. Джерела показують, що головною тенденцією аграрного розвитку Закарпаття, було не обезземелення селян (хоч цей процес і мав місце) і тим паче не експропріація, а, навпаки,- наділення і прикріплення до землі, тобто апропріація селянства".

Протягом XVI-XVII ст., - вважав історик, - "феодалі привласнювали додаткову працю селян у формі натуральної, грошової та відробіткової ренти". На перший план поступово висунулась панщина. У зв'язку з тим, що основна маса

сільськогосподарської продукції вироблялась в селянських господарствах, "феодалі були зацікавлені в збереженні високої натуральної ренти, головним чином, зерном, худобою, вином, маслом, тобто тими продуктами, які користувалися підвищеним попиту на ринку". Т.М. Сопко доводив, що "протягом XVII ст. грошова рента невпинно зростала, але, внаслідок знецінення грошей, її реальна вартість істотно не підвищувалась, тому окремі феодалі прагнули повернутися до натуральної форми ренти" (Тези доповідей до XX щорічної наукової конференції, Серія історичних наук.-Ужгород, 1966). Т.М.Сопко справедливо вважався знавцем історії селянської общини в Закарпатті. Цій проблемі він присвятив статтю "До питання історії общини на Закарпатті в період середньовіччя" ((Матеріали XXI наукової конференції Ужгородського державного університету. Серія історична.- К., 1967.- С. 218-222). "Уже в період проникнення на Закарпаття угорців,- писав дослідник, - основою соціально-економічних відносин місцевого слов'янського населення була землеробська або сімейна община з характерним для неї осілим землеробством і пануванням переложної системи". В такій общині зберігалась колективна власність на землю, хоча оброблювання землі велося окремими сім'ями, між якими була поділена земля. Всі члени общини були рівними між собою, володіючи однаковою частиною у кожному полі. Орний наділ, виноградник, ліс, пасовища, пустирі, річки, озера, місце полювання і рибної ловлі були общинною власністю. Т.М. Сопко довів, що в другій половині XVI ст. "землеробська община внаслідок спонтанного розвитку розкладалася і перейшла в свою останню фазу - сусідську общину, в якій уже і орна земля

стає приватним спадковим володінням окремих общинників". Хоча, необхідно відмітити, що община залишала за собою свої старі права на цю землю.

Історик детально зупинився на структурі общини, вищим органом якої були загальні збори всіх її членів – громади. Вони, в свою чергу, обирали своє представництво - старосту і присяжних, які повинні були охороняти інтереси общини. Однак становище різко змінилося з кінця XVI ст., коли община перетворилася в засіб влади феодала на селі. "На території Закарпаття,- відзначав Т.М.Сопко,- община існувала до падіння кріпосного права. Лише наприкінці минулого століття (XIX ст. - М.В.) вона повністю розклатася. Те, що залишилося від общини, стало в епоху бурхливого розвитку капіталізму анахронізмом, який гальмував суспільно-економічний розвиток села". Т.М. Сопко дав глибокий аналіз ролі тваринництва в господарстві закарпатських селян. Саме воно "відіграло важливу роль в орному землеробстві, мало велике значення в освоєнні нових земель, а також у відновленні врожайності землі. Тільки завдяки наявності значної кількості худоби стали можливими дво- і трипільна системи землеробства. Ще важливішу роль відіграло тваринництво в житті населення гірських районів, де воно було головним засобом існування" (Тваринництво в Мукачівській та Чинадіївській домініях у XVI-XVII ст. ((Тези доповідей та повідомлення до XVIII наукової конференції працівників загальнонаукового факультету Ужгородського державного університету (Травень 1964 р.).- Ужгород, 1964.-С.82-88). У другій половині XVII ст. у цій важливій галузі господарства спостерігався занепад, який

призвів до того, що кількість великої рогатої худоби зменшилася в чотири рази.

Давніми галузями сільського господарства низинних районів Закарпаття вже у XIII-XIV ст. були виноградарство і садівництво, розвиток яких відбувався в основному за рахунок розширення площ. Т.М.Сопко довів, що центром виноробства було Берегово, Мукачево, Вари, Косино і Мужієво. В цих містечках майже 40 % населення було зайнято виноградарством, а 39% займалося як виноградарством, так і хліборобством. Майже все вино, вироблене в місцевих господарствах (біля 20%) і більша частина вина середнянських господарств (біля 33%) споживалась на місці самими виробниками. Частину свого вина могли продати середнянські господарства (біля половини), але головним виробником товарного вина були багаті селяни, їх виробництво було майже цілком розраховане на ринок. Це також стосується і садівництва. Як писав Т.М.Сопко, "панські сади та городи не тільки забезпечували внутрішні потреби господарства, але й повинні були давати товарну продукцію" (Розвиток виноградарства і садівництва на Мукачівщині та Березівщині в XVI-XVII ст. ((Тези доповідей та повідомлення до XVIII щорічної наукової конференції Ужгородського державного університету. Серія історичних наук. Кафедра історії СРСР (квітень 1964 р.).-Ужгород, 1964.-С.71-77).

У 1989 р. Т.М.Сопко у співавторстві з К.К.Шовином опублікував статті "Початок боротьби проти турецької агресії. Розвиток централізованої держави в другій половині XV ст." і "Розвиток феодалізму в Угорщині з середини XIII і до XV ст.". Основні праці Т.М.Сопка з різноманітних проблем історії

Угорщини зафіксовані в бібліографічному покажчику "Хунгарология в Ужгородском государственном университете" (Ужгород, 1990.- С.125). Перу Т.М.Сопка також належить ґрунтовний нарис "Виноградове", поміщений на сторінках фундаментальної колективної праці "История городов и сел Украинской ССР, Закарпатская область".- К., 1982.-С.186-198.

Із вищесказаного видно, що Т.М.Сопко вніс значний внесок у вивчення історії Закарпаття XV-XVII ст. взагалі, та історії селянства краю, зокрема. Незважаючи на те, що переважна більшість праць була опублікована в 60-х роках, однак не втратила своєї наукової цінності й актуальності по цей день. Т.М.Сопко назавжди залишиться одним із найавторитетніших медієвістів в історії Ужгородського державного університету.

ВАСИЛЬ МАРКУШ

Глибоким знавцем соціально-економічного, політично-правового і культурного розвитку Мараморощини справедливо вважається В.М.Маркуш. В 1974 р. він захистив кандидатську дисертацію: "Соціально-економічні відносини і класова боротьба в північно-східній Угорщині і в Закарпатті в XIV-XVII ст. (по матеріалам Мараморощини)", в якій узагальнив наукові пошуки попередніх років.

Грунтовний аналіз архівних джерел дозволив В.М.Маркушу констатувати, що "якщо західна і південна частини Закарпаття (Ужанська, Бережська і Угочанська жупи) в економічному відношенні були більш розвинуті, то східна частина Закарпаття, переважно Мараморощина, де в основному були гори і ліси, дещо відставала в економічному відношенні, мала певну специфіку в соціальному і політичному устрої. До того ж влада угорських феодалів кінцево зміцнилась на Мараморощині тільки на початку XIV ст.". Протягом XIV-XV ст. "марамороські феодали Драги... мали в своєму володінні на Мараморощині та за її межами 44 села. Перенії - 117, Довгаї - 18, Урмезеї - 27, Білкеї-Їлошваї - 24 села, магнат Чебі-Погань володів більшою частиною Тереблянської, а вільхівські Татули (Мигалко) - селами Тересв'янської долини".

Дослідник переконливо довів, що внаслідок численних податків, зокрема дев'ятини, селянство розорювалось. Однак, на збідніння марамороських селян також негативно впливали й інші фактори. В.М.Маркуш відзначав: "Починаючи з 1543 р. територія Мараморощини разом з десятьма східними комітатами Угорщини під назвою Парціум увійшла до складу

Трансільванського князівства і перетворилась, таким чином, у поле битв між угорськими феодалами-протестантами і австрійськими Габсбургами-католиками за політичну гегемонію. Як відомо, ця боротьба закінчилася тільки в 1606 р. релігійним компромісом. З 1671 р. вводиться систематичне розквартирування австрійських військ на Мараморощині. Протягом всього XVII ст. Мараморощина продовжувала залишатися ареною жорстокої боротьби між угорськими феодалами, австрійськими іредентами і турецькими завойовниками". Великим лихом для населення були постійні турецькі і татарські набіги, під час яких міста і села Мараморощини піддавалися безжалісному пограбуванню.

В.М.Маркуш аргументовано довів, що наприкінці XVI і на початку XVII ст. у зв'язку із зростанням товарно-грошових відносин і експорту худоби на зовнішні ринки в Мараморощині з'являється прошарок населення - куркульство. Автор наводить їх прізвища. Так, зокрема, Пилип Надь із Вишньої Руни в 1600 р. мав 221 голів худоби. Це також свідчило про розшарування селянства Мараморощини.

У 1952 р. В.М.Маркуш опублікував змістовну працю "Селянська війна в Угорщині і Закарпатті в 1514 році". "Селяни, солекопи, міська біднота і дрібне дворянство Мараморощини,- відзначав історик, - активно відгукнулись на виступи селян Угорщини. Вони атакували замок Ньялас (Королево), пройшли через Угочську жупу і спустошили село Вари Бережської жупи. Проти них були кинуті дворянські загони Іштвана Вербеці і Габора Перені, які придушили виступи повстанців Мараморощини". Вчений детально зупинився на наслідках

війни 1514 р. для населення регіону. Після її поразки, "угорські магнати жорстоко розправились над повстанцями. В містах і селах були повішені сотні активних учасників повстання. Міста Хуст, Вишково, Тячево, Мараморош-Сигіт, Довге Поле, Солотвино та інші за участь у повстанні протягом двох років повинні були сплачувати контрибуцію, за рахунок якої нагороджувались гнобителі селян". В економічному відношенні перемога феодалів на початку XVI ст. і повне закріпачення селян послужили основою "другого видання кріпосного права". Необхідно погодитись з твердженням В.М.Маркуша, що "це означало перемогу і утвердження панщинно-доменіального (фільваркового) господарства, яке деградувало перед лицем прогресуючої західноєвропейської економічної системи з домінуючою найманою робочою силою і грошовою рентою".

В. М. Маркуш звернув увагу на посилення в XVI-XVII ст. руху марамороських опришків, які "у співдружності з місцевим селянством, молдавськими і трансільванськими гайдуками нападали на маєтки феодалів, спалювали і вбивали ненависних пригноблювачів". Автор справедливо відмітив, що значний вплив на активізацію антифеодальної боротьби зробила визвольна війна українського народу 1648-1654 років під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Почастішали дії опришків, більш масовими були виступи селян. Міркування В.М.Маркуша підтверджуються працями відомого дослідника історії карпатських опришків Володимира Грабовецького, перу якого належить спеціальна праця "Олекса Довбуш на Закарпатті". В.В.Грабовецький відзначив, що в XVII ст. "на

території Березького, Марамороського і Угочанського комітетів активно діяли повстанські загони на чолі з опришківськими ватажками Іваном Пинтею, Федором Бойком, Іваном Пискливим. В 70-х роках XIX ст., відновив опришківські дії останній ватажок опришків Микола Драгирук. Невдовзі його спіймали, судили і повісили в 1878 р. Так припинив своє існування рух карпатських опришків. Він зародився на початку XVI ст. і наводив жах на панів аж до 70-х років XIX ст.

Хоча в центрі уваги В.М.Маркуша знаходилася переважно історія Мараморощини XV-XVII століть, однак він неодноразово звертався також до більш ранніх подій. В статті "Деякі питання історії Мараморощини феодально-кріпосницької епохи (XI-XVI ст.)" вчений відзначав: "Відомо, що в X-XI століттях по обидва схили Східних Карпат жило східнослов'янське плем'я білих хорватів, яке складало західний політичний кордон Київської Русі. До кінця 20-х рр. XI ст. Закарпаття належало до Давньоруської держави. 1018 р. червенські міста захопили поляки і перервали політичні зв'язки Закарпаття з Київською Руссю. В XII ст. Закарпаття входило до складу Галицько-Волинського князівства. В умовах татарського панування у Східній Європі, Мараморощина залишалась, правдоподібно, вільним самостійним слов'янським князівством на південних схилах Східних Карпат, було укріпленим форпостом східного слов'янства на його західних кордонах в боротьбі проти експансії німецько-угорських феодалів. На початку XIV ст. після довготривалого опору місцевого слов'янського населення, угорським феодалам вдалося підкорити населення Мараморощини, хоч старі слов'янські

традиції і звичаї жили серед марамороських українців до кінця середньовіччя".

Отже, в працях В.М.Маркуша знайшли відображення і ґрунтовне висвітлення складні проблеми історичного розвитку Мараморощини в XI-XVII століттях.

ІВАН ГРАНЧАК

У наукових колах України та сусідніх країн добре відоме ім'я доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча освіти України, академіка Міжнародної слов'янської академії наук Івана Михайловича Гранчака. Понад 40 років він відпрацював на історичному факультеті Ужгородського державного університету, а від 1996 р. очолював Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України і як педагог за сумісництвом працював в Ужгородському державному інституті інформатики, економіки та права. Перу професора І.М.Гранчака належить близько 500 наукових, науково-популярних і методичних праць. Головна тема його досліджень - це історія країн Центральної Європи (Словаччина, Чехія, Угорщина), історія Закарпаття. На початку 2000 р. визначного вченого не стало. В 1997 р. автор цієї книги взяв інтерв'ю в професора І.М.Гранчака, яке було опубліковане в монографії "Професор Іван Гранчак (До 70-річчя від дня народження)".-Ужгород,1997.- С.7-37. У цьому виданні наводимо його повністю.

М.В. Іване Михайловичу! Ми поруч працюємо в університеті, в наукових закладах. Багато читали про Вас, про Ваш шлях в науку. Але чимало питань з Вашої творчої біографії, яка деякою мірою може бути повчальною, маловідомі. Маючи нагоду розмовляти з Вами перед 70-річним ювілеєм, хотів би запитати: "Коли, як, при яких обставинах Ви зробили крок назустріч науці?"

Про свій шлях у науку тяжко говорити, бо тут було

більше стихійного, як осмисленого. Частково я уже писав про це в газетних статтях "Університет в моєму житті" (Новини Закарпаття.-1995.- 30 вересня, 3,10,12 жовтня) з нагоди 50-річчя Ужгородського університету. Пройшло два роки і мені виповнюється 70 років. Прожите велике і нелегке життя. Не соромлюсь, що став 70-річним дідусем, одним із старіших учених - істориків Закарпаття і радо поділюся з Вами, молодими істориками, досвідом свого творчого життя, охоче згадати, як я став істориком, педагогом, вченим з двома вищими дипломами - доктора історичних наук і професора.

На формування людини завжди впливає безліч факторів. Але вирішальними є родинна обстановка, створені об'єктивні умови і оточення, в якому людина росте, формується.

Я хотів би розпочати з родинного оточення, бо тут закладалися ті камені, ті фактори, які становлять фундамент усієї людської надбудови. Що дитина візьме від батьків – любов до праці, рідної оселі, краю, мови, повагу до старших; уміння спілкуватися з людьми, віру в Бога, чесність, сумлінність або їх антиподи,- вона пронесе це через все своє життя. Набуті в родині риси, хороші чи негативні, в житті можуть, звичайно, змінюватися. Але суть їх залишається визначальною і проявляється в характері людини.

З висоти 70-річчя я все більше усвідомлюю, що на життєвому шляху, а він був нелегким, я все більше відчував силу тих факторів, які закладались в родинній обстановці Михайла Юрійовича Гранчака та Марії Іванівни Варги, в якій я народився 7 жовтня 1927 року. Батько і мати закінчили початкову школу, але були добре освічені: вміли не лише

читати і писати по-руськи (українськи), але вміли читати молитви на старослов'янській мові, обоє знали усну і письмову угорську мову. Батько розмовляв (слабо, правда) німецькою, а мати єврейською мовою (вона працювала у багатих євреїв і вивчила, як говорять, кухонну єврейську мову).

Мовна обстановка родини, безперечно, вплинула на мене. Коли батько і мати хотіли "посекретничати", то розмовляли угорською мовою. Я страшно хотів знати, про що вони говорили. І почав вивчати мову. Добре, що по сусідству проживала дружня нам родина угорця Ш.Ороса. Від дітей я також учив угорську мову. В IV-V класах я вже трохи знав мову і сімейні секрети батьків відпадали.

Отже, родина дала початки для вивчення мов. Дуже шкодую, що я не зміг збагатити цю традицію і досконало вивчити кілька мов. Та все ж знаю рідну українську мову з примішками давидківського діалекту, люблю і знаю російську мову, знаю угорську, словацьку, чеську і, користуючись словником, читаю англійською мовою.

Батьки були землеробами. Володіли близько 2 га землі. Це ясно, що були сільськими батраками. Дітей мати народила 11, а вижили 5: чотири хлопці і одна дівчина. Останній брат, Василій, народився, коли мені було 20 років і я вже збирався женитися. Із врожаю 2 га нам вистачало картоплі при доброму врожаю, квасолі, капусти і хрину. Хліба ніколи не вистачало: завжди з березня до серпня купували, або позичали. Хліб пшеничний їли 3-4 рази в рік: на різдво, паску, храм церкви та ще з якоїсь сімейної нагоди. Мати працювала на землі, а батько батракував, підробляв. Так родина і жила. Дуже тяжко було. На голові у

батька, крім п'яти дітей, ще й борг висів. Тому і мати, і батько дуже багато працювали. З дитинства і мене до праці привчили. З 14 років я з батьком не тільки орав, копав, косив, але і в найми ходив. Батько був теслярем. Ми робили огорожі, сарайчики зводили, підводи ремонтували. Кому що потрібно було.

Отже, батьки прищепили любов до праці. Вимагалось не тільки зробити, але і якісно все провести. Коли з батьком працював, то придивлявся до кожного кроку і коли не так зроблю, то слідувало не тільки усне зауваження, але й покарання. Любов до праці, яку прищепили батьки, я проніс через усе життя. Керувався лозунгом: що можна зробити сьогодні, не відкладай на завтра. Якщо працюєш, так працюй добре, а не просто відпрацьовуй, збувай час.

Мені уже 70 років, час би відпочивати, але роботу я дуже люблю. Жодного дня не пропускаю без роботи. І не тільки тому, щоб гроші заробити. В праці маю моральне задоволення. Я і досі пригадую, як радів результатам своєї праці батько! Мати також була і сильною, і дуже працьовитою.

Від батьків я успадкував і повагу до людей, і щире ставлення до них. Моя мати була бідною, в родині всього не вистачало, але були і жебраки, ще бідніші від неї. Вона брала від свого рота, від рота своїх дітей, а біднішим давала, ділилася з ними. Батько також був щирою людиною, мав багато друзів, готовий був з ними усім ділитися. І йому дуже багато допомагали колеги. "Через усе свідоме життя я проходив разом з добрими людьми. Я прагнув допомагати людям, які до мене звертались, і мені відповідали тим же. Я жив і

продовжую жити серед людей і з людьми. Бувають і складності у взаємовідносинах, але щирість і доброта все ж переважають.

Від батька я багато дізнався про своє рідне село Нове Давидково, про місто Мукачево, про все Закарпаття. Батько був добрим знавцем історії, зокрема історії релігії та географії. Він учасник двох світових війн. В період першої світової війни був на італійському фронті, а в другу світову війну працював три роки в таборах. Служив в австро-угорській армії, в чехословацькій і в угорській в 1939-1940 рр. Батько багато знав, чимало пережив і мені про все розповідав. Це викликало у мене інтерес до історії.

У національному відношенні батьки мало що дали. Батько і мати, як і дід, і баба, вважали себе русинами. Я також засвоїв від них поняття русин, хоч не знав, що воно означає. Батько часто говорив про Росію, її казкові багатства, але про долю України нічого не знав і мені не говорив. Отож, в школу я поступив як син русина.

В с. Нове Давидково я закінчив сім класів. Про науку й навчання і не мріяв, бо умов не було. Лише під впливом агітації учителів батьки погодилися, щоб у 1941 р. я поступив у горожанську школу в Мукачеві, в 1943 році - у Мукачівську учительську семінарію. Тут готувався до учительської роботи. Мені дуже подобалася професія учителя, а тому навчався з великим задоволенням. Захоплювався не історією, а математикою. За чотири роки навчання мав всього одну оцінку "добре" - це з праці, а решта - все "відмінно". В педучилищі я багато читав, не лише підручників, але і художню та наукову

літературу. Це вже був радянський час, Закарпаття возз'єдналося з Україною. Я вже знав, що таке українці, росіяни, угорці та ін. І в тому, що записали мені в паспорт "українець", я не вбачав крамоли. Всі говорили, що ми, русини, є часткою українців.

Ледве чекав закінчення педучилища, щоб піти на учительську роботу. Але тут появилася нова можливість - в Ужгороді відкрили університет - можна продовжити навчання. Після тривалих роздумів, поневірянь я поступив на історичний факультет.

Група була невелика - 24 чоловіка, з яких вихідців із Закарпаття всього троє. Інші - зі східних областей, переважно фронтовики. Група була дуже дружна. Один учився краще другого. Душею групи був фронтовик, інвалід війни І.Літвіч. Старостою був також фронтовик О.Тамбовцев. Було чимало дівчат-фронтовичок. Любимцем усіх був фронтовик В.Краснішев, до речі самий слабкий студент групи, але дуже добра людина. Я був з числа молодих. Дуже любили ми і поважали викладачів М.Лелекача, А.Ігната, В.Неточасва, Ф.Потушняка, І.Коломійця, згодом Б.Вольфсона, І.Дашкевич та ін. Я учився на відмінно, був членом двох гуртків - історії СРСР та загальної історії.

Першим, хто звернув мою увагу на можливість продовжувати навчання в аспірантурі, це була І.Дашкевич. Вона читала курс історії СРСР, вела спецсеминар і їй сподобалися мої виступи. У розмові після одного з семінарів вона сказала таке: "Що Ви, Іван, думаєте робити після закінчення вузу?" Я тут же відповів - працювати, бо і мені, і батькам дуже гроші потрібні. У батька п'ятеро дітей, а він один, бо мати на жаль,

дуже хворіла. "А я у вашій особі бачу хорошого історика - продовжувала Ірина Дмитрівна,- Вам би в аспірантуру".

Ці слова дуже запали мені до серця. Але соромно було мені далі говорити, бо я толком не знав, що воно таке аспірантура. На лекціях деколи говорили, але чіткої уяви про аспірантуру я не мав.

Через деякий час я зустрівся з В.Неточасвим. Він читав курс історії України, який я дуже любив, і був керівником гуртка. Я наважився, попросив вибачення і запитав, що таке аспірантура. Володимир Іванович дав мені розгорнуту відповідь, порадив прочитати дещо. Так на третьому курсі, десь в кінці 1949 року, в мене зародилася ідея продовжити навчання в аспірантурі.

Цю мою ідею гаряче підтримав декан факультету А.Ігнат і завідуючий кафедрою загальної історії М.Лелекач, історії СРСР Я.Чубуков. Я почав ще більше працювати і вже брав курс до наукової роботи. При обміні думками з іншими студентами я з'ясував, що до продовження навчання готувалися А.Пушкаш, І.Ганжа, П.Костриба, І.Літвіч, М.Копач, А.Сабінін, Ю.Сливка та ін. На старших курсах я більше уваги приділяв вивченню спецкурсів, спецсемінірів. Багато працював над вивченням історіографії історії СРСР і загальної історії, іноземної мови.

Я навчався в тяжких умовах, але навчався. У чотирьох навчальних закладах - початкова школа, горожанська школа, педучилище, університет - учився на відмінно. Переконаний, що ті риси, які прищепила мені родина, тут проявилися повністю. Я не тільки добре навчався, але і мав хороших друзів -

це земляки І.Кузьма, Ю.Сливка, В.Смужаниця, І.Балаж, В.Гранчак, Ю.Гранчак, З.Кречковський, М.Качур та ін. Серед студентів університету ще хочу згадати колег Ф.Каневського, А.Ороса, М.Попелича, М.Лемака, В.Чопика та ін. Більшість з них після закінчення вузу пішли на роботу, а частина - в аспірантуру. У 1952 році аспірантом став і я. Так почався мій шлях в науку.

На завершення хочу сказати, що на вибір наукового шляху вирішальний вплив мали і об'єктивні умови. Після воз'єднання з Україною, хоч і було чимало великих труднощів, але сім'я наша стала жити краще, створилися об'єктивні передумови для одержання вищої освіти. Головним для нашої родини було те, що радянська влада визволила нас від боргів. Саме борги і сплати процентів були великим тягарем для сім'ї. Тепер пішли в історію старі часи, а з ними і наші борги.

Друге, дали родині ділянку під забудову. Мої батьки і я з ними жили в складних умовах. У одному будинку, де були дві кімнати і сіни, жили три сім'ї. У мого батька п'ятеро дітей і ми жили в одній кімнаті (задня хижа), брат також з п'ятьма дітьми жив у передній кімнаті, а одна сестра і мати - в сінях. У 1948 році нам виділили ділянку і батько самотужки збудував невелику хату: одну кімнату і одну велику кухню. Нам стало краще.

Радянська влада, хоч і позбавила батька клаптика землі, бо все насильно забрали в колгосп, але дала йому постійну працю. В минулому батько як батрак і сільський ремісник багато терпів від безробіття. Мати працювала в рільничій бригаді колгоспу, батько в будівельній і матеріально стали жити краще. Мені допомагати не могли, але і допомоги від мене не чекали. Я п'ять років навчався в університеті і всі роки працював на різних

роботах і заробляв на навчання.

І вирішальним було те, що в Ужгороді в 1945 році відкрився університет. Це відкрило двері до вузу для тисяч таких як я. Багато молоді їхало на навчання в інші вузи України і навіть до Москви. Якщо до возз'єднання у вузах різних країн Європи могли вчитися десятки, нехай сотні, то тепер при радянській владі, при тих умовах, які створилися, міг учитися кожен бажаючий. Я вчився без допомоги батьків. Знаю десятки, сотні таких студентів, що вчилися на стипендію і ще й працювали.

М.В. Отже, вуз визначив шлях у науку, а коли і при яких умовах Ви обрали спеціальність?

Навчаючись на історичному факультеті і вже мріючи про аспірантуру, я ще не мав чіткої уяви про спеціальність, бо не знав, що воно там буде. Я любив історію України, яку читав В.Неточаєв. Лякав мене радянський період історії України, бо його дуже сумбурно читав О.Шилохвіст. Мабуть, і сам не розумів того, що читав. Не розуміли, звичайно, і студенти. Багато працював я по курсу "Історія СРСР", читав його доц. Я.Чубуков. Але великої любові до нього не було. З інтересом слухав я курс новітньої історії, але постійного викладача не було. Читали його наїздами викладачі Львівського університету.

Всі студенти великий інтерес проявляли до курсу історії зарубіжних слов'ян, який майстерно читав М.Лелекач. І моя душа до цього курсу лежала, але в університеті і не думав я про те, щоб стати славістом. Усе визначила аспірантура.

Закінчивши університет, я подав документи про вступ до аспірантури, але вже працював за направленням у

Закарпатському обласному архіві. У відділі кадрів МВД, куди належав архів, мені не хотіли оформляти характеристику. Мотив у начальника відділу кадрів Чоловського був такий: "Не рипайся, Іване Михайловичу, бо з аспірантури нічого не вийде". Коли все ж я настояв на видачі характеристики, то начальник сказав, вручаючи мені аркушик паперу (характеристику обсягом в один абзац): "Ідьте і поступайте, але вченого з Вас ніколи не буде!" Це дуже мені врізалось в пам'ять і були хвилини, коли я готовий був відмовитись від аспірантури. Надихало мене одне: чутки ходили, що і А.Пушкашу також не хотіли видати характеристику і не радили їхати на навчання, але він все ж збирається. То зібрався і я.

Вступні іспити пройшли успішно. Всі три іспити склав на "відмінно" і з 1 листопада 1952 року був уже зарахованим в аспірантуру. Став аспірантом з історії країн народної демократії. Науковим керівником призначили одного з провідних учених України, тоді ще кандидата наук, Ф.Шевченка.

І почалася складна праця: підготовка іспитів кандидатського мінімуму з історії, іноземної мови. Паралельно вибір теми кандидатської дисертації.

До аспірантури я прийшов не з пустим портфелем. Протягом трьох років, навчаючись на істфаці УжДУ, я працював у обласному архіві старшим науковим працівником на 0,5 ставки. Багато документів проходило через мої руки. Опрацьовуючи нові документи, науково оформляючи їх, я робив собі виписки з тих, які вважав цінними. Це мені радив В.Неточасв і М.Лелекач. В архівах зберігаються найцінніші джерела з історії, а тому робота над ними збагачує людину. Самі

В.Неточаєв і М.Лелекач багато працювали в читальному залі архіву, а я підбирав для них справи. Я послухався порад своїх наставників і зібрав чимало матеріалу про історію Закарпаття новітнього часу. На цих матеріалах написав дипломну роботу на тему "Закарпаття в 1918-1919 роках", яка одержала високу оцінку і частина матеріалу якої була опублікована на сторінках обласних, республіканських газет і в журналах ("Вітчизна"). Співавтором цих перших публікацій був доцент В.Неточаєв.

Було в мене і багато інших напрацювань з історії Закарпаття 20-30-х років ХХ ст. Та в аспірантурі я спеціалізувався по зарубіжній історії, а не історії України. Пошук нової теми продовжувався майже рік. Мої симпатії все більше привертала історія Чехословаччини, бо у портфелі було чимало матеріалів із Закарпатського архіву. В цьому плані мене підтримував не лише науковий керівник Ф.Шевченко, але і директор Інституту історії О.Касименко, заступник директора Ф.Лось, вчені інституту І.Гуржій, О.Парасунько та ін. Але всі вони були спеціалістами з історії України, а загальна історія лише починала формуватися в інституті. Все вирішилось у Москві, в Інституті слов'янознавства, де тоді провідним спеціалістом з історії Чехословаччини була І.Мельникова.

З великим хвилюванням чекав я зустрічі з Іриною Миколаївною. Хвилювали думки, як зустріне, що скаже, чи допоможе обрати тему. Бо ще в Києві науковий керівник Ф.Шевченко говорив: "Вдалий вибір теми - це 50 процентів успіху в написанні дисертації".

День зустрічі з Мельниковою я назавжди запам'ятав. Перше, що вразило мене,- це тепла зустріч. Ірина Миколаївна

почала розмову так, наче знала мене багато років. Між тим, я пам'ятав про неї трошки з архіву в Ужгороді. Вона прийжджала і працювала над темою "Закарпаття в революції 1848-1849 років". Я вітався з нею, але розмови не мав. Ірина Миколаївна прийняла мене, як близьку людину, і уважно вислухала мої проблеми. Я приніс з собою кілька варіантів тем і проспект до них. Це їй дуже сподобалося. Подумавши, прочитавши мої проспекти, сказала: "Я працюю над питанням історії Чехословаччини 20-х років, а Ви беріть 30-і роки і продовжите моє дослідження. Щоб не брати всі 10 років, бо це для кандидатської забагато, то візьміть роки світової економічної кризи 1929-1933 рр. Це буде якраз".

Протягом кількох годин ми докладно обговорили тему, аспекти дослідження, наукове і практичне значення теми і т.д. Це мене і зробило остаточно славістом. Правда, Ірина Миколаївна порадила звернутися ще до ряду вчених, які досліджували історію Чехословаччини, щоб не припуститися помилки, бо вона дорого коштувала б. Таким ученим був кандидат історичних наук, секретар відділення історії Президії АН СРСР С.Прасолов. Вона допомогла організувати зустріч з ним, бо це було не так просто. Зустріч з С.Прасоловим мене ще більше переконала в правильності обраної теми. І так я почав працювати в галузі історії Чехословаччини 1929-1933 років.

Працював у архівах і бібліотеках Москви, Ленінграда, Києва, Ужгорода і Берегова. Одне, що мене хвилювало, - мені не могли дати відрядження до Праги. Кордони СРСР в ті роки ще були закриті на замки. Але всі консультанти переконували мене: кандидатську дисертацію на тему, яку я обрав, можна написати і

на матеріалах архівів та бібліотек СРСР. Це придавало мені сили в роботі над дисертацією.

Збирав я матеріал, узагальнював, писав розділи та параграфи - складові частини дисертації. Тим часом не раз приїздив до Ужгорода, бував на історичному факультеті, радився з М.Лелекачем. Сам він за фахом медієвіст, але був ученим широкого профілю і охоче обговорював мої наукові плани. У доц. М.Лелекача була і багата бібліотека, в якій працювало чимало дослідників. Дозволив він і мені попрацювати над пресою, яка зберігалася в його бібліотеці. З Миколою Миколайовичем ми обговорювали різні аспекти моєї роботи. Він допомагав мені стати славістом. Давав мені праці з історії Чехії та Словаччини для опрацювання.

В Інституті історії мене активно підтримував доктор історичних наук, згодом член-кореспондент І.Гуржій, доктор історичних наук О.Парасунько. Ми працювали в одному кабінеті, а тому я мав змогу все з ними обговорювати. Вони не були спеціалістами із загальної історії, але вчені широкого профілю. Добре знали вони методику наукових досліджень. Особливий інтерес до моєї праці проявляв І.Гуржій. Кожен написаний мною параграф перечитував, ретельно редагував, робив мовностилістичну правку. Адже ж я, закарпатський українець, хоч і розмовляв і писав українською мовою, але сильно відчувався вплив діалектів. Звертався я за порадами і до славіста Київського університету професора В.Жебокрицького, спеціаліста з історії народів Балкан, який на півставки працював і в Інституті історії. Віктор Андрійович мене запрошував на кафедру, доручав рецензувати курсові і дипломні

роботи. Я бував на його лекціях з історії південних і західних слов'ян, з історії нового часу. Він, читаючи розділи моєї роботи, вчив мене методиці викладу матеріалу.

Але головну відповідальність за мене ніс науковий керівник Ф.Шевченко. За час мого навчання він захистив докторську дисертацію по зв'язках Росії та України в середині XVII ст., йому було присвоєно звання професора, згодом обрано членом-кореспондентом АН УРСР. У Федора Павловича тоді було чотири аспіранти в Інституті історії і не менше 10 здобувачів, що працювали в різних куточках України. Але для кожного він знаходив час, з кожним обговорював проблеми його теми, з кожним ділився досвідом. Як науковий керівник, він давав кожному проявити себе, прагнув підтримати те нове, що пропонував аспірант. Моя тема не була предметом його безпосередніх наукових інтересів, але він прагнув глибоко вникати в кожне питання, давав поради, як краще висвітлити те чи інше питання. Кредо Ф.Шевченка було таке: Тему кандидатської найкраще знає аспірант. Роль керівника - не заважати йому сповна проявити себе. Він завжди говорив мені: "Слухай поради, але завжди роби так, як ти вважаєш доцільним. Ти найкраще знаєш фактичний матеріал. Тобі видніше, як його краще викласти".

Над дисертацією я працював успішно. Паралельно опублікував кілька праць, в тому числі першу брошуру про 300-річчя возз'єднання України з Росією, про Б.Хмельницького як державного діяча. Написав перші рецензії на нові наукові праці, серед них і на монографію І.Крип'якевича про зв'язки Західної України з Росією і Україною. І дисертація була завершена

достроково - у травні 1955 року. Строк аспірантури закінчувався у листопаді 1955 року.

При обговоренні дисертації, як то буває з усіма, мене і хвалили, і гостро критикували. Хвалили за те, що достроково подав роботу до захисту, що робота написана на належному рівні. Тема нова, не була предметом дослідження, а тут монографія на 350 сторінок. Тоді такі були вимоги. Подобалося ученим і те, що в дисертації розкриваються зв'язки між трудящими Чехії, Словаччини і Закарпаття, яке входило до складу Чехословаччини, що події в Чехословаччині в 1929-1933 роках показано на фоні міжнародного становища і т.д. А критикували за упушення: слабо висвітлено селянський рух в 1929-1933 роках, не показано місця і роль інтелігенції в політичному житті країни і т.д. Та найбільше зауважень було по мові і стилю. Навіть вносилися пропозиції, щоб дати роботу на літературну редакцію. Але проти виступив Ф.Шевченко. Він заявив, що кожна робота відбиває рівень розвитку і специфіку автора. Нехай дисертація І.Гранчака відбиває і його рівень розвитку, а не редактора. Крамоли немає. Ми бачимо його зростання і в галузі мови. Та все ж він уродженець Закарпаття і мова місцями засмічена діалектизмами. Нехай так і буде. Всі погодилися.

І 17 листопада 1955 року я захистив кандидатську дисертацію. Голосування було одностайним. Цьому сприяла не тільки моя робота, але й глибокозмістовна рецензія професора Д.Похилевича. Він був медієвістом, а дисертація написана по новітній історії Чехословаччини. Як славіст він сказав, що дисертація І.Гранчака - нове слово в науці. Ні в Чехословаччині, ні в тодішньому СРСР такої узагальнюючої праці про становище

країни в 1929-1933 рр. не було. Дисертація відтворює всю складність життя і боротьби в Чехословаччині в роки кризи. Другим офіційним опонентом був кандидат історичних наук, спеціаліст з історії Чехословаччини І.Петерс. Він також високо оцінив дисертацію, підкреслив, що автор використав джерела на семи мовах - українській, російській, чеській, словацькій, угорській, англійській і німецькій. Виступаючи на захисті, В.Жебокрицький заявив: "Я вітаю Вас, Іване Михайловичу з успішним завершенням кандидатської дисертації. Як старійшина істориків-славистів України я радий, що наша родина поповниться ще одним молодим ученим, який має досвід наукової роботи і може працювати над документами на семи мовах".

У той же час я вже працював в Ужгородському університеті (з 15 серпня 1955 р.), і дійсно, мені довірила кафедра загальної історії читати курс історії південних і західних слов'ян. Так я став славистом.

М.В. Ви працювали в УжДУ з серпня 1955 року, читали курс "Історія південних і західних слов'ян", брали участь у конференціях славистів. Коли і при яких обставинах Ви почали досліджувати історію Угорщини новітнього часу і докторську захистили з історії Угорщини?

Я не тільки читав курс історії південних і західних слов'ян, але і активно продовжував працювати в науковому плані по історії Чехословаччини. Спочатку я продовжував досліджувати і публікувати праці, пов'язані з темою кандидатської дисертації. Протягом другої половини 50-х років я

опублікував ряд статей в наукових збірниках Інституту історії АН України, в наукових записках УжДУ. Тут іде справа по лінії славістики.

Але на початку 60-х років постало питання про тему, яка б могла стати докторською дисертацією. Спочатку я думав про історію Чехословаччини ХІХ ст., бо в 20-30-х роках все було вичерпано. Оpubлікували ґрунтовні роботи І.Мельникова по 20-х роках, С.Прасолов по 30-х роках, О.Хланта і С.Пруниця охопили все міжвоєнне двадцятиріччя... До того вийшло з друку ряд праць московських славістів - Є.Фірсова, І.Попа, київських - І.Петерса, А.Кізченка. Я проаналізував доробок учених і для себе місця в 20-30-х роках не знаходив. Тому саме я попробував свої сили на дослідженні історії суспільної думки Чехії та Словаччини середини ХІХ ст. Протягом двох років я опублікував близько 10 статей про радикальних демократів Чехії та Словаччини, про чесько-словацько-українські зв'язки, про Й.Фрїча та ін.

Зробивши перші розвідки, я переконався, що виконати докторську з історії суспільної думки Чехії та Словаччини я не зможу, бо не маю відповідної підготовки. Справа в тому, що більшість документів того часу були на німецькій мові, а я її досконало не вивчав. Це була моя слабкість. Я обговорив ці аспекти з Ф.Шевченком, В.Жебоклицьким, І. Мельниковою, яка тоді уже працювала в Києві. У мене на певний час наступила якась розгубленість. Але пошуки не припинялися.

При цих роздумах я поїхав у відрядження до Москви. Крім І.Мельникової, яка мені багато допомагала, в Москві я мав і земляків. Уже відомим ученим в той час був випускник

УжДУ А.Пушкаш, який досліджував новітню історію Угорщини. Молодим кандидатом наук став також випускник УжДУ І.Поп, який досліджував зовнішню політику Чехословаччини, чехословацько-угорські зв'язки.

З А.Пушкашем я почав дружити ще в роки аспірантського життя. Він не тільки давав поради, з ким зустрітись, де працювати, де які документи можна знайти, але і в гуртожиток аспірантів мене влаштував, що було немаловажним, бо готелів для рядових людей практично не було. При обговоренні моїх проблем з темою Андрій Іванович якось зауважив: "Чехістів у нас хоч відбавляй. Кожен 3-4 історик-славіст є чехістом. Що, коли б ти звернув увагу на історію Угорщини". Я тут став міркувати: з історії Чехословаччини лише в Україні працювали близько 10 чоловік, а з історії Угорщини один М.Лебович (ЛДУ) та кілька чоловік в Ужгороді-М.Троян, В.Худанич, В.Хайнас, І.Мешко, В.Гомоннай, Я.Штернберг.

З Андрієм Івановичем ми все обмірковували і вирішили: докторську для І.Гранчака шукати на ниві Угорщини. За період цього відрядження було названо кілька тем і розроблено перші варіанти проспектів. Мій перехід на історію Угорщини підтримав й І.Поп. При розмові він заявив, що історію Чехословаччини не варто покидати повністю, а лише згорнути трошки роботу, а з історії Угорщини писати докторську. В цій думці було зерно правди і я скористався нею.

Повернувшись в Ужгород, я почав працювати над угорською літературою. Вивчив опубліковане, проглянув бібліографію з історії Угорщини 20-30-х років. І незабаром

прийшов до висновку: зупинитися на темі: "Угорщина в 1919-1929 роках". М.Троян і М.Лебович працювали по 1918-1919 роках, В.Хайнас - по 30-х роках, В.Худанич брав післявоєнні роки, А.Пушкаш - період війни. А я зупинився на політичній історії 1919-1929 років.

Над темою я працював більше шести років. Це були роки дуже напруженої роботи. Працюючи над докторською, я не брав відпустки творчої тривалістю в два роки. Все це я робив до певної міри в секреті, бо мав би чимало заздрісників. Не брав я з цієї ж причини і відпустки на 6 місяців. І така форма була. Все робив за рахунок відпусток, в періоди сесій, коли лекцій не було, й вихідних днів. Одна людина, з якою я ділився своїми планами,- це був завідувачий кафедрою історії СРСР І.Шульга. В першій половині 60-х років він також форсував роботу над докторською, у 1962 році навіть монографію опублікував, але планів своїх боявся відкрити. Ми зрозуміли один одного, ділилися досвідом, читали один одному виконані розділи. Підтримка з боку Іллі Гавриловича, а він один час був заступником декана історичного факультету, а потім членом і секретарем парткому, була для мене дуже важливим фактором. Йому було легше, бо дисертацію писав з історії Закарпаття другої половини XVIII – першої половини XIX ст. і всі матеріали знаходилися в обласному архіві в Берегові, а я обрав тему з історії Угорщини, тому треба було, окрім Берегова, думати про архіви і бібліотеки Москви, Будапешта, Ленінграда. Були дні, коли я заздрив Іллі Гавриловичу (правда, білою заздрістю) через те, що він обрав кращу тему, ніж я. Заспокоювало лише одне: я все ж таки працював завідувачим кафедрою загальної історії.

Об'єктом моїх досліджень мала бути історія зарубіжних країн. Це надавало мені сили.

Уже в 1962-1964 роках колеги по роботі помітили, що я переключився на дослідження історії Угорщини новітнього часу. Вийшли з друку перші наукові статті з історії робітничого руху у виданнях УжДУ, далі в міжвузівському збірнику "Питання нової та новітньої історії", в "Українському історичному журналі", а далі брошури. Щорічно я по 4-5 разів їздив у відрядження то до Москви чи Ленінграду, то до Будапешта. Благо, що керівництво факультету (деканами були В.Ілько і С.Міщенко) не заперечувало проти відряджень, але допомагати фінансово не могли. Більшість відряджень були без оплати, за власний рахунок.

Особливо складно було із відрядженнями в Будапешт. Тут мені поради давав тоді ще доцент Я.Штернберг. Він також досліджував питання історії Угорщини, часто їздив без офіційних відряджень в Будапешт і ділився зі мною досвідом. Головне було мати квартиру в угорській столиці, а на прожиття не так багато потрібно було. Він познайомив мене з рядом учених, окремі з яких працювали на профспілковій роботі і приймали мене як гостя з України, з Ужгородського університету. Для мене за заниженими цінами давали харчування: "Вендейк ебейд" ("Обід для гостя"). Це мене матеріально дуже підтримувало. А квартиру я мав у тітки Марії. Вона з 1939 року жила в Будапешті, працювала робітницею, жила скромно, але мала однокімнатну квартиру, правда, без опалення. Зимою ми підігрівали ліжко розжареною цеглою. Як би не було, а дах над головою був, а часом і чашка

гарячого чаю. Це для мене було просто знахідкою. Літом тітка приїжджала до нас в Ужгород, а восени і зимою, особливо під час зимової сесії, я був її гостем.

Дуже мило ставилися до мене працівники архівів і бібліотек Угорщини, їм було досить приємно, що в Україні, зокрема в Ужгороді, вивчають угорську історію. Допомогали мені у визначенні напрямків досліджень учені Інституту історії Угорської АН. До одних я звертався за рекомендацією Я.Штернберга, який мав широке коло друзів серед угорських учених, до інших - за рекомендаціями А.Пушкаша. Він був просто своєю людиною в Інституті історії АН Угорщини. Тему всі схвалювали, але вказували на складності: в Угорщині слабким був робітничий рух, Комуністична партія знаходилася в підпіллі, документів мало збереглося, матеріали Соціал-демократичної партії не опрацьовані, вченим не доступні.

Працюючи в угорських архівах, я міг використати техніку: мікрофільми, ксерокси. Але це було дуже дорогим задоволенням. На допомогу прийшли вчені Ніредьгазького педінституту (проф. П.Гаршвальді) і Сегедського педінституту (доцент Іштван Нодь), з якими УЖДУ мав творчі зв'язки. На моє прохання, вони оформляли мені гарантійні листи і оплачували за мікрофільмування і ксерокопіювання. Це дуже прискорило мені роботу в архівах. Я швидко зібрав не лише матеріал по темі дисертації, але з новітньої історії Угорщини загалом - це матеріали фондів МВС Угорщини, протоколи засідань уряду, Міністерства соціальної опіки та ін. Ще й досі всі матеріали не опрацював. Вони чекають своєї черги. Частина матеріалів я давав дипломантам і дисертантам.

Крім перешкод і труднощів чисто наукового плану, мали місце події, які також заважали мені в нормальній роботі і пояснити які я і до сьогодні не можу. Так, на початку 1961 року, коли моя сім'я проживала на вул. Митрака, 11, сталася подія, яка надовго відволікла мене від роботи. У моїй квартирі був проведений негласний обшук і з бібліотеки зникло чимало цінних книг, виданих іноземними мовами.

А було так. У нас працювала дівчина з Турянщини, яка доглядала за донькою Маріанною, якій було більше року, бо дружина вийшла на роботу. Одного дня ми приходимо додому, а дівчина заявляє нам: "Із домоуправи приходила бригада, перевіряли, чи справні вкючателі, і оглядали горище, чи не протікає де-небудь". Я був дуже здивований такій ввічливості працівників домоуправи і не придав тому особливого значення. Але через кілька днів я піднявся на горище, де у мене зберігалася література, бо в 2-х кімнатах місця для книг не було, і побачив, що всі мої книги розкидані, перемішані. Коли почав ретельніше проглядати, то виявилось, що окремих книг з історії Чехословаччини і Угорщини (це були іноземні видання) не стало.

Ми з дружиною стали дуже переживати, оглядати квартиру: чи не зникли ще якісь речі. Але все було на своїх звичних місцях.

Та все ж мене турбувало це, і я відправився в будинкоуправління з'ясувати, що то була за бригада ремонтників. Вислухавши мою розповідь, домоуправ засміявся і сказав: у мене є будинки, де мешканцям на голову все протікає і немає кому ремонтувати. До вас я не посилав ніякої бригади, бо в

мене просто не вистачає людей.

Це ще більше поглибило мої сумніви і якось лякало: хто це міг зайти в квартиру під брехливим приводом ремонту, провести обшук у моїх книгах і навіть дещо прибрати з того, що потрібне мені в роботі.

Ми жили на спільному коридорі з сім'єю, де була мати і двоє дівчат. Якось одного дня я розповідав про все старшій дочці (вона була медсестрою і вчилася на вечірньому медфаци) Ніні. Вислухавши, вона зніяковіла і сказала, що бачила тут бригаду, як вона в квартиру заходила. Із чотирьох чоловік вона впізнала одного, рудуватого, який, за її словами, колись працював у КДБ. Просила нікому про це не говорити.

Картина для мене прояснювалася: або це був обшук або якась помста. Після цього довго думав, як бути: йти зі скаргою чи все залишити так, як було. Вирішив не давати ніяких скарг. Фактів то в нас не було. Послатися на сусідку Ніну, значить зіпсувати їй усе життя.

Час брав своє. Ми з дружиною заспокоїлися, наказали дівчині, яка доглядала за дитиною, більше нікого не пускати в квартиру. Але пережите залишило слід у душі. Мене це дуже хвилювало і від роботи надовго відволікло.

Через два роки знов повторився випадок, якому тяжко було дати пояснення. 7 жовтня 1963 року, коли я вже проживав по вулиці Горького, 53, квартиру нашу було обкрадено. Ми з дружиною були дома, спали, а якась нечиста сила пролізла через балкон і вікно туалету в квартиру. І знов цікавили його не коштовності Гранчака, а книги, мікрофільми, фотокопії документів. Все це знаходилося у прихожій, де в стіні була

вмонтована велика шафа. Гість чи гості поводили себе дуже вільно, бо навіть закурив хтось у квартирі. Ніяких речей не взяли, лише книги, мікросфільми і різну писанину.

Коли я прокинувся і помітив, що в квартирі хтось був, то дуже розгубився. Телефону у мене не було і я постукав до сусіда професора Х.Руденка, попросив вибачення, розповів, що трапилося, і з їх телефону викликав міліцію.

Прибули два чергові, все обстежили і склали протокол. Думка працівників міліції була одна: злодії були інтелектуалами. Різних речей вони могли взяти багато, але обмежилися папірцями та книгами.

Згодом мене викликали в міліцію, питали, чи вияснилося що-небудь з книгами. Мав зі мною розмову і працівник КДБ, який курирував університет (очевидно, міліція повідомила його, бо я нічого не розповідав).

Цей випадок також дуже схвилював мене. Ми вирішили поміняти квартиру, бо в тій жити було страшно. Я звернувся до ректора університету професора Д.Чепура, розповів про все і попросив замінити при можливості квартиру. Він дав згоду, хоч зауважив, що це не вихід із становища. Треба шукати корінь зла, а не міняти квартири. Через деякий час Г.Іванова, завідуючий кафедрою іноземних мов, збудувала будинок, і ректор мені запропонував обмін. Це трохи заспокоїло мене. Але всі турботи з заміною квартири, з тим, що пропало, дуже заважали мені в роботі.

Через два роки, влітку 1965, коли уже робота над докторською завершувалася, трапився курйозний випадок. Десь у червні місяці 1965 року я разом з професором Г.Марченком,

членом кафедри, поїхав у відрядження до Москви. Жили ми в різних місцях: Г.Марченко в готелі, а я на квартирі. У мене на пл. Пушкіна була стабільна приватна квартира ще з часів аспірантури. Але працювали ми разом в Публічній бібліотеці. І зали у нас були спільні, бо Григорій Васильович працював над історією Румунії, він завершував роботу над докторською, а я працював над історією Угорщини. Спільно ми ходили на обіди в їдальню Спільки письменників СРСР, що по вул. Герцена, бо це було близько і дуже смачно готували, ціни були нижчі, як в інших їдальнях.

Одного дня ми пообідали з Григорієм Васильовичем і розпрощалися, бо він ще залишався, а я того ж дня відїжджав поїздом Москва-Будапешт. Коли ми розходилися, то я ще в присутності Г.Марченка взяв і викинув свій читацький квиток (тимчасовий), який заважав мені в кишені.

Приїхавши в Ужгород, я через кілька днів відвітував у бухгалтерії і спокійно працював. Роботи було багато, бо йшла сесія заочників. У мене було багато лекцій. Одного дня мені передзвонила із прийомної Марія Альбертівна - це була шанована всіма людиною, до мене ставилася особливо добре, бо я земляк її чоловіка Сливки, ми з Нового Давидкова, і попросила зайти в ректорат. Під великим секретом вона розповіла мені, що уже кілька разів приходили з КДБ, брали в кадрах мою справу і довго перечитували, з бухгалтерії брали документи по відрядженню і також у них копалися. "Будь обережний, Іване Михайловичу,- заявила Марія Альбертівна,- бо то не добре, коли вами цікавляться працівники КДБ".

Після цієї розмови було чимало недоспаних ночей,

неповноцінних робочих днів. Я хвилювався, не знав як поступати.

Через деякий час на факультет по вул. Жовтневій, 32 приходять два працівники КДБ. Доручили секретарю факультету викликати мене з лекції, яку я читав заочникам. Мене дуже хвилювало те, що викликали з лекції і запропонували закінчити і йти з ними в КДБ. Я заявив, що в КДБ я піду, але прошу дозволити закінчити лекцію, пообідати, а тоді вже піти. Дозволу на це я не одержав. Довелося сказати студентам, що в мене дуже важливі справи, змушений відлучитися, а тому лекцію продовжимо наступного разу. Це була уже остання пара, студенти розійшлися, а я в супроводі двох працівників КДБ відправився в управління. Можете уявити, скільки я пережив за ці хвилини.

В управлінні КДБ мене уже чекала перепустка і один з чергових провів мене в приймальню начальника. Я недовго просидів, як мене запросили в кабінет головної особи.

Мене посадили за великий стіл, на якому уже стояв магнітофон. Сказали, що буде зі мною співбесіда і магнітофон усе запише.

Розмову вів зі мною начальник КДБ Жабченко (забув ім'я). Він почав з того, що заспокоював мене, просив не хвилюватися, а на питання відповідати чітко і точно, що пам'ятаю. Я хотів в'яснити, в чому справа, чого мене треба допитувати. Жабченко відповів: справа важлива, ми хочемо вам допомогти, а тому старайтеся спокійно відповідати на наші запитання. Про суть справи я розповім наприкінці.

Почалася майже двогодинна розмова. Мені ставили

питання, а я відповідав. Всі питання були пов'язані з моїм перебуванням у відрядженні в Москві. Питали, над чим працював, з ким зустрічався, про що говорили, що говорив мені Г.Марченко, про що ми говорили в сім'ї А.Пушкаша, у якого за час відрядження я два рази побував. Жабченко вів себе дуже спокійно, розмова йшла лагідно, хоч і відчувалося моє хвилювання.

В ході розмови Жабченко показав мені замовлення на окрему літературу і запитав, для чого мені потрібні були книги із спецфонду, видані в Англії, США, чого мене цікавила література угорських емігрантів, видана у Відні, і т.д. Я дуже був здивований, що він так добре все знав. Такі дані могла зібрати особа, яка слідувала за мною в Москві.

Нарешті показав мені ряд документів: тимчасовий читацький квиток до Публічної бібліотеки, кілька листівок проти КПРС і Радянського Союзу, виданих самвидавом, і запитав, що я можу про це сказати. Я розглянув і заявив: квиток мій, я його викинув у смітник в їдальні по вул. Герцена, про листівки нічого не знаю. Жабченко дуже довго розмовляв зі мною про це і просив згадати, хто мене агітував проти СРСР. Розмову вів дуже коректно, за всяке слово просив вибачення і підкреслював, що хоче мені допомогти. Я ніяк не міг зрозуміти, в чому моя вина тут. Я листівок не друкував і не поширював.

Нарешті, Жабченко мені заявив, що в той день, коли я повертався поїздом з Москви до Чопа, на всіх станціях в поштових скриньках виявлено листівки, в досить великій кількості. На станції Ніжин в поштової скринці серед листівок був і мій квиток. Що я можу з цього приводу сказати?

Я довго роздумував, а потім заявив: на станції у Ніжині я з вагона не виходив, бо не було потреби, квиток я викинув у їдальні по вул. Герцена. Це добре пам'ятає і це бачив Г.Марченко. Там ми з ним розходилися.

Розмову Жабченко закінчив так: "Я особисто вірю, що ви листівок не писали і не поширювали, але тінь падає на вас за цей антирадянський вчинок. Ви поступили необережно, викинувши квиток у кошик для сміття. З документами так не поступають?"

Він попросив вибачення за все і сказав нікому не розповідати. Більше про це мова не йшла. Я нікому не розповідав. Тепер же, з переддень 70-річчя, вирішив розповісти, як про фактор, який дуже загальмував мене в роботі. Марні переживання, надмірні хвилювання дуже шкодять людині. У цьому випадку я не засуджував працівників КДБ, бо вони виконували доручену їм справу. Але робили це дуже примітивно. На факультеті довго розмовляли про те, що І.Гранчака працівники КДБ викликали з лекції й повели з собою.

Отже, труднощів було чимало, але і допомоги я отримувати не могло. У складних умовах роботи в архівах та в переживаннях з приводу чудернацьких обшуків, звинувачень у поширенні антирадянських листівок я завершував роботу над докторською. На шляху стояла ще й така проблема, як передрук написаного. Я готовий був платити по 2 крб. за сторінку, але не міг знайти друкарки, яка б вільно читала мій почерк. Це дійсно була проблема, бо почерк у мене дуже поганий. Я швидко пишу і випускаю не тільки окремі літери, особливо закінчення, але і цілі слова. Була у мене добра друкарка, "професор по передруках"

М.Балаж, але вийшла заміж за чеха і переїхала в м. Млада Болеслав. Вихід із становища запропонувала дружина Анна Дмитрівна, також історик за фахом. Вона записалася на курси машиністок при Будинку офіцерів, швидко освоїла друкування двома руками і все написане мною передрукувала. Я пишу дуже швидко, по 20-25 сторінок у день (часто й за ніч), а вона ледве встигала друкувати.

Розміри дисертації тоді були великі. Моя вийшла 1300 сторінок - три томи рукопису. Автореферат також підготував 150 стор. А скільки було статей, брошур, доповідей - все передрукувала дружина. Спасибі їй за це!

На літо 1966 року рукопис дисертації я закінчив. Я зробив, що міг. Але чи є робота докторською дисертацією? Про це мені тяжко було судити. Першим, до кого звернувся, був А.Пушкаш. Він уже захистив на той час докторську, став провідним спеціалістом з історії Угорщини. Я відправив роботу поштою в Москву, бо так дешевше. Благо, що пошта при комуністах добре працювала.

З другим примірником роботи подався до Львова, до професора М.Лебовича, також відомого спеціаліста з історії Угорщини. Мартин Фармашевич мене прийняв на квартирі; в моїй присутності роботу проглянув і перше питання: "Як Ви зібрали стільки матеріалу про робітничий рух в Угорщині. Адже ж, як мені відомо, там були два страйки і все. Угорський робітничий рух був слабким. Невже на двох страйках можна так багато написати?" Ці слова професора мене вбили. Я не знаходив слів для відповіді. А потім зібрався з силами та й відповів: "Я досліджував не одні страйки, а життя робітничого

класу, діяльність його партій і профспілок". У відповідь почув: "Добре, залишайте роботу, я прочитаю, у мене є молодий кандидат наук, спеціаліст з історії Угорщини Г.Кіпаренко, і ми скажемо вам свою думку".

Попрощавшись, я відправився до Ужгорода. І всю дорогу, і дома думав про роботу, ночами не спав, а дома робота не брала. І так майже три тижні.

Коли одного вечора задзвонив телефон. Виявляється із Москви. До мене зателефонував А.Пушкаш. Я з нетерпінням чекав його слів, його думку про роботу. Андрій Іванович був небагатослівним, бо телефон дорогий. Він сказав, що робота сподобалась, рівня докторської досягла. Він має ряд зауважень і викладе їх в листі. Поки одержиш, то копію роботи скорочуй (у нього був варіант 1600 стор.). Це мені придало духу. Я повірив у свої сили.

Незабаром добра звістка прийшла зі Львова. М.Лебович також схвалив роботу, високо оцінив проблематику, зробив ряд суттєвих зауважень і сказав: "Я готовий виступити на захисті офіційним опонентом". Більшого мені і не потрібно було.

Я з натхненням реалізував зауваження, дружина передрукувала начисто роботу, а наймолодший брат Василь, який був студентом, все вичитував і посилення писав. Цех запрацював.

У березні 1967 року я подав роботу на обговорення кафедри, а далі і вченої ради історичного факультету. Обговорення проходило зовсім не просто. Одні сумнівалися в актуальності теми (а робота уже виконана), інші вважали, що потрібно поглибити висвітлення окремих аспектів. Але добре,

що при голосуванні і на кафедрі, і на вченій раді більшість було "за" рекомендацію. Я дуже вдячний колегам за підтримку. Тут вирішальну роль зіграли І.Шульга, Е.Балагурі, Я.Чубуков, Г.Марченко, В.Ілько... І кафедральна молодь підтримала мене. Один М.Лелекач на раді не голосував "за", бо вважав, що в оформленні посилань є чимало недоліків, відчувалася поспішність. Я не засуджував доцента М.Лелекача, бо посилення - це є органічна частина роботи. Правий був доцент Я.Чубуков, який виступив проти Лелекача і заявив: оформлення є оформленням, а ми оцінюємо зміст дослідження. Робота може бути рекомендована до захисту. Це зіграло вирішальну роль при голосуванні. У травні 1967 року я подав роботу на вчену раду Київського державного університету. Мав тут проблему, бо у мене не було монографії. Публікацій було більше півсотні, обсягом більше 100 друкованих аркушів, але окремої книжки не було. У Львові ректор Г.Максимович не хотів взяти до захисту без монографії. В Києві мені допомагали заступник декана А.Кізченко, професор В.Жебокрицький, заступник голови ради. А головою ради був професор П.Лавров, спеціаліст з історії робітничого руху України. Розглянувши мою справу, сказав: "Монографій у Вас немає, але публікацій є на дві докторські. Я даю Вам дозвіл на захист". Далі продовжив: "Одну ваду бачу на шляху проходження роботи - молодість її автора. Вам усього 40 років, а докторами у нас стають після 50-и. Та закарпатця приймемо в доктори і в 40 років. Будемо разом з колегою В.Жебокрицьким агітувати членів ради за вас".

Захист проходив 27 листопада 1967 року. Офіційними опонентом виступив професор А.Пушкаш із Москви, якого дуже

цінили як спеціаліста з історії Угорщини. Його оцінка роботи була вирішальною. Другим опонентом виступив професор В.Жебокрицький. Він спеціаліст з історії Болгарії, але також мав праці з історії робітничого руху. Третім опонентом виступив доктор історичних наук, професор, член-кореспондент АН України, Герой Радянського Союзу В.Клюков, спеціаліст з проблем антифашистської боротьби. Оцінки роботи були високими, науково об'єктивними. Опоненти вказували і на недоліки, упущення, які потім я врахував при підготовці монографії до друку. Голосування членів ради було одностайне - 19 присутніх, 19 "за".

Так я став доктором наук, спеціалістом з історії Угорщини, але славістику і надалі не залишав.

Коли підсумовувати шлях до докторської, то можна сказати, що вирішальними факторами були: цілеспрямована праця, підтримка друзів, колег по роботі, рідних і знайомих. Були і наукові вдачі. Бог допомагав, бо добре здоров'я давав, натхнення до праці. Не можу не відзначити і об'єктивні умови: як доцент я мав високу зарплату, що міг добре жити і навіть у 1960 році разом з І.Шульгою автомобіль "Москвич" придбали. Мені дали чотирикімнатну квартиру, ректорат допомагав відрядженнями. Було й труднощів чимало - об'єктивного і суб'єктивного характеру,- але потяг до праці перемагав усе.

М.В. На середину 60-х років Ви стали відомим вченим у галузі гунгарології. В 1967 році Ви були наймолодшим доктором історичних наук в Україні, Як складався дальший шлях наукових досліджень?

Дійсно, коли я успішно захистив докторську, то для

багатьох співробітників університету, навіть близьких колег, це було наче блискавка серед білого дня. Мій захист проходив у понеділок 27 листопада 1967 року, а через день 28 листопада проходили загальноуніверситетські партійні збори і секретар парткому І.Шульга оприлюднив факт захисту. Ілля Гаврилович розповідав, що присутні в залі загомоніли: одні одних перепитували, чи правильно почули про захист І.Гранчаком докторської. А після зборів до секретаря парткому підійшов один із завкафедрою і запитав: "Слухай, Ілля Гаврилович, Ти добре знаєш Гранчака і його роботу. Скажи, якого чорта він захищав? Як це можливо. Адже ж у нього немає монографії, він не брав творчої відпустки". І.Шульга показав телеграму, яку я надіслав йому з Києва, і підкреслив, що рівно в 40 років я став доктором наук. На вченій раді історичного факультету, закриваючи засідання і вітаючи І.Гранчака з успішним захистом, професор П.Лавров також підкреслив, що Іван Михайлович після затвердження у ВАКу стане наймолодшим доктором історичних наук в Україні.

Після захисту я працював у напрямку гунгарології, але не забув і славістику. Як гунгаролог я публікував матеріали дисертації. В 1968 році видав матеріали "Робітничий рух Угорщини 1919-1925 рр.", далі курс лекцій з новітньої історії Угорщини, а головне, писав розділи до "Історії Угорщини", Т.ІІІ, яку готував до друку Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР. Я працював над періодом 20-х років і був членом редколегії. Цю роботу я виконував з натхненням, прагнув зробити все на високому рівні, бо участь у написанні третього тому "Історії Угорщини" вважав проявом поваги до мене як

гунгаролога. Книга вийшла в 1972 році. Журнал "Вопросы истории" в 1973, в № 10 опублікував схвальну рецензію, в якій і період 20-х років, описаний мною, одержав високу оцінку.

Як гунгаролога мене було включено до складу радянської частини Комісії істориків СРСР і Угорщини. Це також надавало мені сил, бо з України я єдиний був членом Комісії. Вчені Москви вважали мене науковим керівником гунгарологів Закарпаття. Дійсно, в УжДУ та й за його межами над питаннями історії Угорщини працювало понад 10 чоловік. І центром їх групування була кафедра загальної історії, якою я завідував.

Комісія істориків СРСР і Угорщини регулярно кожного року проводила засідання по чергово: то в Радянському Союзі, то в Угорщині. На багатьох із цих засідань я виступав з доповідями, брав участь у наукових дискусіях. Це збагачувало мене як вченого і педагога. Керівником радянської частини комісії був академік А.Окладніков. До складу комісії входили академік Ю.Бромлей, доктори історичних наук А.Пушкаш, Т.Ісламов, Л.Нежинський та ряд ін. На одній із книг, яку подарував мені в 1981 році А.Окладніков, написано такий автограф: "Вельмишановному Івану Михайловичу на згадку про спільну і плідну працю в Комісії істориків СРСР і Угорщини". Спілкування з цими вченими, робота в комісії мене дуже збагатили.

Крім того, УжДУ мав тісні зв'язки з Ніредьгазьким і Сегедським педінститутами, з Дебреценським університетом. Як спеціаліст з історії Угорщини я часто виступав з доповідями на конференціях в цих вузах. Паралельно з цим я не покидав і славистичної тематики. Моя робота як педагога зобов'язувала

мене ретельно стежити за славістичною літературою, продовжувати славістичні дослідження. Об'єктом моїх наукових пошуків залишалася історія Чехословаччини новітнього часу. Найкраще, що я зробив за цей час,- це опублікував спільно з професором КДУ А.Кізченком монографію про зв'язки Чехословаччини з країнами Центральної та Південно-Східної Європи (1984 р.). У 1985 році книжка брала участь у республіканському конкурсі праць, опублікованих в Україні, і була нагороджена грамотою Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти як краща книга 1985 року.

Кожних три роки я брав участь у всесоюзних славістичних конференціях, які проходили поперемінно в основних славістичних центрах-Київ, Харків, Львів, Чернівці, Мінськ, Воронеж, Краснодар та ін. Це були чудові форуми славістів. Брала участь не тільки вчені тодішнього СРСР, але і зарубіжних країн. Конференції підводили підсумки зробленого Академією наук і вузами, накресливали шляхи розвитку славістичних досліджень, обговорювали питання поліпшення викладання історії слов'янських народів у вузах.. Я був незмінним членом оргкомітету славістичних конференцій, практично на кожній виступав з доповіддю, брав участь у наукових дискусіях. Як визнання досягнень славістів УжДУ в 1982 році Всесоюзна славістична конференція проходила в Ужгороді, її тема: "Вузлові питання розвитку історико-славістичних досліджень". На конференцію прибуло більше 270 учених, які представляли 84 вузи і наукові установи. Серед учасників конференції було 12 учених із зарубіжних країн - Чехословаччини, Угорщини, Болгарії та Югославії. До конференції було видано матеріали

(благо, міністерство тоді виділяло кошти), програми - все, що потрібно для успішної роботи вчених. Конференція пройшла організовано. На підсумковому засіданні конференція винесла подяку Закарпатській обласній раді, ректорату УжДУ, оргкомітету і особисто мені за велику підготовчу роботу. Славистична конференція 1982 року була подією в моєму житті як славіста, як завідуючого кафедрою загальної історії УжДУ. Вона збагатила мене новими науковими ідеями, розширила мої зв'язки і зв'язки кафедри із ученими різних країн. Мені здається, що і курс слов'янської історії після 1982 року я став краще читати, вносив більше елементів наукової новизни.

Як славіст я брав участь у двох світових форумах істориків. Разом із завідувачем кафедрою історії СРСР І.Шульгою я був офіційним делегатом XIII Всесвітнього з'їзду істориків (Москва, 1970 рік). Згодом теж був офіційним делегатом дев'ятого Всесвітнього з'їзду славистів (Київ, 1983 рік) і за кращу доповідь в секції історіографії слов'ян одержав ювілейну медаль Оргкомітету.

Підсумовуючи роботу в галузі історії двох країн - Чехословаччини та Угорщини, мало сказати, що більше я зробив по гунгарології. Вагомий внесок у вивчення історії Угорщини внесли професори В.Гомоннай, Я.Штернберг, М.Троян, В.Худанич, І.Мешко, В.Хайнас, кандидати наук І.Мандрик (у 1997 році захистив докторську дисертацію), І.Андрусак, І.Горват, І.Повхан, Е.Чейнеш, Р.Біров та ін. Дуже успішно працювала в галузі угорського мовознавства та літератури група філологів на чолі з професором П.Лизанцем. Це було однією з передумов відкриття в 1988 році в Ужгороді на

базі УжДУ Центру гунгарології (директор професор П.Лизанець).

Безперечно, що опубліковані мною з історії Угорщини та Чехословаччини праці не вільні від ряду недоліків. Відчувається в них і дух часу тоталітаризму, та цінності своєї як дослідження окремих періодів історії сусідніх країн вони не втратили.

М.В. Іване Михайловичу! Ви досить докладно розповіли про дослідження в галузі історії Чехословаччини і Угорщини. Але проглядаючи список Ваших праць, я помітив серед них чимало досліджень з історії Закарпаття, яке Ваше ставлення до них?

Дійсно, майже третина моїх праць присвячена історії Закарпаття. Причому охоплюють вони період від найдавніших часів до наших днів. Тут є чимало науково-популярних досліджень, але є суто наукові праці. Я їх дуже високо ціню, вони близькі моєму серцю. Я горджусь тим, що зробив, хоч небагато, в галузі історії краю, який я так люблю, історією якого я горджусь.

Звичайно, цінність праць з різних періодів історії Закарпаття неоднакова. Та і значення їх різне, є у них чимало суб'єктивізму, впливу духу часу, диктатури комуністичної партії, прояви моєї слабкості як історика. Але є у них і нові моменти, нові історичні оцінки. Давно відомою є істина: "Все тече, все змінюється!". Історику стали відомі нові факти, по-новому можна висвітлювати й події. В умовах цензури часів СРСР історики часто змушені були діяти їй в угоду. Це незаперечна істина. Я признав недоліки в своїх працях з історії

Закарпаття, але не відмовляюся від них. Історичні дослідження, як і люди, мають на собі відбиток часу.

Мене деколи засуджували, що брався за праці з історії стародавнього часу Закарпаття. Та справа в тому, що я багато років очолював госпдоговірну групу УжДУ, яка проводила розкопки в різних районах Закарпаття. Разом з науковим керівником групи, археологом № 1 Закарпаття професором Е.Балагурі та досвідченим археологом-польовиком В. Котигорошко (у 1997 році він захистив докторську дисертацію) я вивчав чимало матеріалів і в мене складалася певна уява про старі часи. Більше того, як славіст я багато читав з проблем походження народів, заселення слов'янами Закарпаття, а тому також міг про дещо судити. Вершиною такої роботи була монографія "Древняя история Верхнего Потисья" (1991). Гострою була критика опонентів. Є тут і моя вина, як відповідального редактора. Але фактом є і те, що кращого досі ніхто не зробив. Ми будемо готувати працю до перевидання і врахуємо по можливості думку рецензентів, і результати археологічних розкопок останнього десятиліття. Така праця про стародавню історію Закарпаття конче потрібна.

Чимало праць я написав з історії Закарпаття періоду середньовіччя, культурно-національного відродження, але найбільше про 20-40-ві роки ХХ ст., про радянські і пострадянські часи. Я не буду перераховувати їх, про це, очевидно, скажуть колеги. Одне хотів би наголосити: вищим досягненням у вивченні історії Закарпаття є все ж книга "Нариси історії Закарпаття", т.І(1993), т.ІІ (1995). Я взяв на себе велику ношу - бути організатором авторського колективу. Ніхто

мене до цього не кликав, ніхто не обирав. Це йшло від душі, від стремління написати узагальнюючу працю про Закарпаття на сучасній науковій основі. Згодом один з членів авторського колективу (не хочу називати прізвища), коли виникли труднощі, в азарті заявив: "Хто Ти такий, Гранчаку? Хто Тебе обирав на керівника авторського колективу? Що Ти мені директиви даєш!" Це дуже образило мене, але я не став вести полеміку з цим колегою, щоб зберегти колектив авторів, подолати кризу, довести справу до кінця. І ось справа завершена. Це головне.

У роботі над нарисами дуже відповідальна робота – складання проспекту. А робив це я сам. Скільки було продумано, перечитано, аналогів розшукано, щоб скласти проект проспекту. Потім його обговорювали, уточняли назви розділів, підрозділів, зокрема матеріал, і писали.

Над першим томом працювали історики старшого покоління - професор Д.Данилюк, професор В.Ілько, доцент В.Падьок, професор Г.Павленко. Велику роботу по підбору ілюстрацій провела кандидат історичних наук Н.Керецман.

При написанні другого тому коло авторів було дещо розширене. Мені, як керівнику і редактору, працювати було значно складніше. Великий обсяг роботи проводили кандидат історичних наук О.Довганич (в 1997 р. захистив докторську), професори В.Ілько та І.Король, доценти М.Макара, О.Хланта і В.Делеган, С.Пруниця. Залучили молодих істориків - В.Приходька, І.Ліхтея, І.Гапоненко, М.Кляп та ін. З великим трудом, але в 1995 році книга вийшла з друку.

Перші відгуки на книжки позитивні. З'явилися рецензії не лише у виданнях України, але і в Угорщині та Словаччині. Я

свідомий того, що не все вдалося належним чином висвітлити. У виданих двох томах є чимало прогалин, слабких місць. Але незаперечним фактом є одне - такого узагальнюючого дослідження історії Закарпаття досі не було. Тепер, хто цікавиться історією краю, може взяти книжку і прочитати. Це нагорода авторському колективу і мені як керівнику, бо гонорар ніхто не платив.

Одна справа написати книжку, а друга - видати її. Держава і копійки не витратила на це. Все робилося на громадських засадах, на кошти спонсорів. Користуючись нагодою, хочу назвати ті організації та людей, які з розумінням ставилися до моїх прохань і допомагали фінансово чи матеріально (виділяли друкарський папір) - це Закарпатська обласна державна адміністрація (голова С.Устич), Ужгородська районна адміністрація (голова М.Андрусь), Закарпатська обласна спілка споживчих товариств (голова Д.Мікайло), Рахівська картонна фабрика (директор М.Дукачук), обком профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ (голова В.Балаж), Концерн "Карпати" (генеральний директор О.Ямалов), Закарпатська обласна станція юних натуралістів (директор В.Чепа), Ужгородський універмаг "Україна" (директор Т.Дубровська), Генеральне агенство по туризму в Закарпатській області (генеральний директор В.Мацола), Укрпродконтраст м.Ужгорода (директор пані Цурко) та ін. Виділив значну суму із власних коштів мій добрий друг І.Вашкеба. У нього особлива увага до історії, бо історичний факультет закінчив він і його дві доньки.

Зараз іде робота над третім томом. Колектив авторів ще

більше зріс. Центр роботи перемістився в наукові установи Академії наук України. Сподіваюсь, що протягом двох років робота буде завершена.

Я багато працював над історією Закарпаття, коли писалася "Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область". Як член редколегії та заступник головного редактора, я проводив не лише наукову, але і організаторську роботу. Написав вступ до тому, нариси про місто Ужгород, про с.Люту (у співавторстві), редагував, доопрацьовував багато нарисів. За активну участь у написанні "Історії міст і сіл Української РСР. Закарпатська область" у 1975 році мене було нагороджено вищою державною нагородою України - Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР". В нагороді говориться: "За багаторічну плодотворну роботу і активну участь у підготовці та виданні на громадських засадах "Історії міст і сіл Української РСР" Президія УРСР нагороджує І.М.Гранчака Почесною Грамотою":

Результати своїх досліджень частково я втілю в енциклопедичні видання. На замовлення редколегії Української Радянської Енциклопедії я написав близько 30 статей з історії Угорщини, Чехословаччини та Закарпаття. Приблизно стільки ж статей написав для Радянської Енциклопедії історії України. Президія АН Української РСР визнала мене одним з кращих авторів і за активну участь у написанні Української Радянської Енциклопедії нагородила нагрудним значком Академії наук УРСР.

Люблю писати статті до обласної преси. Часто виступав на сторінках "Закарпатської правди" (в старі часи), "Молоді Закарпаття", а за останні роки полубив газету "Новини

Закарпаття" як таку, що прагне об'єктивно висвітлювати події, не вдається до кон'юнктури і проявляє великий інтерес до друкування статей на проблемну тематику з історії Закарпаття і будівництва незалежної України.

Мені виповнилося 70 років. З них майже п'ятдесят пов'язано з навчанням в університеті, де я починав свої наукові пошуки, та науковою роботою на кафедрі загальної історії Ужгородського університету. Працював і у відділах НАН України, які діють в Ужгороді. Я люблю наукову роботу, радий кожній новій праці, яка виходить з друку. І поки будуть сили, здоров'я служитиме, я з пером не розставатимусь. Свій девіз залишаю в силі - ні одного дня без сторінки написаного твору.

З травня 1996 року я очолив новий науковий підрозділ - Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України, створений за ініціативи обласної державної адміністрації (голова С.Устич). Призначення мене директором Центру розцінив як прояв довіри до мене як ученого і оцінку вкладу у вивчення історії Закарпаття. Зараз багато працюємо над визначенням напрямків наукових досліджень, формуванням структури Центру. Переконали, що створення Центру - далекоглядний крок обласної державної адміністрації. Працюючи спільно з ученими Ужгородського державного університету та нового вузу міста - Ужгородського державного інституту інформатики, економіки і права, науковці Центру зможуть внести посильний вклад у вивчення складних питань не лише історії Закарпаття, але і сусідніх країн Центральної Європи - Словаччини, Чехії, Угорщини. Це буде вкладом у розвиток історичної науки незалежної України.

Як педагога з багаторічним стажем мене і сьогодні, на 70-му році життя, тягне до студентів, до учнів. Упродовж багатьох років я читав курс "Всесвітньої історії" в творчій школі. Було чимало викладачів, які засуджували це і вважали, що професор І.Гранчак потягнувся за "довгим карбованцем". Я скептично ставився до таких думок, а в душі дуже шкодував, що пізно пішов у школу до учнів. Робота в творчій школі збагачувала мене.

І коли я подав заяву про звільнення з університету, то переживав, що буду сумувати без студентів. Але в історії Закарпаття відбулася одна важлива подія: в Ужгороді відкрито новий вищий навчальний заклад - Ужгородський державний інститут інформатики, економіки і права. Мене радо прийняли в новий колектив вузу і створили всі умови для дальшої педагогічної праці. Я із задоволенням читаю курс "Всесвітньої історії" для слухачів школи-коледжу, що при інституті, а для студентів факультету права і міжнародних відносин - два нових курси: "Історію держави і права зарубіжних країн" та країнознавство.

М.В. Іване Михайловичу, дозвольте ще одне питання.

Ужгородський державний університет, у якому Ви пропрацювали понад 40 років, мав тісні зв'язки з провідними вузами України, Росії, інших країн СНД, з вузами країн Європи і Америки. Як Ви почували себе в колі цих зв'язків, що запам'яталося?

Зв'язки з провідними вузами України, Росії, інших країн СНД, з вузами Європи і Америки - це одна із яскравих сторінок історії УЖДУ. Як один із співавторів книги до 50-річчя вузу, я прагнув відобразити цю сторону життя в кожному розділі, бо

зв'язки з іншими вузами вважаю складовою частиною життя університету. Колектив УЖДУ високо цінував міжвузівські стосунки і плідно працював у напрямку їх зміцнення, розширення, підвищення ефективності.

Історичний факультет традиційно був у числі тих, котрі мали найширші зв'язки. В першу чергу історики мали добрі зв'язки з Львівським, Київським і Харківським університетами України, з Московським, Санкт-Петербурзьким, Воронежським і Кемеровським університетами Росії і т.д. В налагодженні зв'язків з іншими вузами значну роль відігравали такі викладачі як Е.А.Балагурі, Я.І.Штернберг, М.В.Троян, Г.В.Павленко, М.П.Тиводар, В.І.Ілько, Т.М.Сопко та ін. Докладені до цього і мої зусилля. Особливо хотілось би відзначити свої тісні зв'язки і співпрацю з ученими Львівського університету - професорами В.П.Чугайовим, М.Ф.Лебовичем, С.А.Макарчуком, доцентами В.П.Чорнієм, Г.М.Кіпаренком та ін. У Київському університеті нас завжди мило приймали професори П.А.Лавров, В.А.Жебокрицький, А.Ф.Кізченко, А.К.Мартиненко, Б.М.Гончар та ін., а в Харкові - С.І.Сидельников, Г.Н.Попов та ін. У Московському університеті такою базою була кафедра історії південних і західних слов'ян - професори І.О.Воронцов, В.Г.Карасьов, Л.П.Лаптева та ін., в Санкт-Петербурзькому - С. І.Стецкевич, С.Л.Мильников і т.д. На кафедрах цих вузів ми проходили стажування, при їх допомозі працювали в архівах і бібліотеках цих міст, спільно проводили конференції, видавали збірники праць. Для мене найціннішими були стажування в Москві та Санкт-Петербурзі (в кожному з цих вузів по два рази проходив стажування), під час яких я вивчав досвід кращих

викладачів кафедр і зібрав багато матеріалу для наукової роботи. В Москві та Санкт-Петербурзі знаходяться світові скарбниці культури - це чисельні музеї російського, західно-європейського і східного мистецтва, історичні музеї. Проходячи стажування в цих великих містах, я не просто мав можливість відвідувати музеї, але і як науковець працював у залах і фондах, збирав матеріал для своїх наукових досліджень.

Кафедра загальної історії, як і факультет загалом, мали тісні зв'язки із вченими зарубіжних країн - Кошицького університету (Словаччина), Дебреценського університету, Ниредьгазького і Сегедського педінститутів (Угорщина). Десятки викладачів проходили в них стажування, читали курси лекцій, працювали в бібліотеках і архівах. Вперше я був на стажуванні в Кошицькому університеті в 1965 році. Моїм консультантом був завідуючий кафедрою історії філософського факультету доцент Міхал Данілак. Двомісячне перебування в Чехословаччині значно збагатило мене. Кошицький університет дав мені змогу працювати не лише в архівах Східної Словаччини, але й у Братиславі, Банській Бистриці, Празі. Саме тоді я зібрав багатий матеріал з історії чехословацько-угорських зв'язків, що було одним із аспектів моєї докторської дисертації. Тут же я прочитав спецкурс для студентів IV курсу філософського факультету "Тіткарпатська Русь в складі Чехословаччини 1919-1939 рр.". Такі ж стажування я проходив на базі Кошицького університету кожних п'ять років. Змінювалися теми спецкурсів, місця наукової роботи, але незмінним було одне: прагнення взяти від словацьких учених побільше і віддати їм те, чим самі були багаті.

Під час стажування ми обговорювали перспективи

співробітництва двох кафедр. Накреслювали плани проведення спільних наукових і науково-методичних конференцій, видання збірників наукових праць, підготовку підручників і посібників для студентів і т.д. Критикуючи форми і методи співробітництва минулих років, сьогодні частенько закидають такі зауваження: там нічого не було, все зводилося до гулянок, непотрібних екскурсій, ідеологічного камуфляжу. Це груба помилка, прагнення все минуле відкинути, як мотлох, а сьогоднішня подати в рожевих тонах. Мовляв, лише ми, демократи, зробили зарубіжні зв'язки змістовними, цілеспрямованими. На прикладі скромних відносин кафедри загальної історії УжДУ і кафедри історії філософського факультету Кошицького університету я спростовую такі науково не обґрунтовані висновки.

Звичайно, під час стажування, обміну делегаціями були і особисті зустрічі, й гулянки - все, що притаманне людям. Мали місце й факти заідеологізованості: ми багато уваги приділяли відзначенню річниць жовтневих подій 1917 року в Росії, чехословацьких подій 1945 та 1948 років. Не завжди критично ми оцінювали "соціалістичні успіхи", замовчували справжній зміст подій 1968 року. Але не це становило суть наших відносин. Під час стажування і обміну делегаціями ми вивчали досвід роботи з студентами, обмінювалися досвідом читання лекцій, проведення семінарських занять. Обговорювали підсумки спільних наукових конференцій тощо. Крім доцента М.Данілака, велику допомогу мені надавали Т.Байцура, В.Скрип, доценти А.Ковач, М.Отченаш та ін. Яскравою сторінкою в нашу співдружність увійдуть спільно проведені конференції з проблем словацько-українських зв'язків XIX - XX ст. (1980), утворення

Чехословаччини (1978), визволення Чехословаччини (1985). В Ужгороді проходили такі найважливіші конференції, в яких брали участь і словацькі вчені: "Всесоюзна конференція славистів" (1982), "Інтелігенція Закарпаття ХІХ ст. та її роль в розвитку міжслов'янських зв'язків" (1985), "Ю.І.Венелін і слов'янський світ" (1992), "Антифашистська боротьба в Закарпатті в роки другої світової війни" (1990) і т.д. За підсумками конференцій видано п'ять спільних збірників, серед яких найкращим є "Ю.І.Гуца-Венелін і слов'янський світ" (Ужгород, 1992), упорядкований мною спільно із професором М.Зимомрею.

Вчені з Кошицького університету також регулярно проходили в УжДУ стажування, читали спецкурси для студентів. Професор М.Данілак читав спецкурс на тему: "Галичина, Буковина і Закарпаття в революції 1848-1849 рр.". Він є одним із кращих спеціалістів з цього питання. Як проректор по навчальній роботі у 1978 році Данілак кілька разів виступав з доповіддю на історичному факультеті про принципи побудови методичної роботи в Кошицькому університеті. Цікаві спецкурси читали для істориків доцент А.Ковач (про антифашистську боротьбу в Словаччині), Т.Байцура (про роль закарпатоукраїнської інтелігенції в Росії в ХІХ ст.), та ін. УжДУ також надавав їм можливість побувати у Львові, Києві, Москві, Ленінграді. Мені доводилося супроводжувати їх і бачити, як плідно працювали словацькі вчені. Сказаним не вичерпуються зв'язки з кафедрою Кошицького університету, але й воно дає підстави для висновку: такі зустрічі не могли не збагачувати людей, не сприяти поліпшенню підготовки кадрів, розвитку

науки. Вони відкривали перспективи зростання викладачів як у науковому, так і в педагогічному аспектах. І спроби відкинути все це в наші дні під виглядом боротьби з заідеологізованістю, утвердження демократизму у відношеннях з сусідами може лише збіднити нашу історію.

Крім Кошицького університету, кафедра загальної історії, якою я завідував більше 30 років, мала зв'язки такого ж характеру з Дебреценським університетом, Ниредьгазьким і Сегедським педінститутами. Я майже щорічно бував у цих вузах Угорщини. Читав невеликі спецкурси чи тематичні лекції: "Угорщина між двома світовими в війнами" (Дебрецен, 1975), "Політична культура Угорщини 20-30-х років на фоні європейського політичного життя" (Ниредьгаза, 1982), "Південні слов'яни і Угорщина в середні віки і новий час" (Сегед, 1985) та ін. Але найбільше часу працював у архівах: Угорському національному архіві, Військово-історичному і в архіві політичної історії, в бібліотеці ім. І.Сечені та ін. Тут я зібрав матеріал на докторську дисертацію "Боротьба угорського робітничого класу проти білого терору і гортистського режиму 1919-1925 рр." (захистив у 1967 р.) та численні монографії й статті, в яких висвітлюються різні аспекти новітньої історії Угорщини. В Ниредьгазькому педінституті нас завжди щиро приймали і надавали допомогу в роботі професори Петер Гаршфалві, Ласло Червеняк, інші викладачі кафедри історії, в Дебрецені - декан факультету професор Дьюла Лукач, завідуючий кафедрою Іштван Роу та ін. Частими гостями угорських вузів були професори Я.І.Штернберг, М.В.Троян, В.І.Лько, Е.А.Балагурі, І.О.Мандрик та ін. Спілкування з угорськими вченими, хоч воно було частково

заідеологізоване, не проходило даремно. На матеріалах, зібраних в угорських архівах, музеях і бібліотеках, захищено шість докторських дисертацій (Я.І.Штернберг, І.М.Гранчак, М.В.Троян, Е.А.Балагурі, В.І.Худанич, В.В.Хайнас) та кілька кандидатських (І.О.Мандрик, Р.А.Біров та ін.). Я безмежно вдячний університету за те, що створив для мене умови для проходження стажування в зарубіжних вузах. Я немало працював, щоб підтримувати зв'язки з вузами зарубіжних країн, але й вони мене збагатили. Таким є мій шлях у науку.

ГРИГОРІЙ ПАВЛЕНКО

Серед провідних вчених Ужгородського державного університету чільне місце належить відомому далеко за межами нашого краю історику, доктору історичних наук, професору, завідувачому кафедри нової і новітньої історії та історіографії Григорію Васильовичу Павленку. Його праці з історії Німеччини, України і Закарпаття, дослідження з методології історії є значним внеском у розвиток вітчизняної історіографії.

Григорій Васильович Павленко народився 20 квітня 1936 року в с.Новий Мир Поліського району Київської області. Після закінчення в 1953 р. Варовицької середньої школи, він наступного року поступив на історичний факультет Ужгородського державного університету. Навчався в умовах так званої "хрущовської відлиги", коли люди намагалися забути жакливі часи сталінської диктатури, а історики одержали певну можливість відійти від закостенілих схем, започаткованих "батьком народів". Григорій Павленко вчився добре, незважаючи на скрутне фінансове становище. До речі, батько майбутнього історика помер тоді, коли Григорій ходив до сьомого класу. Історичний факультет він закінчив 1959 року з відзнакою, після чого доля закинула його на далекий Сахалін. Тут, протягом 1959-1962 років, Г.В.Павленко працював викладачем історії в Южно-Сахалінському педагогічному інституті. Одна за одною з'являються його статті в газетах "Советский Сахалин", "Молодая гвардия", "Корейский рабочий". На сторінках цих видань Г.В.Павленко підняв проблеми історії Німеччини (він вільно володіє німецькою мовою), Албанії, Франції, Латинської

Америку, Близького Сходу. Серед героїв його нарисів, написаних живою, доступною для масового читача, мовою, були керівники Паризької Комуни, російський революціонер-демократ Віссаріон Белінський, один з перших німецьких революціонерів В.Вейтлінг. Саме останньому Г.В.Павленко через двадцять років присвятить свою монографію.

На першу половину 60-х років припадає становлення Г.В.Павленка як науковця. В 1962-1964 рр. він навчався в аспірантурі при кафедрі нової та новітньої історії Московського державного педінституту ім. В.І.Леніна під керівництвом видатного історика, академіка О.Л.Нарочницького. В 1964-1965 рр. продовжив навчання в Берлінському університеті ім. Гумбольдта, студіюючи германістику під керівництвом відомого вченого, професора Я.Штрайзандта. У цей час молодий вчений опублікував ряд праць, зокрема: "Проблеми ідейної спадщини А.Бебеля", "Новий кумир західнонімецької соціал-демократії", "Історія німецького робітничого руху у висвітленні західнонімецького журналу" та інші, які з'явилися на сторінках престижних столичних журналів "Новая и новейшая история" та "Вопросы истории".

З осені 1965 р. Г.В.Павленко на кафедрі загальної історії Ужгородського державного університету. На цій кафедрі він пройшов шлях від викладача до професора. Кандидатську дисертацію "Німецька соціал-демократія і аграрне питання (1890-1895)" Г.В.Павленко захистив на засіданні спеціалізованої вченої ради при Московському педінституті в червні 1966 року. З цього часу до 1982 р. він видав кілька десятків праць, зокрема,

"Особливості аграрного питання в Німеччині наприкінці XIX ст.", "Теорія і практика німецької соціал-демократії з аграрного питання", "Німецька соціал-демократія 90-х років у висвітленні російських дипломатичних документів", "Німецька соціал-демократія і аграрне питання у 1869-1874 рр.", "Німецька соціал-демократія на початку XX ст.", "Боротьба юнкерсько-буржуазного блоку за вплив на німецьке селянство в останній третині XIX ст.", "Західно-німецька буржуазна історіографія напередодні 100-річчя утворення Німецької імперії" та інші. У 1985 р. побачила світ монографія Г.В.Павленка "Вильгельм Вейтлінг". Вчений вперше в історіографії зробив успішну спробу всесторонньо висвітлити життя і діяльність одного із представників німецького робітничого класу, теоретика утопічного порівняльного комунізму. Базуючись на досягненнях попередників, використовуючи цілий ряд нових джерел і матеріалів, автор простежив життєвий шлях одного з перших німецьких революціонерів, формування його світогляду, дав оцінку його ідейній спадщині, спробував визначити його роль і місце в історії німецького і міжнародного руху домарксівського періоду. Плідна дослідницька робота в галузі історичної германістики завершилася написанням і успішним захистом в квітні 1982 р. докторської дисертації на тему "Проблеми союзу робітничого класу і селянства в німецькій соціал-демократії в період вступу в епоху імперіалізму в останній третині XIX - початку XX ст."

Захистивши докторську дисертацію, професор Г.В.Павленко на цьому не зупинився (велика кількість вчених, захистившись, ставлять на цьому крапку і полкляють сидіти в

президія). Він продовжує досліджувати різноманітні проблеми германістики. Цьому в значній мірі сприяло наукове стажування в 1982-1983 рр. при Інституті германістики Берлінського університету ім. Гумбольдта. З-під пера вченого побачили світ такі праці, як "Аграрно-селянське питання і його особливості в Німеччині в період переходу від капіталізму до імперіалізму", "Місце і роль "середніх прошарків" в класовій боротьбі в Німеччині на початку ХХ ст.", "Російсько-німецькі революційні зв'язки останньої третини ХІХ - початку ХХ ст.", "Із історії становлення і розвитку російсько-німецьких революційних зв'язків (70-і - перша половина 90-х років ХІХ ст.)" та ряд інших.

В 1986-1991 роках професор Г.В.Павленко працював деканом історичного факультету. З 1987 року - завідуючий кафедрою історії стародавнього світу, середніх віків та історіографії, з 1993 р. - завідуючий кафедрою нової і новітньої історії та історіографії Ужгородського університету. Займаючи ці відповідальні посади, вчений зарекомендував себе досвідченим і талановитим педагогом, організатором навчально-виховного вузівського процесу. Він користується заслуженим авторитетом як серед викладачів, так і студентів.

Основне коло наукових інтересів Г.В.Павленка - історія і культура Німеччини другої половини ХІХ - початку ХХ ст., в першу чергу історія німецької соціал-демократії. Чільне місце в науковому доробку історика зайняла також тема російсько-українсько-німецьких суспільно-політичних, культурних та наукових зв'язків другої половини ХІХ - початку ХХ ст. Він є автором наукових праць та історичних нарисів про А.Бєбєля, К.Маркса, Ф.Енгельса, О.Бісмарка, Г.Плєханова, І.Срезневського,

О.Духновича, Е.Егана, Лесю Українку, К.Каутського, Я.Смодера, М.Мункачі, К.Лібкнехта, І.Франка, Т.Шевченка та ін. Професор Г. В. Павленко написав десятки рецензій, зокрема на праці Ф.Шаафа, К.Андерса, Х.Хессельбарта, Х.Штрайзандта, Г.Лемана, Д.Фаркаша та багатьох інших.

Третя велика наукова проблема, яка постійно цікавить дослідника - історія історичної науки і методологія історії. Він автор багатьох публікацій з цієї проблематики. Змістовним був виступ професора Г.В.Павленка на Всеукраїнській науковій конференції "Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи", яка проходила 15-17 листопада 1995 року в Харкові. На ній історик виголосив доповідь "Яка історична наука потрібна теперішній Україні: методологічний аспект проблеми". Необхідно погодитися з такими міркуваннями дослідника: "Як тільки у пресі був розгорнутий тотальний похід проти марксизму, викладачі та наукові співробітники вузу тут же почали "оновлювати" програми нормативних курсів і спецкурсів, викреслюючи із списків рекомендованої літератури праці "класиків". На практиці це привело до того, що відкинувши марксизм, ми не знайшли йому будь-якої заміни, а дух руйнації, що охопив всіх, на жаль, не компенсується висуненням і обґрунтуванням нових концептуальних положень. В результаті утворився небезпечний вакуум, який кожен викладач заповнює на свій розсуд". Неможливо не погодитися з такими думками вченого, що "колишня радянська історична наука вихована була на коментаторстві основних марксистських положень та рішень партійних з'їздів... У нас вкорінився тип історика-професіонала, який працює на рівні історичного факту. Що таке

реконструктивний, емпіричний, а тим більше теоретичний рівень історичного дослідження - більшість тих істориків, що одержали історичну освіту, навіть не чули". Висновок Г.В.Павленка чіткий: "Не дивно, що за рубежем так погано знають Україну та її історичну науку. І не будуть знати, якщо справа не виправиться на краще".

Свої думки Г.В.Павленко більш детально висвітлив у доповіді "Українська історична наука на порозі XXI століття: підсумки і завдання", виголошеній на Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 30-ти річчю Українського Історичного Товариства і журналу "Український Історик" (Ужгород, 1996). Ним підготовлена до друку стаття "Українська історична наука на роздоріжжі: зміна парадигм (теоретико-методологічний аспект проблеми)". В 1996 р. у Харкові Г.В.Павленко поділився думками про стан справ у викладанні історіографії у вузах України на сучасному етапі.

25-27 травня 1998 р. в Ужгороді проходила Всеукраїнська науково-практична конференція "Трансформація гуманітарної освіти", на якій Г.В.Павленко виступив з доповіддю "Історична наука України на переломі: зміна гносеології і парадигм". "Сьогодні нам потрібно, - підкреслив дослідник, - не змінювати одну теорію іншою, а знайти їх розумне співвідношення, оскільки вони не тільки доповнюють одна одну, але й протистоять. І тут виникає безліч труднощів. Як це зробити? В першу чергу це відноситься до розробки та впровадження в науковий обіг нових понять та категорій. Не секрет, що ментальність наших істориків сформована марксистською методологією, надбання і втрати західноєвропейської і американської історіографії нам відомі

набагато менше, а то і зовсім невідомі. Таким чином, треба дати українською мовою ті праці зарубіжних істориків, які торкаються нових підходів до дослідження історії. Якщо українська історична наука дійсно хоче позбутись провінціалізму (пора б уже), то їй потрібно якомога швидше освоїти весь арсенал нових методів зарубіжної історичної думки ХХ ст., в першу чергу, повоєнного часу... Формацийний підхід до історії повинен бути доповнений цивілізаційним. На цьому сьогодні, здається, сходиться переважна більшість істориків".

Професор Г.В.Павленко не тільки виступає на конференціях з пропозиціями перебудови історичної науки. Він є автором цілого ряду методичних порад, програм нормативних курсів і спецкурсів тощо. Назвемо тільки окремі з них: "Як працювати над дипломною роботою"(1980), "Програма з історії, культури і географії Німеччини"(1980), "Методологічні поради по вивченню спецкурсів на історичному факультеті" (1982), "Як працювати над дипломною роботою по загальній історії" (1985), "Програма курсу "Вступ до спеціальності"(1991,1996), "Як працювати над дипломною роботою з історіографії" (1989), Програма курсу "Актуальні методологічні питання історичної науки" (1991, 1996).

В останні роки чітко викристалізувалась ще одна тема наукових зацікавлень професора Г.В.Павленка - історія Закарпаття. Він був ініціатором створення наукового збірника "Карпатика", навколо якого об'єдналися кращі сили істориків, що займаються проблемами карпатознавства. На сьогодні вийшло під редакцією Г.В.Павленка три випуски цього збірника (1992,1993,1995). В 1993 р. під його керівництвом вийшла

"Історія Ужгорода" (він же один із авторів цієї книги -розділ "Ужгород в епоху феодалізму та його кризи"). Г.В.Павленко - співавтор колективної монографії "Нариси історії Закарпаття" (Т.І.-Ужгород,1993). Його перу належить майже весь розділ "Встановлення влади Габсбургів у Закарпатті. Антигабсбурзька і антифеодальна боротьба трудящих (кінець XVII-XVIII ст.)". А нещодавно побачили світ ще дві роботи автора "Німці на Закарпатті" та "Німеччина і німці в житті і творчості Т.Г.Шевченка" (Ужгород, 1995). У співавторстві з професором І.Ф.Королем та кандидатом економічних наук В.І.Мацолою, Г.В.Павленко видав монографію "Участь України в миротворчій діяльності ООН" (Ужгород, 1995), присвячену 50-й річниці утворення Організації Об'єднаних Націй. Всього ж Г.В.Павленко опублікував понад 200 наукових праць: монографії, брошури, розділи в колективних працях, статті, історичні огляди, рецензії. Необхідно відзначити, що нами зібрано далеко не все з того, що опублікував історик.

Г.В.Павленко не тільки вчений, він - досвідчений і добросовісний педагог, який дбає про гідну науково-педагогічну зміну. Під його керівництвом троє аспірантів вже захистили кандидатські дисертації, троє - завершують і троє продовжують працювати. Григорій Васильович є членом спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій при Ужгородському державному університеті. Його неодноразово запрошували офіційним опонентом на захисти кандидатських і докторських дисертацій. Так, зокрема, в березні 1993 р. він виступив офіційним опонентом докторської дисертації К.А.Маркової "Переселенці та їх організації в Західній Німеччині: місце і роль в суспільно-

політичній системі (40-ві - початок 80-х рр.)".

Виснажлива наукова і педагогічна робота не заважають Григорію Васильовичу піклуватися про сім'ю. Дружина - Марта Андріївна, можливо, змирившись із фанатизмом у науковому відношенні чоловіка, і будучи теж істориком за фахом, допомагає йому морально. Все життя вона пропрацювала диктором обласного радіо, а тепер на пенсії. Стежину історика обрав також син Григорія Васильовича - Олександр, який працює вчителем історії і географії в середній школі №5 м.Ужгорода.

Професор Г.В.Павленко справедливо вважається провідним германістом України, ім'я якого добре відоме в наукових колах Європи. Поряд з цим він вже багато років досліджує проблему німецько-українських зв'язків кінця XIX - початку XX ст. В 1971 р. у науковому збірнику "Исследования по славяно-германским отношениям" Г.В.Павленко опублікував статтю "І.Франко і суспільний рух в Німеччині і Австро-Угорщині в кінці XIX ст.". З цього часу проблематика німецько-українських взаємин постійно знаходиться в центрі уваги історика. Того ж року Г.В.Павленко виступив на восьмій українській славистичній конференції з доповіддю "Роль І.Я. Франка в розвитку зв'язків між слов'янським і німецьким культурним світом". З доповіддю про формування світогляду Івана Франка професор Г.В.Павленко ознайомив учасників республіканської конференції, присвяченої 115-й річниці з дня народження та 55-й річниці з дня смерті Великого Каменяра. Проблема "Іван Франко і Німеччина" неодноразово піднімалася вченим і в його пізніших виданнях. Це такі праці як "До питання

про світогляд І.Франка", "Роль і місце І.Я.Франка у міжслов'янських і слов'яно-німецьких культурних зв'язках", "Роль І.Я.Франка в слов'яно-німецьких культурних і революційних зв'язках", "Інтернаціональний характер літературно-публіцистичної діяльності Івана Франка" та ін.

Професор Г.В.Павленко - учасник престижних форумів франкознавців. Він виступив з доповіддю на міжнародному симпозіумі "Іван Франко і світова культура"(Львів,1986). Вчений аргументовано довів, що Іван Франко своєю багатогранною творчістю вніс величезний вклад не тільки в розвиток історії і культури України, німецько-українських стосунків, але і всього слов'янського культурного світу. Досліджуючи життя і діяльність І.Франка, Г.В.Павленко не обминув увагою й інших українських революціонерів-демократів. Назвемо тільки окремі публікації історика з даної проблематики: "Леся Українка і Німеччина", "Німеччина і німці в житті і творчості Т.Г.Шевченка"(Ужгород,1995). На останній праці хотілося б зупинитися більш детальніше. До речі, саме 1995 рік був, на наш погляд, найбільш плідним у творчості Г.В.Павленка як науковця. Він видав три монографії (одна у співавторстві), не рахуючи десятка статей з різних проблем вітчизняної і зарубіжної історії, історіографії та методології. Молодим вченим Ужгородського університету є з кого брати приклад. Однак, повернемося до названої монографії.

Книга "Німеччина і німці в житті і творчості Т.Г.Шевченка" була написана на одному подиху. Останню крапку вчений поставив 2 жовтня 1995 р. Проте, нехай у читача не складається враження, що все було так просто. Нам

доводилось неодноразово бачити Григорія Васильовича в роботі над книгою. За широким робочим столом сидів історик, що відірвався від всього навколишнього світу, завалений у повному розумінні цього слова сотнями книг Тараса Шевченка і про Шевченка. Він роками носив у голові ідею написати таку працю, а коли зрозумів, що такий час настав, написав її протягом кількох днів. Незважаючи на те, що окремі аспекти проблеми вже піднімали у своїх працях Я.Погребенник, М.Гресько, М.Занічковський і В.Кудик, однак книга Г.В.Павленка є першою в сучасній українській історіографії. Вона складається з двох нарисів, які разом становлять одне ціле.

Багаторічна дослідницька робота Г.В.Павленка дала йому змогу і право констатувати, що вперше "з певними елементами німецького побуту молодий Шевченко, очевидно, познайомився ще перебуваючи "козачком" у пана Енгельгардта". Що стосується перших безпосередніх контактів Шевченка з німецьким світом, то вони припадають на 1829-1831 рр., коли він проживав у Вільно. Перебуваючи в Петербурзі, Т.Шевченко слухав лекції і навчався у барона П.Клодта і К.Брюллова, яких глибоко поважав і високо цінив. Можливо, тоді ж, молодий поет познайомився з творами видатних німецьких письменників Й.-В.Гете і К.-Т.Кернера. Т.Шевченко був добре обізнаний з картинами німецьких художників Альбрехта Дюрера, Лукаса Кранаха Старшого, Ганса Гольбейна Молодшого, Фрідріха-Августа Ретча, Вільгельма Штернберга. З останнім у Шевченка встановилися безпосередні і щирі відносини. У 1839 р. вони навіть поселилися разом. Завдяки Штернбергу Шевченко познайомився з німецькими сім'ями Шмідтів, Фіцтумів і

Йоахімів. Уважно і досконало опрацювавши шевченківський щоденник, Г.В.Павленко відзначив, що Шевченко "мав можливість більш глибоко ознайомитись з побутом, способом життя, традиціями і звичаями німецького народу. Він не міг, звичайно, не звернути уваги на той внутрішній порядок і розпорядок, стриманість і життєву систематичність, чого не було у відомих йому раніше сім'ях російських і українських.

Безперечно, Штернберг зробив великий вплив на Шевченка, але найбільше враження справила на поета його художня майстерність. "Як багато рисунків та яке все прекрасне! - вигукнув він.- На маленькому клаптику сірого крамничного паперу проведена поземна лінія; на першому плані вітряк, пара волів біля возу, заваленого мішками; все це не нарисоване, а тільки зазначене, але що за краса! Очей не можна віднести. Або в тіні розлогі верби, край самого берега, біленька, соломою вкрита хатка - все відбилося у воді, як у дзеркалі. Під хаткою бабуся, а по воді качки плавають - от і вся картина або, краще сказати, повних життя нарисів повний портфель у Штернберга! Чудовий, незрівнянний Штернберг!..". Можливо, саме творчість Штернберга переконала Шевченка в тому, що "він повинен свій художній талант присвятити любій Україні, її народу, служити йому і пензлем, і пером".

Т.Шевченко був чудовим знавцем німецької музики. Він добре знав і любив твори Баха, Моцарта, Гайдна, Шуберта, Бетховена, Вебера. Читав Шевченко драми Фрідріха Шіллера "Розбійники" і "Вільгельм Тель". Саме восьмитомник Шіллера був серед тих 150 книг поета, що залишились після його смерті. Не припинялося знайомство Шевченка з німецькою культурою

після його від'їзду літом 1839 р. в Оренбург.

1843-1844 роки - це період перебування Т.Шевченка на Україні. Тут у нього з'являються нові друзі з німецького середовища - граф Олексій Капніст, Роман Шрандман, Фішер. Це були люди з передовими поглядами, від яких Шевченко довідався багато цікавого про інтелектуальний розвиток сучасної йому Європи. Г.В.Павленко чудово обізнаний з поетичною творчістю Шевченка. У праці проаналізовані ті твори поета, в яких він торкався "німецької проблеми".

Загальновідомо, що серед членів нелегального Кирило-Мефодіївського братства саме Шевченко був найбільш радикальним і послідовним. Цій проблемі присвячена велика історична література, однак Г.В.Павленко підходить до неї оригінально, виходячи із досліджуваної ним проблематики. "Шевченко,- відзначає історик,- робить висновок про необхідність об'єднання слов'янських народів у боротьбі проти головних завойовницьких сил - московської і німецької. Майбутнє України вони (кирило-мефодіївці – М.В.) вбачали тільки в конфедерації незалежних держав-народів". 5 квітня 1847 р. поет був арештований у справі Кирило-Мефодіївського товариства. Необхідно погодитися з твердженням Г.В.Павленка, що після засудження на 10 років "солдатської муштри" контакти з німецькими діячами загальмувалися. Однак, тим не менше, повністю зупинити їх, як і контактування з німцями, не могло навіть заслання. Він знайомиться з жандармом Віддером, керівником експедиції, генералом Шрейбером, генералом Фрейманом, бароном Майделем, академіком Бером та ін. Продовжував він читати німецьку літературу, перш за все праці

О.Гумбольдта, Г.Гегеля (через працю К.Лібельта). Цікавий факт: Карла Маркса Шевченко не читав і, очевидно, не знав ні його біографії, ні його ідей. А от К.Маркс про Шевченка знав. "Зв'язано це було з слідуючими обставинами, - пише Г.В.Павленко, - в 1878 р. в Парижі відбувся міжнародний літературний конгрес. На ньому із доповіддю про життя і творчість Т.Шевченка виступив М.Драгоманов. Доповідь була опублікована в Женеві, і один екземпляр її попав до особистої бібліотеки К.Маркса, який не тільки прочитав доповідь, але і підкреслив ті місця в тексті, що його зацікавили найбільше".

Влітку 1857 р. закінчилось заслання Т.Шевченка. Почалося триумфальне повернення Кобзаря в Петербург. Шлях поета до столиці Російської імперії проходив через Астрахань і Нижній Новгород. В останньому він познайомився з німецькою сім'єю Шмідгофів, поетом-сатириком П.Шумахером, чиновником К.Шрейдерсом, аристократом М.Якобі, архітектором М.Фреліхом. Саме в Нижньому Новгороді Шевченко намалював портрет гувернантки Анхен Шауббе, разом з якою слухав музику Моцарта та дивився драму німецького драматурга А.Коцебу.

З приїздом у 1858 р. до Москви, Шевченко не тільки відновлює, але навіть розширює колишні зв'язки, в тому числі й німецькі. Він відвідав академіків Йордана, Клодта, Шрейнциера, познайомився з декабристом Штейнгелем. Це далеко не повний перелік осіб німецького походження, з якими познайомився Шевченко. "Можна лише дивуватися, як зумів Т.Г.Шевченко за такий короткий час встановити такі багаточисленні контакти з німцями і німецьким науковим та культурним життям, взнати і

зробити своїм внутрішнім надбанням пласти німецької культури, науки і суспільно-політичної думки",- констатує Г.В.Павленко. Важливим і аргументованим є висновок вченого: "Тарас Григорович Шевченко не був випадковим гостем у німецькому світі. Він був вірним сином українського народу, його ментальності, але водночас він увібрав у себе і все краще із скарбниці світової культури, в тому числі і німецької, і став другом і захисником всіх, хто боровся та бореться за щастя і свободу народів". Не менш цікавим є історико-літературний етюд "Доле моя, де ти?", який Г.В.Павленко помістив у своїй монографії. Цей твір - вміле поєднання історичних фактів з художньою майстерністю. Автор яскраво передав переживання поета, роздуми над минулим, кохання...

Не викликає жодного сумніву, що ця невелика за обсягом книжечка, становить значний внесок у шевченкознавство. Адже, Г.В.Павленко вперше в історіографії підняв проблему "Німеччина і німці в житті і творчості Т.Г.Шевченка". Від сьогодні ні один дослідник творчості Шевченка не вправі проігнорувати цією працею. А враховуючи те, що книга написана на одному подиху, легкою і доступною мовою, вона буде в пригоді не тільки науковцям, але і широкому читацькому загалу.

Г.В.Павленко - автор численних наукових праць про видатних представників закарпатського національного відродження, які, на його думку, внесли величезний внесок не тільки в культурну скарбницю України і Росії, але і всього слов'янського світу. У 1989 р. історик виступив на науковій конференції, присвяченій Ю.І.Гуці-Венеліну -відомому історику

і мовознавцю. Тема його доповіді - "Боротьба Ю.І.Венеліна проти німецьких істориків-норманістів і їх російських послідовників". З великим інтересом зустріли доповідь Г.В.Павленка "Ю.І.Гуца-Венелін в контексті розвитку славістичної науки свого часу", яку він виголосив на міжнародній науковій конференції (Ужгород, 1992).

Героями нарисів Г.В.Павленка також були організатор "верховинської акції" Е.Еган, будитель закарпатських русинів Олександр Духнович, видатний художник Міхай Мункачі. Життю і діяльності останнього вчений присвятив ряд праць: "Тріумфуючий і наш Міхай Мункачі і німецький духовний світ" (1994), "До питання про роль німецької культури у формуванні Мункачі як художника" (1994), "Міхай Мункачі, значить мукачівський" (1995). Дослідник глибоко ввійшов у внутрішній світ Міхая Мункачі. "Справа в тому,- пише Г.В.Павленко,- що Мункачі з самого початку своєї творчої діяльності прагнув до відображення внутрішнього життя людини, до розкриття її душевного стану. Його все більше захоплює думка, що без великої ідеї, яка втілюється в конкретні глибокі психологічні образи, велике мистецтво не може". Проаналізувавши всі головні твори Мункачі, вчений відзначив: "...Свій успіх, вірніше тріумф, художник вважає випадковістю. Звичайно ж це не так. Успіх Мункачі як художника був не випадковий, а закономірним. П'ять років перебування художника на німецькій землі були роками напруженої праці, невтомних пошуків і духовного горіння". І що цікаво, саме на Закарпатті, а точніше в Мукачеві, відбулося тріумфальне відзначення видатного художника. Г.В.Павленко писав, що "основні торжества

відбулися 3 березня 1882 р. В цей день не тільки була відкрита пам'ятна дошка, але М.Мункачі в залі презентації міської ратуші мером міста було вручено грамоту почесного громадянина міста і срібний вінок за видатні успіхи з написами угорською і французькою мовами "Мукачево - М.Мункачі".

О четвертій дня в ресторані "Чілок" у великому залі був організований пишний банкет на 207 персон. Настрій у всіх був піднесений. Одна за одною лунали здравниці на честь митця. В торжествах взяв участь Мор Йокаї та брат художника Еміл Ліб. Після цього був бал, а населення міста організувало вечором на честь М.Мункачі факельний похід і велику народну гулянку. Такого триумфу М.Мункачі не пережив більше ніколи. Мукачівські торжества стали його життєвою вершиною". У 1997 р. Г.В.Павленко опублікував малий енциклопедичний довідник "Діячі історії, науки і культури Закарпаття", який містить статті з короткими біографічними даними та оцінкою праці більш як 200 діячів історії, науки і культури краю, які народилися й жили на Закарпатті або своїм життям, діяльністю чи творчістю тісно були зв'язані із нашим краєм. Словник охоплює матеріал про діячів історії, науки і культури Закарпаття від найдавніших часів і по сьогодні (про тих, кого вже немає серед нас). У словнику містяться відомості про М.Андрелу і М.Аркаса, О.Бадана і М.Балудянського, А.Волошина і В.Гренджу-Донського, А.Добрянського і Г.Жатковича, І.Зейкана і Б.Ллеша та багатьох інших.

Отже, серед багатьох проблем, які піднімав і продовжує досліджувати професор Г.В.Павленко, німецько-українські відносини займають чільне місце. Завдяки працям і історичним

нарисам вченого, ми постійно відкриваємо для себе раніше невідомі, або маловідомі сторінки із життя Івана Франка і Лесі Українки, Тараса Шевченка і Олександра Духновича... Цим самим збагачується вітчизняна історіографія, робиться вклад у розвиток історичних знань взагалі.

Професор Г.В.Павленко у наукових колах відомий не тільки як дослідник історії Німеччини і російсько-українсько-німецьких відносин кінця ХІХ - першої половини ХХ ст., але і як автор ряду праць з різноманітних проблем історії та культури Закарпаття.

Закарпатською проблематикою Г.В.Павленко по-справжньому захопився у 1989 р., коли виступив на науковій конференції, присвяченій 150-річчю від дня смерті Ю.І.Гуца-Венеліна. Пізніше, в 1992 р. він знову звернувся до постаті цього видатного історика і мовознавця. На міжнародній конференції "Ю.І.Гуца-Венелін і слов'янський світ" він виголосив доповідь "П.І.Гуца-Венелін в контексті розвитку слов'янської науки свого часу". Серед героїв наукових праць та історичних нарисів Г.В.Павленка - Василь Пачовський, Едвард Еган, Олександр Духнович... На сторінках редакovanого ним збірника "Карпатика", Г.В.Павленко опублікував оригінальну статтю "І.І.Срезневський - дослідник історії і культури українців Закарпаття". У тому ж науковому збірнику з'явилася стаття вченого "Велика французька революція і Закарпаття". До цієї проблеми Г.В.Павленко буде звертатися ще не один раз. Зокрема, в 1993 р. він виступив на міжнародній науковій конференції з доповіддю "О.В.Духнович і революція 1848-1849 років в Угорщині і на Закарпатті".

Найповніше питання історії і культури Закарпаття досліджені Г.В.Павленком у колективних працях та авторських монографіях. Вважаємо за необхідне зупинитися на них більш детально. У 1993 р. авторський колектив науковців Ужгородського університету, до якого входив і Г.В.Павленко, видав перший том монографії "Нариси історії Закарпаття". Вчений написав п'ять параграфів, охопивши в них період XVIII ст. Ним розглянуті проблеми становища Закарпаття в першій половині XVIII ст., соціально-економічний і політичний розвиток краю у другій половині XVIII ст., проведення урбаріальної реформи Марії-Терезії в Закарпатті та її наслідки, міста і міське ремесло Закарпаття другої половини XVIII ст., Велика французька буржуазна революція і Закарпаття.

Характеризуючи становище краю після закінчення національно-визвольної війни 1703-1711 років, Г.В.Павленко довів, що вона "не принесла трудящим Закарпаття, як і Угорщині, ні свободи, ні незалежності". А тому не дивно, що селяни і далі продовжували чинити опір феодалам. Саме в цей час широкого розмаху набрав рух карпатських опришків, які під керівництвом свого славного ватажка Олекси Довбуша розбили ворога в кількох збройних сутичках. Автор, описуючи події, використав праці найвидатнішого дослідника карпатських опришків професора В.В.Грабовецького, зокрема його монографію "Народний герой Олекса Довбуш" (Львів, 1957).

Друга половина XVIII ст., на глибоке переконання Г.В.Павленка, виявилася більш сприятливою для соціально-економічного розвитку Закарпаття. У надрах старої феодально-кріпосницької системи повільно, але неухильно почали

зароджуватися нові буржуазні відносини. Історик аргументовано довів, що "прогрес великих поміщицьких господарств у Закарпатті в другій половині XVIII ст. відбувався за рахунок дальшого посилення експлуатації селянських мас, збільшення панщини, грошових і натуральних поборів і повинностей". Своє невдоволення селяни виявляли в найрізноманітніших формах: скаргах, вирубці лісів, побитті і вбивстві управляючих помістями тощо. Г.В.Павленко дав глибокий науковий аналіз розвитку міст і міського ремесла в Закарпатті другої половини XVIII ст., довів, що "закарпатський ліс і вироби з нього користувалися великим попитом на ринках Угорщини та інших європейських країн. У свою чергу, до Закарпаття, незважаючи на труднощі і перешкоди, надходили товари з України і Росії, Центральної Європи і Балкан".

Значне місце в монографії "Нариси історії Закарпаття" Г.В.Павленко відвів висвітленню урбаріальної реформи Марії-Терезії, "основна мета якої полягала в тому, щоб урегулювати відносини між кріпосними і кріпосниками, дещо зміцнити економічне становище селянства, а з ним і феодально-абсолютистський порядок в монархії Габсбургів". Історик констатував, що, незважаючи на благі наміри Марії-Терезії, "скориставшись обставинами, поміщики провели таку урбаріальну реформу, яка була вигідна їм, а не селянам". Для доказу такого твердження вчений навів незаперечні історичні факти. Закарпатські селяни знову піднялися на боротьбу, яка посправжньому налякала панівні верстви. 25 серпня 1785 р. імператор Йосиф II видав маніфест, згідно з яким селяни Угорщини формально звільнялися від кріпацтва. Свої попередні

праці з історії Великої французької буржуазної революції та її впливу на Закарпаття, Г.В.Павленко узагальнив в окремому параграфі "Нарисів історії Закарпаття" - "Велика французька буржуазна революція і Закарпаття". Необхідно погодитися з думкою вченого, що "найбільш свідома частина населення (Закарпаття - М.В.) сприймала події у Франції через призму того, що робилося в Угорщині", а "виступи угорської інтелігенції із закликами до національного розвою знаходили глибокий відгомін і в середовищі русино-карпатської інтелігенції, яка зароджувалася".

Угорські революціонери на чолі з Йозефом Мартиновичем опинилися перед королівським судом, який виніс їм жорстокий вирок: із 53 звинувачених 18 чоловік були засуджені до страти, інші - на різні строки ув'язнення і тільки четверо виправдані. Багато з них були ув'язнені в Мукачівську фортецю. Серед членів угорських яacobинців був і Михайло Балудянський - згодом перший ректор Петербурзького університету. Рятуючись від арешту, він, при допомозі іншого закарпатця І.С.Орлая, емігрував до Росії.

Професор Г.В.Павленко охарактеризував діяльність І.С.Орлая, П.Д.Лодія, єпископа А.Бачинського. Історик, роблячи висновки, відзначив, що "представники карпато-руської інтелігенції не тільки розвивали ідеї спільності походження закарпатських русинів та українців, але й, намагаючись звільнитися від національного гніту, самі переселялися в Наддніпрянську Україну та Росію. Вони все активніше пропагують ідею спільності походження закарпатських русинів і українців на Сході, і в загальних рисах розвивають

думку про необхідність возз'єднання Закарпаття з Україною". У 1993 р. побачила світ монографія "Історія Ужгорода", авторський колектив якої очолював професор Г.В.Павленко. Крім цього, вчений написав окремий розділ книги під назвою "Ужгород в епоху феодалізму та його кризи". Один тільки перелік проблем, які підняв Г.В.Павленко на сторінках "Історії Ужгорода", свідчить про глибоку обізнаність автора з досліджуваними питаннями і широкий діапазон охоплених проблем. Це, зокрема, такі параграфи, як "Ужгород в період раннього середньовіччя", "Ужгород в період розвиненого феодалізму", "Ужгород у XVIII столітті", "Ужгород в період Великої французької буржуазної революції і наполеонівських воєн", "Ужгород в 1817-1847 роках", "Ужгород в період угорської революції 1848-1849 років", "Культурний розвиток міста в епоху феодалізму (X-XIX ст.)", "Розвиток освіти", "Початки відродження. А.Бачинський і перше покоління будителів", "Архітектура і мистецтво", "Музика". Використаний величезний матеріал дозволив Г.В.Павленку зробити аргументовані висновки, зокрема про те, що "уже в феодальну епоху Ужгород став загально визнаним культурним і науковим центром Закарпаття". Вчений довів, що "від самого початку культура в Ужгороді розвивалася на багатонаціональній основі. Вона вбирала в себе як східні, так і західні культурні традиції, стилі і школи. Звідси її неповторна своєрідність і краса, які не втратили свого значення донині". З такими міркуваннями важко не погодитися.

В центрі наукових зацікавлень професора Г.В.Павленка постійно знаходиться ще одне старовинне закарпатське місто – Мукачево. Йому він присвятив монографію "Історія Мукачева",

написану в співавторстві з професором Е.А.Балагурі. В 1998 р. побачив світ перший том цього унікального видання. Із семи розділів монографії шість написав Г.В.Павленко - "Мукачево доби феодалізму. Період раннього середньовіччя", "Мукачево в період розвиненого феодалізму", "Освіта, релігійні конфесії і культура Мукачева доби феодалізму (X-кінець XVIII ст.)" і "Мукачево в період переходу від феодалізму до капіталізму. Період відродження (Кінець XVIII -перша половина XIX ст.)", "Мукачево в епоху капіталізму (друга половина XIX-початок XX ст.)", "Мукачево як культурний і освітній центр Закарпаття другої половини XIX-початку XX ст.". Попереду другий том "Історії Мукачева".

У 1995 р. вийшла з друку цікава і корисна у всіх відношеннях праця Г.В.Павленка "Німці на Закарпатті". Автору, на основі великої кількості архівних і опублікованих джерел, вдалося простежити історію виникнення німецьких поселень на Закарпатті, довівши її до наших днів. Книга складається із шести розділів, кожний з яких доповняє один одного. Концептуальним є перший розділ - "Коротка історія німецької колонізації на Закарпатті". Г.В.Павленко виділяє кілька етапів (хвиль) німецької колонізації на Закарпатті. Необхідно погодитися з твердженням вченого, що "німці відкрили для себе Закарпаття давно". Ще в період "великого переселення народів" вони хвилями накочувались в Карпатський регіон, селились тут, змішувались з іншими етнічними групами, а то й перемагали їх. Коли ж виникли перші поселення колоністів на Закарпатті?

На глибоке переконання автора, а воно підкріплене джерелами, вони "виникають ще в період раннього

середньовіччя (XII - перша половина XIII століття)". Друга хвиля німецької колонізації на Закарпаття відноситься до другої половини XIII-XV ст. Третя хвиля припадає на XVI ст. "Нові сприятливі умови для німецької колонізації на Закарпаття,- пише Г.В.Павленко,- були створені в кінці XVII - на початку XVIII ст., коли турецьке панування в Угорщині змінилося австрійським". У XVIII ст. німецька еміграція на Закарпаття не припинялася і спрямовувалася головним чином в лісове господарство. За підрахунками автора, "тільки в Ясінях та навколо прилеглих до нього селам і присілках в кінці XVIII ст. постійно працювало в лісі 300-400 лісорубів".

Г.В.Павленко детально зупинився на умовах, в яких працювали німецькі колоністи, охарактеризував райони, в яких проживала переважна більшість (Вишково, Хуст, Берегове, Свалява, Ужгород та ін.). Цікавими є статистичні дані, використані вченим у своїй праці. Згідно з ними, за період з 1880 до 1910 рр. німецьке населення в краї зросло з 15231 до 33694 чол. Підрахунки зроблені на основі угорських джерел. Що стосується періоду входження Закарпаття до складу Чехословацької Республіки, то в 1921 р. зафіксоване різке зменшення (7668 чол. - 3,1 % від загальної кількості населення). Автор намагався з'ясувати, які ж чинники вплинули на таке різке зменшення кількості німецьких колоністів. "Справа в тому,- відзначав Г.В.Павленко, - що угорська статистика визначала національність за мовою, тому до німців часто попадали і євреї, які говорили німецькою мовою і відсоток яких на Закарпатті був досить значним. Чехи ж визначали національність за релігійною ознакою і, очевидно, буди ближчі до істини при визначенні

національності. Чеські дані достовірніші".

Детальна обізнаність вченого з досліджуваною проблемою, компетентність, дала йому змогу стверджувати, що "на протязі XVIII-XIX ст. німецьке населення на Закарпатті ніколи не перевищувало декілька десятків тисяч чоловік. Це не могло не позначитися на їх соціально-економічному, внутрішньополітичному і культурному становищі у складі різних державних утворень. "Будучи відірваними на протязі двох століть від землі своїх предків,- відзначав Г.В.Павленко,- живучи на новій батьківщині маленькими етнічними острівцями серед чужого етнічного, перш за все слов'янського моря, і намагаючись не зникнути, не розтворитися в ньому, німецьке населення саме ж поставило себе в умови самоізоляції і обезкровлення". Наприкінці XIX - на початку XX ст. найбільше німецьких колоністів проживало в Марамороському, Березькому і Угочанському комітатах (відповідно 21,10 і 6 відсотків). У відношенні до всього населення краю німецькомовне населення складало від 15 до 22 відсотків у таких округах як Тячівський, Воловецький, Мукачівський, Ізавальдський, Сегетський, Свалявський, Тересвянський.

Яким був статус німецьких колоністів у нашому краї? Сперечаючись із висновками історика І.Г.Шульги, Г.В.Павленко констатує, що "по-перше, німці-переселенці ніколи не були кріпосними, по-друге, їх економічний статус з самого початку відрізнявся у кращий бік від статусу місцевого населення". Мало того, "посівши керівне становище в економіці, німецькі колоністи почали підпорядковувати своєму впливу і адміністративні органи міст та інших населених пунктів, що

входили до складу домінії (Мукачівської - М.В.).

З прадавніх часів на Закарпатті живуть люди різних національностей і живуть у злагоді і мирі. Не становили винятку і німці: "Розсудливі, працьовиті, добрі майстри своєї справи і добрі християни - німці ніколи не вступали в конфлікти із місцевим населенням, завжди знаходили спільну мову і з угорцями, і з українцями, і з румунами. Ця взагалі позитивна риса німців-колоністів, і відноситься вона й до інших регіонів, де вони проживали". Перебування Закарпаття у складі Чехословаччини привело до певного покращення політичного і освітньо-культурного становища німців, що важко сказати про їх соціально-економічне становище. "Земельна реформа,- на думку автора монографії,- яка проводилася чехословацьким урядом в 1919-1925 і 1925-1929 рр., мало торкнулася німців". Із тих, хто одержав на 1934 р. землю, в національному відношенні 86 % належали до русинів-українців, 10% - до угорців, 1,5% - до чехів і словаків, 1,4% - до євреїв і тільки 1% - до німців. Духовне життя, культура і освіта німецьких колоністів стали предметом дослідження у третьому розділі монографії. Підсумовуючи опрацьовані джерельні матеріали, Г.В.Павленко відмітив, що в "освітньо-культурному відношенні німецьким колоністам везло набагато менше ніж в економічному. Будучи маленькими острівцями в слов'янському морі, вони... боролися за збереження свого національного обличчя, своєї мови, своїх традицій і звичаїв. І це до певної міри вдалося їм".

Останнім часом з'явилося багато публікацій про виникнення і діяльність Карпатської України наприкінці 30-х років. Дослідники не обходили мовчанням і соціально-

економічне, політичне та культурне становище німецької меншини за цей відрізок часу. Г.В.Павленко, використавши чи не всі архівні документи, які є в наявності, першим виділив цю проблему окремо і комплексно. За підрахунками автора, на 1939 р. у Карпатській Україні проживало 15 тисяч німців. Вчений яскраво описав політику автономного уряду А.Волошина по відношенню до німецької меншини. Не викликає сумнівів, що йдучи їм на поступки, А.Волошин намагався зберегти дружні відносини з Німеччиною. Відомо, що частина німців Закарпаття служила в німецькому війську, що, безперечно, негативно вплинуло на їх подальшу долю. Після звільнення Закарпаття радянськими військами восени 1944 р., на німецьких колоністів тут же посипались репресії. "З архівних документів важко судити, - розмірковує Г.В.Павленко,- скільки німецьких колоністів було відправлено тоді на примусові роботи у східні області України і Росію. Але що така практика існувала, видно із окремих розпорощених документів, що відклалися в архівних фондах". Лише протягом 1946 р. із Закарпаття на Схід, головним чином в Тюменську область, було виселено з сім'ями 2 тисячі осіб німецької національності. Поневіряння по чужих краях для німців тривали аж до 1959 р. На цей час німецьке населення області складало 4230 чоловік, тобто менше, ніж їх було навіть у далекому XVIII столітті.

У п'ятому розділі - "Нелегкий шлях оновлення" - автор розглядає становище німців Закарпаття в 60-90-х роках. Г.В.Павленко використав останній статистичний матеріал, згідно з яким на 1993 р. в краї налічувалося близько 3400 німців. Із них рідною мовою володіло 2400 чоловік, 1000 чоловік забули,

чи не знають своєї рідної мови і говорять: 650 чоловік - українською, а 220 - російською мовами. Демократична українська держава робить все для того, щоб німці почували себе повноправними громадянами. "Виникає лише одне питання - чи не запізнились всі ці заходи?" - справедливо запитує Г.В.Павленко. Ніби додатком до книги, а фактично її шостим розділом, є наукова розвідка автора про Міхая Мункачі - видатного угорського художника, який народився у сім'ї німецьких колоністів.

Підсумовуючи величезний фактичний матеріал, зібраний у книзі, професор Г.В.Павленко зробив важливий і справедливий висновок: "Позитивний внесок німецьких колоністів у розвиток економіки і культури краю незаперечний. Без спадщини, яку внесли німці-колоністи у розвиток Закарпаття, ми, теперішні будівничі, були б значно біднішими". Важко що-небудь сказати всупереч цього. Отже, професор Г.В.Павленко у своїх працях приділяв значну увагу дослідженню різноманітних проблем соціально-економічної, політичної і освітньо-культурної історії Закарпаття. Він є автором десятка нарисів про славних синів Закарпаття, простежив українсько-німецькі взаємовпливи. Без наукових праць Г.В.Павленка закарпатська історична наука була б значно біднішою.

ВОЛОДИМИР ЗАДОРЖНИЙ

Володимир Євгенович Задорожний народився 27 квітня 1939 р. в селі Спас Кам'янка-Бузького району на Львівщині. Про свої "домашні університети" він розповідав у інтерв'ю газеті "Срібна земля-фест" з нагоди вручення йому премії імені академіка Івана Крип'якевича. "Історію народу я вивчав ще дитваком на прикладі моєї родини,-розмірковує В.Є.Задорожний - Дядько Степан належав до "сільської інтелігенції": був дяком і керівником місцевої "Просвіти", виписував цілі стоси літератури. Але любов до історії прищепив мені, певно, дід - Іван Яськів. Був заможним, збудував у рідному селі церкву і початкову школу (радянська влада їх спаплюжила і ліквідувала), знав німецьку, польську, чеську, словацьку, розумів угорську, пройшов Першу світову... За життєву мудрість односельці його шанували. А дідів брат Юрій дослужився до чину капітана австрійської жандармерії, під час Першої світової війни загинув. По сьогодні зберігаю передані після нього до сім'ї його срібну офіцерську ложку і виделку з іменними вензелями. Ще один мій дядько виїхав 1929 року в складі трудової еміграції до Бразилії. Ми про нього більше не чули, хоча згодом сім'я мала деякі неприємності через родича за кордоном...

Комуністична система намагалася витворити з людей рабів і жорстоко розправилася з такими, приміром, як мій дід Іван. Від нього, середняка, відібрали майно і загнали в колгосп на рівні з тими, хто лінувався працювати і до "совітів", і за них. Чудові дідові коні англійської породи, яких забрали в колгосп, постійно прибігали додому. Дід мусив зачиняти браму, не мав права пустити їх на обійстя. Через півроку коні так і поздыхали

в колгоспі. По війні я десятирічним хлопцем допомагав дідові працювати: за 9 кілометрів ми возили до молочарні колгоспні 35-кілограмові бідони. Ноги були пооббивані аж до крові! Так ми відробляли "трудодні", за які отримували натуроплату. І то не завжди...

Я з дитинства мав гуманітарну вдачу. Не дуже це було практично, як на сільського хлопця... Перечитав українську й світову класику - все, що було в сільській бібліотеці. Навіть до Мопассана добрався! Воював, страждав, кохав разом із літературними героями. Плакав разом з Аксиньєю з шолоховського "Тихого Дону". Мама моя - Люба Іванівна - до цього ставилася ніжно, розуміла мене, дуже хотіла, щоб здобув освіту. У березні цього року ми з дружиною їздили на мою батьківщину на 85-річчя мами... А дід Іван мріяв вивчити мене на священика. Казав, що останнє корову продасть задля цього, й сам прагнув здобути освіту, хотів учителювати.

Цікавий штрих: моя тітка Банка вийшла заміж за Івана Пришляка, котрий жив у сусідньому селі поряд із фарою батька Івана Крип'якевича. Після першого курсу університету я приїхав туди на канікули, і Іван Пришляк розповідав, що пам'ятає, як Крип'якевич молодим гімназистом у садку вголос зубрив латину. А селянські діти під плотом підглядали за ним, наче за диваком. Пришляк уперше дав мені заборонену, "крамольну" працю Крип'якевича з історії України, видану у Львові 1941 року. А відреставрований годинник ХІХ століття від Пришляка і дотепер у мене вдома на чільному місці. І премія імені академіка Івана Крип'якевича, з огляду на вищесказане, для мене - велика честь".

Ще навчаючись на історичному факультеті Ужгородського державного університету Володимира Задорожного заповонила археологія. Свою участь в археологічних розкопках під керівництвом професора Е.А.Балагурі молодий дослідник виклав у доповідях на XVIII і XIX наукових конференціях, які систематично проводились в Ужгороді - "Дослідження поселення пізньобронзової доби біля села Острівець Івано-Франківської області" (1964) і "Племена культури шнурової кераміки Прикарпаття та Волині" (1965). Археологічні зацікавлення Володимира Задорожного оцінив професор Ігор Свешніков зі Львова. І хоча В.Є.Задорожному не судилося стати археологом (заповонили соціально-економічні і культурні зв'язки західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною), він ще не раз звертатиметься до археології. Зокрема, вчений опублікував змістовні наукові рецензії на монографію Е.Балагурі та В.Бідзілі "Давні металурги Українських Карпат" (1979) і працю С.Пеняка "Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI-XIII ст." (1982).

Ще в 60-х роках здібного науковця запримітив відомий український історик Ілля Гаврилович Шульга, під керівництвом якого В.Є.Задорожний незабаром підготує і успішно захистить кандидатську й докторську дисертації. Вдячний учень пізніше відзначав у своїй статті про вчителя, що "ужгородський період (1954-1972) у житті І.Г.Шульги відіграв особливу роль". Це, дійсно, так. В Ужгороді він написав майже всі свої фундаментальні праці, а також захистив докторську дисертацію.

Про Іллю Гавриловича в В.Є.Задорожного збереглися найкращі спомини: "... Я, певно, народився в сороцці: мені все

життя щастило на добрих людей. Коли говорити про науку, то це мій наставник Ілля Шульга - відомий український вчений-історик, нині, на жаль, покійний. Він вплинув на мене і в життєвому плані: добротою, манерою спілкування, вмінням передати вихованцям інформацію, якою володієш... Коли є добрий учитель, то й учні до нього тягнуться. Ілля Гаврилович мав таку ауру. Одного разу він мене капітально провчив: пам'ятає досі, та й сам тепер вимагає від учнів ретельності, пунктуальності... По закінченні аспірантури я не прозвітував письмово по всій тодішній "бюрократичній" формі за педагогічну роботу. І ось зустрічаю Іллю Гавриловича на репетиції університетського хору (а Шульга, до речі, завжди приходив першим, приклад показував - жодної репетиції не пропустив)... Там він мене і відчитав при всіх так, що думав - крізь землю провалися. З того часу завжди намагаюся бути пунктуальним, ніколи не запізнюватися й відповідати за кожен свій вчинок. Мій наставник на правду вчив і... любив своїх учнів. Дисертацію мою вчитував від першого до останнього слова... Я багато запозичив від Шульги.

Під керівництвом І.Г.Шульги В.Є.Задорожний в 1972 р. на засіданні Вченої ради історичного факультету Львівського державного університету ім. І.Франка успішно захистив кандидатську дисертацію на тему "Економічні і культурні зв'язки західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною і Росією в першій половині XIX ст.". Його офіційними опонентами виступили відомі в Україні вчені - Г.Ю.Гербільський і Ф.І.Стеблій. Використавши численний джерельний матеріал з архівів України (Київ, Львів), Росії (Москва, Ленінград) і

Молдови, В.Є.Задорожний аргументовано довів, що в першій половині XIX ст. не припинялися економічні й культурні зв'язки західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною і Росією. Вчений твердив, що ці зв'язки мали велике історичне значення в політичному, економічному і культурному формуванні української нації, в боротьбі за возз'єднання всіх українських земель.

Після захисту дисертації вийшли з друку десятки праць В.Є.Задорожного, в яких він значно розширив фактичний матеріал власної кандидатської праці. Це, перш за все, його статті "Закарпаття в російській публіцистиці першої половини XIX століття" (1972), "Періодична преса Галичини першої половини XIX ст. про політичне і культурне життя Росії і України" (1974), "З історії торговельних зв'язків Галичини із Східною Україною і Росією в першій половині XIX ст." (1978), "З історії економічних зв'язків західноукраїнських земель з Чехією в першій половині XIX ст." (1980) та багато ін. В.Є.Задорожний друкується в таких престижних наукових виданнях, як "Український історичний журнал", "Проблеми слов'янознавства". "Вопросы истории СССР", "Історичні дослідження. Вітчизняна історія" тощо.

В.Є.Задорожний - активний учасник таких престижних наукових форумів, як IX всесоюзна наукова конференція істориків-славістів (1982), міжнародний симпозіум "Іван Франко і світова культура" (1986), всесоюзний симпозіум по вивченню проблем аграрної історії (1986) в Москві й Талліні, ряду міжнародних, всесоюзних і республіканських конференцій, які проводились в Москві, Талліні, Донецьку, Києві, Львові,

Мінську, Луцьку тощо.

У 1982 р. видавництво "Карпати" видало колективну монографію "єдність збережена і примножена", авторами якої були В.Задорожний, Ю.Сливка, Я.Ісаєвич, Я.Лялька та ін. Перу В.Є.Задорожного належить великий за обсягом розділ "Спадщина предків", в якому аналізується досить обширний період - з VI-VIII ст. до першої половини XVIII ст. (співавтор - Ф.Стеблій). Змістовними у всіх відношеннях є матеріали, опубліковані в розділі "Долаючи відстані й кордони", в якому В.Є.Задорожний одним із перших пропагував спадщину відомих культурних діячів Закарпаття початку XIX ст., зокрема, І.Орлая, М.Балудянянського, В.Кукольника, П.Лодія, А.Дудровича, К.Павловича, Ю.Гуци-Венеліна та ін. Вагоме місце приділено "Руській Трійці", творчості О.Духновича, К.Матезонського. Монографію високо оцінив відомий український історик М.В.Троян, який відзначав у рецензії: "У першому розділі ... мова йде про єдність населення Прикарпаття, Закарпаття та Буковини з населенням інших східнослов'янських земель. За свідченнями письмових, етнографічних, лінгвістичних та археологічних джерел, Закарпаття, зокрема, завжди підтримувало тісні зв'язки з іншими руськими землями. Вони не припинялись навіть тоді, коли край насильно включався до чужих населенню Закарпаття державних утворень".

У 1986 р. В.Є.Задорожний у співавторстві з О.С.Мазурком та І.Г.Шульгою видали книгу "Зоря незгасна", яку позитивно оцінили рецензенти І.Король, Я.Янович, П.Лісовий, І.Мазило.

Отже, в середині 80-х років ім'я В.Є.Задорожного було добре відоме в наукових колах. Протягом 70-80-х років дослідник

активно працював над написанням докторської дисертації на тему "Розвиток товарного виробництва і торгівлі на західноукраїнських землях в період кризи феодалізму (кінець XVIII - перша половина XIX ст.)". Її захист відбувся в 1987 р., на засіданні спеціалізованої вченої ради при Київському університеті ім. Т.Г.Шевченка. Офіційними опонентами виступили відомі українські вчені член-кореспондент АН України Ф.П.Шевченко, доктори історичних наук Я.Д.Ісаєвич та Л.Г.Мельник. На основі захищеної дисертації В.Є.Задорожний в 1989 р. видав монографію "Товарне виробництво і торгівля на західноукраїнських землях", яку справедливо можна вважати фундаментальним дослідженням з названої проблеми. Автор детально проаналізував розвиток товарного виробництва у сільському господарстві, організацію внутрішньої торгівлі і зовнішньоторговельні зв'язки, показав роль міст в системі товарного виробництва. Важливим є й те, що історик не обмежився внутрішньополітичними відносинами різних регіонів України, а довів, що західноукраїнські землі підтримували торгівлю з великими європейськими містами Польщі, Сілезії, Чехії, Моравії, Угорщини, західними австрійськими провінціями.

В.Є.Задорожний - майстер історичного портрету. Свій перший історико-біографічний нарис вчений опублікував на сторінках "Українського історичного журналу" в 1970 р. про почесного члена Російської Академії Наук І.С.Орлая з нагоди 200-річчя відомого закарпатського дослідника. Згодом, на сторінках закарпатської преси він опублікував статті про І.С.Орлая "Наш земляк про рідний край", "Рідного краю співець" (1979). Незабаром одна за одною в різноманітних журналах,

наукових збірниках, пресі з'являються статті про І.Франка, Ю.Гуцу-Венеліна, Г.Бідермана, В.Кукольника, Я.Головацького, А.Бачинського, М.Драгоманова, О.Духновича, Б.Хмельницького, В.Гренджу-Донського, І.Крип'якевича, М.Грушевського, М.Лучкая, П.Лодія, М.Балудянського, А.Шептицького та ін. Професор В.С.Задорожний є автором біографічних нарисів про відомих культурних діячів України, помішених на сторінках наукових збірників "Вчені, письменники і політичні діячі про Україну" та "Історія України в історичних портретах", редагованих автором цих рядків. В.С.Задорожний віддав данину пам'яті своєму вчителю професорові І.Г.Щульзі, опублікувавши про нього ряд статей. На жаль, переважна більшість історико-біографічних нарисів, що вийшли з-під пера вченого, розкидані по різних збірниках і газетах, і вже давно стали бібліографічною рідкістю. Прийшов час їх зібрати до купи і видати окремою збіркою.

Із вищесказаного видно, що центральною проблемою в науковій спадщині В.С.Задорожного залишається історія економічних і культурних взаємовідносин західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною. Разом з тим, необхідно відзначити, що починаючи з 90-х років з-під пера вченого вийшли десятки праць, в яких робиться аналіз національно-визвольних змагань закарпатських українців напередодні Другої світової війни. У 1993 р. В.С.Задорожний у співавторстві з автором цього нарису видав історико-популярний нарис "Велич і трагедія Карпатської України", в якому вперше в історіографії була зроблена спроба висвітлити внутрішню і зовнішню політику уряду Карпатської України, очолюваного

А.Волошином. Книга була високо оцінена рецензентами в Україні та Словаччині (побачили світ шість відгуків та рецензій), Вслід за "Величчю і трагедією Карпатської України" на сторінках журналів "Сучасність" та "Український історичний журнал" були опубліковані статті "Карпатська Україна у світлі нових документів"(1993) та "Карпатська Україна в 1938-1939 рр.: деякі аспекти соціально-економічного і політичного розвитку" (1995). Заслужують на увагу виступи В.Є.Задорожного на наукових конференціях, зокрема, на міжнародній конференції "Карпатська Україна - пролог відродження української держави" (Ужгород,1994), в якому дослідник підняв проблему "Історія Карпатської України в європейській періодиці". Йому ж належить одна з перших спроб аналізу знаменитого щоденника Василя Гренджі-Донського "Щастя і горе Карпатської України"(1995). Історія виникнення і діяльності закарпатської "Просвіти" знайшла своє відображення у статті В.Є.Задорожного "Відроджена з попелу. Закарпатська "Просвіта" вчора і сьогодні" (1993).

В.Є.Задорожний був ініціатором проведення наукових конференцій, присвячених 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України (1995) і 50-річчю перемоги над фашизмом та 50-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною (1995). На цих важливих для нашого краю форумах, В.Є.Задорожний виступив з доповідями (співавтор-докторант С.Д.Федака) "Визволення Закарпаття Радянською Армією: правда і вигадки" та "Українське питання на завершальному етапі Другої світової війни". Необхідно погодитися з твердженням історика,

що "події Другої світової війни переконливо довели, що вирішення українського питання можливе тільки в рамках незалежної повнокровної державності. За неї в ті часи боролися різні національні сили, які до того ж перебували між собою у стані громадянської війни. Проблему консолідації української нації не знято і після 1991 р. Тому вивчення подій піввікової давності повинно сприяти утвердженню громадянської злагоди у нашому суспільстві".

Кафедра історії УРСР була створена в 1976 р. з ініціативи професора М.В.Трояна. Однак, в роки панування тоталітарного режиму в СРСР, і мови не могло бути про правдиве і всебічне висвітлення історичного минулого українського народу, а історія УРСР вивчалася як складова частина історії СРСР. Тільки "з проголошенням суверенітету України в 1990 році, зростання інтересу студентів до історії України, - відзначають автори книги "Осередок освіти, науки; культури. Ужгородському державному університету - 50 років", - колектив факультету поставив питання перед ректоратом університету про відкриття кафедри історії України". Відновлену кафедру очолив професор В.Є.Задорожний.

Сьогодні на кафедрі історії України раціонально працюють два доктори наук, професори В.Є.Задорожний і Д.Д.Данилюк, кандидати історичних наук, доценти В.П.Мельник, І.М.Чаварга, В.В.Делеган, С.Д.Федака, В.І.Фенич, Р.А.Офіцинський. Нещодавно доцент Ю.М.Бисага захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Очолована В.Є.Задорожним кафедра читає курс історії України та історичного краєзнавства для студентів усіх

факультетів університету. На історичному факультеті, крім джерелознавства України, історії української культури, читаються також спецкурси. В.Є.Задорожний -автор цілого ряду статей з історії історичної науки. Ним також багато зроблено в методичному плані. Роботу кафедри з 1990 р. по сьогоднішній день В.Є.Задорожний у співавторстві з В.П. Мельником детально описав у своїй статті "Кафедра історії України".

Володимир Євгенович з гордістю говорить про очолювану ним кафедру: "Горджуся, що за ці роки створена аспірантура, де щороку відбуваються захисти, і не лише кандидатських дисертацій. Адже при кафедрі захистилися два доктори наук: наш професор Дмитро Данилюк і колега з Югославії Янко Рамач. Комплексна наукова проблема, що над нею працюють співробітники кафедри - історія та історіографія західноукраїнських земель. Над цим працювала школа науковців професора Шульги; до якої має честь належати. Її продовження вбачає в своїх учнях, у своїй, сподівався, школі. Серед моїх і кафедральних вихованців, які захистили дисертації, - Сергій Федака, Микола Вегеш, Василь Керецман. Володимир Фенич, Роман Офіцинський. А скільки достойних істориків - вихованців кафедри працює по Україні й за кордоном! Є і успіхи, і перспективи. Підтримуємо зв'язки з українськими вузами і науковими центрами, з університетами Кракова, Відня, Нового Саду, Пряшева, Кошице та іншими. Я задоволений колективом. У навчально-методичному плані кафедра здійснює читання курсу історії України на всіх факультетах. На сьогодні це важливо, позаяк інтелігентна людина з університетською освітою незалежно від фаху повинна орієнтуватися в історичній

минувшині, яка донедавна фальсифікувалася. Маємо спізнати самих себе. Інакше не викоренимо цей прикрий "малороський" менталітет. Виховання історією - необхідне! Це - одна з цілей і лекцій, і фахової літератури".

Учні професора В.С.Задорожного досліджують різноманітні проблеми вітчизняної історії. Доцент С.Д.Федака захистив кандидатську дисертацію про шедевр стародавньої культури України "Слово о полку Ігоревім". У 1994 р. автор цього нариса захистив дисертацію на тему "Карпатська Україна в 1938-1939 рр.: соціально-економічні та політичні аспекти". Цікаву і маловивчену тему досліджує доцент В.І.Фенич, який в 1997 р. успішно захистив кандидатську дисертацію "Греко-католицька церква в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1771-1867 рр.)". Дисертацію з історичного краєзнавства захистив доцент В.Ю.Керецман. Завершують роботу над написанням кандидатських дисертацій аспіранти М.Тімков, О.Богів, Л.Горват та ряд інших. Приємно, що багато з них вже є авторами монографій, брошур, наукових статей. Так, Олександр Богів у співавторстві видав монографію "Міжнародне становище Карпатської України (1938-1939)", а Люба-Ірина Горват є співавтором книг "Українці Румунії (Мараморощини): проблеми соціально-економічного та політичного розвитку (1918-1944)" (1997), "Українська Повстанська Армія: сторінки історії (1942-1944)" (1997), "Короткий життєпис академіка Володимира Грабовецького" (1998) та ін. Сьогодні кафедра історії України Ужгородського державного університету готує професійних істориків, проводить велику пропагандистську роботу серед населення області. І

чимала заслуга в цьому належить професору В.Є. Задорожному.

25 червня 1997 р. комісія по присудженню премії імені академіка Івана Крип'якевича в галузі науково-дослідницької і пропагандистської діяльності з історії та культури України, історичного краєзнавства Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців за вагомий внесок у справу вивчення і популяризації історії українського народу та історико-краєзнавчої спадщини присудила завідувачому кафедри історії України Ужгородського державного університету, доктору історичних наук, професору В.Є.Задорожному вищеназану премію із присвоєнням звання "Лауреат премії імені академіка Івана Крип'якевича" і врученням нагрудного знаку.

Диплом лауреата В.Є.Задорожному було вручено на пленарному засіданні міжрегіональної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження професора Дмитра Похилевича, яка 29 жовтня 1997 р. проходила в Прикарпатському університеті імені В.Стефаніка. До речі, В.Є.Задорожний виступив на конференції з доповіддю "Питання аграрної історії середньовіччя в науковій спадщині професора Дмитра Похилевича". Лауреата привітали проректор по науковій роботі університету, доктор фізико-математичних наук, професор Богдан Остафійчук, завідувач кафедри історії України, академік Володимир Грабовецький, доктор історичних наук, професор Петро Федорчак, професорсько-викладацький склад університету, народний артист України Михайло Кривень, лауреат міжнародного конкурсу в Англії Богдан Грицишин. В.Є.Задорожний вже є сьомим істориком,

удостоєним цієї нагороди. До нього лауреатами премії ім. Івана Крип'якевича стали академік НАН України Ярослав Ісаєвич, провідний науковий співробітник Інституту Українознавства НАН України у Львові Феодосій Стеблій, декан історичного факультету Чернівецького державного університету ім. Ю.Федьковича, доктор історичних наук, професор Ю.І.Макар та інші.

Нещодавно В.Є.Задорожний обраний академіком Міжнародної слов'янської академії, президентом якої є відомий український вчений, академік Карпо Дзеджула.

МИХАЙЛО ТИВОДАР

Серед етнографів історичного факультету Ужгородського державного університету особливе місце посідає наукова спадщина доктора історичних наук, професора Михайла Петровича Тиводара. Автор понад сто наукових і науково-популярних праць, М.П.Тиводар є провідним дослідником української історії другої половини ХІХ - першої половини ХХ ст. Заслугують на увагу фундаментальні монографії вченого "Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ - першої половини ХХ ст. Історико-етнологічне дослідження" (1994), "Закарпаття: Народознавчі роздуми" (1995), "Етнологія. Навчальний посібник для студентів історичного факультету" (1998) та ряд інших. Він був одним із авторів "Історії Ужгорода" (1993). Безперечно, найголовнішою серед праць М.П.Тиводара є його монографія "Традиційне скотарство Українських Карпат...", видана в республіканському видавництві "Карпати" в 1994 р. Книга написана на основі величезного матеріалу та історичної літератури як вітчизняної, так і зарубіжної (930 наукових позицій). Монографія є науковим згустком докторської дисертації М.П.Тиводара, захищеної ним на засіданні вченої ради Інституту етнографії і народознавства АН України у квітні 1994 р. Дослідження М.П.Тиводара умовно можна назвати своєрідною енциклопедією верховинського господарства Українських Карпат ХІХ-ХХ століть.

Дослідник провів узагальнююче вивчення традиційного скотарства в Українських Карпатах другої половини минулого - першої половини нашого століття, провівши паралель з етнокультурними, етносоціальними та етнополітичними

процесами, що мали місце в цьому регіоні в I-II тисячоліттях н.е. У восьми солідних розділах своєї праці М.Тиводар дав аналіз таким питанням як природно-географічні умови функціонування скотарства в Українських Карпатах, стан і місце скотарства в системі сільського господарства, соціально-економічні умови функціонування традиційного скотарства, матеріальна культура карпатських скотарів, культурно-історичні та теоретичні проблеми скотарства Українських Карпат тощо. Багаторічна праця над досліджуваною проблемою дала право М.П.Тиводару зробити глибокий висновок: "Карпатське скотарство виникло на стиці господарсько-культурних і етнічних традицій різних епох і етносів. Тут стикались всі три вітки слов'ян з східними романцями і угорцями, помітні ранньотюркські і турецькі, грецькі і албанські, латинські, фрако-дакійські, кельтські і германські елементи скотарських господарсько-культурних традицій. Всі вони увійшли в народну культуру місцевих етносів, зіграли важливу роль у формуванні карпатської господарсько-культурної спільності". Таким чином, "традиційне скотарство... в часи свого розвитку не лише визначало господарсько-культурну і побутову єдність русинів-українців, а й певним чином визначало господарсько-культурну спільність всіх етносів історико-географічної області Карпат".

На перший погляд праця М.П.Тиводара - виключно етнологічне дослідження, однак це далеко не так. Автор дав глибокий аналіз соціально-економічних умов, в яких функціонувало традиційне скотарство в другій половині XIX - першій половині XX ст. Як відомо, в 1848-1849 рр. в Австрійській монархії відбулася буржуазна революція, головним

наслідком якої було скасування кріпосного права. Однак, земельна реформа носила половинчастий характер, і як доводить вчений, селяни не те, що збагатились, а навпаки, "втратили значні площі земель", в той час як поміщики захопили кращі землі. Аналогічне стверджував відомий вчений і громадсько-політичний діяч Михайло Драгоманов, який в 70-х роках минулого століття побував на Закарпатті.

Даючи характеристику великих поміщицьких землеволодінь на Закарпатті, М.П.Тиводар справедливо пише, що їм належало близько 50% всіх земель. Лише графу Шенборну належало 100218 га земельних площ, а графу Телекі - 12816 га землі. Закономірно, що проведення аграрної реформи в такому руслі, привело до активізації закарпатських селян, які "постійно боролись за землю, зокрема за луки та випаси". Особливо їх боротьба посилилась у період Чехословацької республіки. Автор наводить цікаві факти про різноманітні форми боротьби залежних селян (часті скарги, знищення поземельних карт і межових знаків тощо). Проте, вважає дослідник, боротьба селян носила стихійний, слабо організований характер. Переконавшись, що пасивні методи боротьби не дають належних результатів, селяни вживали більш радикальні міри. Для прикладу наводяться події 1898 р. у с. Верховина (Жаб'є), коли селяни вигнали комісію, яка проводила "регулювання селянських земель". На Буковині селянський рух не досяг кульмінації під час селянського повстання під проводом Л.Кобилиці. У міжвоєнний період різко збільшилася кількість підпалів поміщицьких маєтків. За підрахунками М.П.Тиводара, тільки у 1934-1937 рр. поліція лише у Станіславському воєводстві зареєструвала 1095 підпалів". Надії

західноукраїнських селян на те, що Червона Армія принесе визволення і справедливе вирішення земельного питання, не увінчалися успіхом. Дослідник справедливо пише: "Демагогічні обіцянки комуністів так і лишилися обіцянками. Більше того, селяни втратили всі свої землі, бо насильницькими методами були загнані у колгоспи".

Читаючи праці М.П.Тиводара, студент, вчитель, науковець багато дізнається про стоїща пастухів, їх житла, посуд і начиння, їжу, одяг тощо, до речі, введений до наукового обігу вперше. Це стосується і описів різних скотарських свят, обрядів та вірувань скотарів Карпат. Цікавий матеріал поміщений у параграфі "Народна ветеринарія". М.П.Тиводар пише, що "поряд з раціональною практикою і знаннями в народній ветеринарії використовувалися різні магічні прийоми і лікування тварин". Дослідник відзначав, що ще в 1927 р. "в садах Закарпаття не перевелись "шептуни". "Знахарі,- пише автор,- лікували тварин заклинаннями і магічними діями, але водночас користувалися різними відварами, напоями та рослинами, яким надавалась магічна цілюща сила". Наприклад, коли корова слабо трималась на ногах ("падачка"), то знахар "обкурював її, давав пити свяченої води і виголошував різні заклинання". Оригінальним на Закарпатті був спосіб лікування запалення вимені. Навіть у 1933 р. знахарка, лікуючи цю хворобу, закликала:

"Марен, марен, сідий як полонина,

Ізойди, іщезни на сімейне зерно, ху-ху-ху...

Марен, марен, сідий як полонина,

Ізойди, іщезни на макове зерно, ху-ху-ху...

Марен, марен, сідий як полонина,

Ізойди, ішезни на попілову спузу, ху-ху-ху..."

До речі, М.П.Тиводар зібрав великий фольклорний матеріал, який значно збагатив його наукове дослідження.

Автор дав вичерпний аналіз свят скотарів, поділивши їх на весняні, літньо-осінні та зимові. Вчений довів, що "всі вони вплелись у систему таких християнських свят", як Стрітєння, Благовіщення, Вербна неділя, Вознесіння, Зелені свята, Івана Купала, св.Петра і Павла, св. Іллі, св.Андрія тощо. Неможливо не погодитися з автором "Традиційного скотарства", що всі скотарські свята і обряди повинні були забезпечити врожайність полів, здоров'я і приплод худоби. Саме тому в одному і тому ж заклинанні чи ритуальному дійстві зустрічаються "побажання врожайності полів і садів, доброго приплоду і здоров'я худоби, здоров'я і успіху членами сім'ї".

У зв'язку з тим, що "корені скотарської господарської культури йдуть у глибоку давнину", необхідна реконструкція основних етапів її становлення та розвитку. М.П.Тиводар створив власну періодизацію, що теж свідчить про наукову новизну його дослідження. Перший етап включає в себе період з найдавніших часів (неоліт) до початків колонізації Українських Карпат на засадах "волоського права". Вчений довів, що "давньоруське населення Українських Карпат сформувалось з східно-слов'янських племен білих хорватів та окремих груп дулебів, тівєрців та уличів". Після 992 р. в письмових джерелах вже не згадуються хорвати. "Це означає,- відкреслює автор,- що вони інтегрувалися у складі Київської Русі". На думку М.П.Тиводара, "очевидно саме з цього часу населення Українських Карпат, у тому числі і Закарпаття, починає приймати етнонім "русини" і

політонім "Русь", починає поширюватися етнонім "русини" як самоназва та утверджуватись руська етнічна самосвідомість". Важливим в висновок автора про те, що "східнослов'янський (руський) характер населення в XI ст. майже повністю визначав етнічне обличчя Закарпаття". Саме в ці часи "у місцевого ранньоукраїнського населення практично сформувались всі ті основні ознаки приселищного вигінного і полонинського відгінного скотарства", які широко побутували в традиційному скотарстві Українських Карпат.

Другий етап включає в себе час з XIV-XVIII ст., хоча, відзначав М.П.Тиводар, "загалом господарство і матеріальна культура населення Українських Карпат XIV-XVII ст. опирались на традиції стародавніх часів". Однак, згодом, як зауважує автор, "система скотарсько-землеробського господарства високогір'я, середньогір'я Українських Карпат, що складалась впродовж віків, незабаром була повністю зруйнована соціально-економічними та політичними катаклізмами".

Третій етап - XVIII - перша половина XIX ст. У цей час відбувалися певні зміни, зокрема відбулися структурні зміни в поголів'ї, постійно наростало значення великої рогатої худоби, хоча і в цей період "продовжували побутувати більшість традицій карпатського скотарства попередніх історичних епох". До речі, М.П.Тиводар вперше в історичній науці проводить так званий зональний поділ сільського господарства Закарпаття. Автор наголошує, що "наприкінці XVIII - на початку XIX ст. селяни повністю буди прив'язані до землі... все це разом підняло рівень демографічного тиску на ресурси життєзабезпечення..., інтенсифікації землеробства і скотарства".

Четвертий етап включає в себе другу половину XIX - першу половину XX ст., де вчений вперше проводить типологізацію традиційного скотарства Українських Карпат, аналізує динаміку господарського і етністоричного розвитку полонинського карпатського скотарства. Дослідник дійшов слушних висновків, що карпатське скотарство виникло і розвивалось на межі різних культурних епох та етносів.

На протязі 60-90-х років М.П.Тиводар опублікував десятки праць, на сторінках яких піднімалися ті чи інші важливі проблеми цієї теми. Назвемо тільки окремі з них: "Весняні скотарські свята, обряди та вірування населення Українських Карпат (друга половина XIX - середина 40-х років XX ст.)", "Господарство і матеріальна культура населення гірських районів Закарпаття", "Давній одяг карпатських пастухів", "Залишки великої сім'ї на Закарпатті", "Історичні та господарсько-культурні передумови формування традиційного скотарства в Українських Карпатах з найдавніших часів до початків їх колонізації на "волоському праві", "Обов'язки та оплати пастухів Українських Карпат (кінець XIX - середина 40-х років XX ст.)", "Основні етапи етногенезу українців Карпат: питання теорії, етносоціальної та етнокультурної історії", "Особливості пастівництва у населення західних районів Закарпаття у XVIII - першій половині XX ст.", "Етнографічна карта", "Традиційна народна ветеринарія Українських Карпат другої половини XIX - середини 40-х років XX ст.", "Традиційне "петрикування" в Українських Карпатах (кінець XIX - перша половина XX ст.); "Традиційні форми випасу худоби в Українських Карпатах другої половини XIX -середини 40-х рр. XX ст." та багато ін.

В 1993 р. у видавництві "Карпати" вийшла книга М.П.Тиводара "Закарпаття: Народознавчі роздуми", до якої увійшли ряд статей, які друкувалися автором протягом першої половини 90-х років, і в яких піднімалися різні аспекти народознавства Закарпаття. Книга складається з п'яти тематичних частин, в яких висвітлені окремі проблеми культури та історії Закарпаття, етнографічна спадщина Ю.І.Гуци-Венеліна, О.В.Духновича, Т.Легоцького, В.Гнатюка, Ф.Потушняка. Заслужують уваги такі високопатріотичні статті вченого, як "Рідна земле моя", "Початки становлення української національної свідомості на Закарпатті", "Політичні та теоретичні аспекти етнічних процесів на Закарпатті ХХ ст." та ін.

Неможливо не погодитись з глибоким і справедливим висновком М.П.Тиводара, що "відродження української державності зумовило зміни не лише в політиці й економіці, а й у свідомості людей. Створення умов для вільного розвитку українського етносу і національних меншин нашої держави прискорило процес їх національно-культурного розвитку та етнічної самоідентифікації, посилило увагу до народознавства". До цього додамо, що М.П.Тиводар вніс особистий внесок, причому значний, не тільки в становлення народознавства, але й у боротьбі за незалежність України. Тоді, наприкінці 80-х років, він був одним із небагатьох, хто не лякаючись репресій, гнівно засуджував командну систему і "рушійну систему суспільства". Він був і залишається послідовним борцем проти поділу нашої великої нації на різноманітні "уламки": "Впродовж століть чужинці та їх зденационалізовані прислужники з місцевих "недолюдків" (М.Т. - так охрестив етнічних зрадників

Т.Шевченко) репетують про те, що закарпатські українці - не українці, а "русскіє", "угророси", "карпатороси", "закарпатський народ", "корінний народ", "тутешній народ" і т.д. Політична спрямованість і наукова неспроможність таких тверджень цілком очевидна".

ДМИТРО ДАНИЛЮК

Серед істориків Ужгородського державного університету чільне місце посідає доктор історичних наук, професор кафедри історії України Дмитро Данилюк - визнаний фахівець з проблем української історіографії ХІХ-ХХ ст., відомий дослідник становлення і розвитку історичної науки в Закарпатті. З його іменем пов'язано повернення із забуття цілої плеяди видатних діячів нашого національного відродження - Михайла Лучкая, Ю.Гуци-Венеліна, Івана Орлая, Василя Кукольника та багатьох інших. Їх життя і різнобічна діяльність посідають вагомe місце на сторінках докторської дисертації Д.Д.Данилюка "Розвиток історичної науки в Закарпатті (з кінця ХVІІІ - до середини ХХ ст.)", успішно ним захищеної в 1994 р. Хоча перу Д.Д.Данилюка належить понад 100 наукових праць з вищеназваної проблематики, зупинимось тільки на головних, до яких необхідно віднести "З історії заселення та розвитку культури Закарпаття в добу феодалізму (до середини ХІХ ст.)" (1990), "Затаїти правду не сміючи..."(1993), "Ю.І.Гуца-Венелін"(1995), "Михайло Лучкай - патріарх закарпатської історіографії"(1995)» "Історія Закарпаття в біографіях і портретах" (1997).

Протягом десятиліть навчальні програми з історії були складені так, що пройшовши їх, учні знали різноманітні деталі про французьку і нідерландську революції, Аларіха і Ганнібала, могли перелічити всіх єгипетських фараонів, але потрапляли в незручне становище, коли треба було розповісти що-небудь з історії рідного краю. У цьому ми не раз переконувались на районних і обласних олімпіадах, вступних іспитах до вузів. Нині становище змінилося...

Сила історичної науки завжди полягала в тому, що вона знайомила народні маси з своїми здобутками через науково-популярні видання. Пригадайте книги з історії України Михайла Грушевського, Миколи Аркаса, Олександри Єфіменко, Івана Крип'якевича, які зуміли опрацювати величезний фактичний матеріал, сотні праць, і, на цій основі, написали популярні "Історії". Чи маємо ми популярну "Історію Закарпаття", яка б стала настільною книгою для кожного закарпатця? "Нариси історії Закарпаття" в двох томах далекі від популярності. Однією з таких популярних праць і була книга Дмитра Данилюка і Василя Ілька "З історії заселення та розвитку культури Закарпаття в добу феодалізму (до середини XIX ст.)". Її автори адресували свою працю студентам і вчителям. Три розділи посібника знайомлять читачів з проблемою заселення нашого краю в давнину та з розвитком культури краю з найдавніших часів до середини минулого століття.

Хронологічні межі першого розділу охоплюють період з найдавніших часів до XIV ст. Читач має можливість ознайомитися з характеристикою перших стоянок людей на Закарпатті. Детально описуються різні етапи первісного ладу - палеоліт, мезоліт, неоліт, мідний, бронзовий і залізний віки. Значна увага приділяється "куштановицькій", латенській, гето-дакійській культурам. В період так званої гето-дакійської культури, як вважають автори, "населення Закарпаття мало широкі економічні зв'язки з племенами Карпатської улоговини", а в V-VII ст. н.е. "гето-дакійські етнічні ознаки поступово зникають, замість них рельєфно виступають слов'янські".

У посібнику дається чітка характеристика слов'янського

населення Закарпаття. Опрацювавши великий фактичний матеріал і найновіші дослідження, Д.Д.Данилюк і В.І.Ілько зробили висновок, що "у третій чверті I тис. на території Прикарпаття і Закарпаття розвивалася ранньослов'янська так звана празька культура (V-VII ст.). Саме на її основі розвинулось одне з ранньослов'янських племен - білі хорвати. Говорячи про "карпів", від яких, можливо, походить назва "Карпати", автори визнають, що "не так легко встановити походження назви нашого краю, оскільки історія не залишила нам про це жодних письмових джерел". Порушена в книзі і проблема запровадження в краї християнства в 80-90-х роках IX ст., тобто "ще до приходу угорських племен". Цікаво описується прихід на Закарпаття угрів. Автори опиралися на "Повість временних літ" і унікальне джерело - "Хроніку" Аноніма. Саме в ній є відомості про напівлегендарного князя Лаборця. Дається оцінка історичної літератури з цього питання.

На початку 90-х років на шпальтах "Закарпатської правди" одна за одною публікувались десятки статей з проблем, які можна умовно назвати "хто ж ми є, українці чи русини?". Не могли уникнути цього питання і автори посібника. Вони справедливо відзначили: фактично "тільки в 20-30-х рр. XX ст. з'явилася назва типу "русин-українець", а до того місцеве населення називало себе русинами". Вчитель може почерпнути для себе цікаві матеріали про спілкування угорців з слов'янами, з Київською Руссю. В кінці першого розділу зроблено важливий висновок, що "духовна культура Закарпаття була органічною частиною всієї культури Київської Русі". Хіба це не відповідь на питання, хто ж ми є?

Другий розділ посібника присвячений розвитку писемності, зародженню історичних знань і культурним зв'язкам закарпатців з населенням українських і російських земель в XIV-XVIII ст. Читач має можливість ознайомитися з найдавнішими писемними пам'ятками XIII-XVI ст., з першими слов'янськими друкованими книгами кінця XV ст. Дається характеристика "учительських євангелій" XVI-XVII ст. Значна увага приділяється повісті "Александрія", яка в XVII ст. була завезена на Закарпаття з українських земель. Великі цитати з цього твору, що наводяться в посібнику і підкріплені коментарями, можуть бути використані вчителем як хрестоматійний матеріал при вивченні історії стародавнього світу. Цікаві відомості можна знайти про стародавні закарпатські хроніки й літописи, що створювалися, як правило, при монастирях. Ці унікальні джерела поки що не видані в Україні, тому неабиякий інтерес для вчителя мають численні оригінальні тексти, які можна знайти на сторінках книги Д.Д.Данилюка і В.І.Лька. Необхідно погодитися з авторами, що вони "були іскорками, які все більше освітлювали дорогу до знань, закладали основу розвитку культурно-освітнього життя у нашому краї"...

Третій розділ книги - "Наш край у XVIII-XIX ст.", безперечно, можна вважати найбільш вдалим і найбільш потрібним в роботі вчителя. Він чимось нагадує "Русскую историю в жизнеописаниях ее главнейших деятелей" Миколи Костомарова. Але, якщо про князя Володимира, Данила Галицького, Олександра Невського, про яких так захоплено писав Костомаров, ми знали чимало, то про своїх визначних людей майже нічого не знали, ніби наш край - земля без імені.

Безумовно, що не всі історичні нариси, що містяться у заключному розділі, рівноцінні, але важливим є те, що всі вони зібрані разом і написані дійсно цікаво. Михайло Андрела, Іван Зейкан, Андрій Бачинський, Іоанікій Базилович, Іван Орлай, Юрій Гуца-Венелін, Михайло Балудянський, Петро Лодій... Про них та про багатьох інших читач може почерпнути цікаві факти, багато з яких не знайде ніде. І як не пригадати віщі слова Максима Рильського: "Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не достойний поваги".

Серед тих, хто в поті чола трудився на ниві національно-культурного відродження, будив національну свідомість закарпатських русинів-українців, плекав ідею слов'янської єдності, могутньою постаттю возвеличується ім'я Олександра Духновича. Саме йому присвятив нарис "Затаїти правду не сміючи..." професор Дмитро Данилюк. Багатогранна діяльність О.В.Духновича як вченого, культурно-освітнього і громадсько-політичного діяча на ниві розвитку освіти, науки й культури, захисту національних інтересів народу були своєрідним ковтком свіжого повітря в задушливій атмосфері денаціоналізаторської політики австрійських властей в середині XIX ст. Вивчивши всю літературу про життя і діяльність О.В.Духновича, професор Д.Д.Данилюк відзначив: "Та при всій різноманітності оцінок наукової спадщини Будителя одне є незаперечним: він вірно служив своєму народу, жив його інтересами, щиро бажав допомогти йому стати на широку дорогу освіти й кращого життя. Дослідники справедливо називали його пророком народної правди, котрий виховував інтелігенцію, будив народну свідомість, плекав надію на кращу будучину. Завдяки таким

постатям, як О.В.Духнович, Закарпаття не стояло на узбіччі, а йшло шляхом розвитку європейської цивілізації. Слушними є слова Духновича: "Кто познает подкарпатский народ, тот должен ему признать великое дарование ума и великодушие, но сокровище сие закопано было в земли на подобие дорогого камня". Часткою цього скарбу безумовно є і спадщина О.В.Духновича, який сповна виконав свій патріотичний обов'язок перед народом, за що і заслуговує на добру пам'ять нащадків".

Закарпатська земля дала багатьох видатних письменників, вчених» державних діячів». Серед них провідне місце займав Юрій Іванович Гуца-Венелін - відомий історик-славіст, перший дослідник історії Болгарії, активний громадський діяч. Але так склалися обставини, що це ім'я майже не згадували за останні 50 років. Правда, у 1988 р. дослідниця із Словаччини Тамара Байцура видала монографію "Юрій Іванович Венелін", яка є в Науковій бібліотеці Ужгородського державного університету аж в одному (!) примірнику. Тим часом як потреба у подібних виданнях постійно зростає, особливо у наш час, коли спостерігається процес національного відродження в Україні, що стала на шлях незалежності. І саме науковці покликані донести до своїх співвітчизників світлі моменти із нашого минулого, розказати про тих, хто прославив рідний край. До таких істориків справедливо можна віднести Д.Д.Данилюка, який в 1995 р. видав книгу "Ю.І.Гуца-Венелін". Автор підкреслив, що Ю.І.Венелін був першим після М.Ломоносова, хто засудив норманську теорію походження східних слов'ян. Без сумніву, на це могла відважитись людина, яка не тільки мала належну фахову підготовку, але й неабияку мужність. Ю.Венелін дав

аргументовану критику норманізму. При цьому, як наголошує Д.Д.Данилюк, дослідник використав широке коло джерел (у т.ч. й зарубіжних), а також дані топоніміки, ономастики, історичної географії... При розгляді вищеназваного питання Д.Д.Данилюк глибоко проаналізував наукові праці вченого ("Скандивоманія й ея поклонники, или столетнія изсканія о Варягах", "Навала завислян на Русь до Рюрика" та ін.). Необхідно підкреслити, що автор вказав і на помилки Ю.Венеліна, допущені ним при розгляді давньої слов'янської історії (походження слов'ян, опис характеру та способу їх життя та ін.).

Друга проблема, якою займався Ю.Венелін, і яка принесла йому світове визнання, - це історія болгарського народу. У праці Д.Д.Данилюка цей аспект діяльності видатного карпатороса розкрито вдало. Автор підкреслив, що наш земляк не шукав легких шляхів, він любив іти непротореними дорогами. На цьому, до речі, наголошували й попередні дослідники наукової спадщини Ю.Венеліна. Історія Болгарії знайшла своє висвітлення в праці Ю.Венеліна "Древніе й нынешніе Болгаре в политическом, народописном, историческом й религиозном их отношении к Россіянам" (М., 1829-1841. - Т.І-ІІ), а також в деяких інших дослідженнях. Автор переконливо показав, що у згаданих працях Юрій Іванович науково довів слов'янське (а не татарське) походження болгар, показав їх переселення, розселення та заняття. Дослідження "Древніе й нынешніе Болгаре..." високо оцінили М.Погодін, П.Безсонов, В.Спасович, В.Апрілов, М.Палаузов, І.Щиманов та ін. Разом з тим, у науковців були деякі зауваження до праці. Та й сам дослідник визнавав, що не всі питання розкрито в достатній мірі, а він планував видати (через

певний час) історію болгарського народу у 4-5 томах. Д.Д.Данилюк справедливо наголошує, що Ю.Венелін "сприяв пробудженню національної свідомості болгарського народу". У монографії вченого дано аналіз багатой спадщини Ю.Венеліна з болгарознавчої проблеми. Автор наводить слова Івана Франка, який підкреслив, що Ю.Венелін "як будитель народного духу болгарського, воскреситель їх славної минувшини стоїть гідно обіч імен таких болгарських патріотів, як Любен Каравелов, Раковський, брати Миладинови, Заря Стоянов".

Необхідно підкреслити, що Д.Д.Данилюк одним з перших звернув увагу на таку проблему, як висвітлення історії України (у т.ч. й Закарпаття) у науковому доробку Ю.Венеліна. Автор наголошує, що Юрій Іванович порівняно мало приділяв уваги питанням соціально-економічного розвитку України. Але, разом з тим, окремі аспекти згаданої проблеми знайшли висвітлення в його працях. Так, дослідник аналізував становище селян, які перебували в кріпацтві, яких переслідували за віру, які терпіли від магнатів та зовнішніх ворогів, У працях Ю.Венеліна, як справедливо наголошує автор, чи не вперше розкрито основні причини виникнення козацтва, а також його роль у міжнародних відносинах. Ю.Венелін мав намір написати багатотомну історію Визвольної війни 1648-1654 рр., але не встиг цього зробити. Необхідно підкреслити, що в книзі Д.Д.Данилюка звернено значну увагу на внесок Ю.Венеліна у дослідження питань культури України.

Д.Д.Данилюк, мабуть, вперше ґрунтовно проаналізував внесок Ю.Венеліна у вивчення історії і культури Закарпаття. Вчений торкався таких проблем, як розселення східних слов'ян,

прихід угорських племен у Паннонію, утворення Угорської держави, прийняття християнства, угорсько-руські зв'язки, переселення на Закарпаття русько-литовського князя Ф.Корятовича та його культурно-освітньої діяльності. Юрій Іванович досліджував також питання прабатьківщини угорців та їх етнічної належності. Вчений визнавав, що на ранньому етапі спільного проживання слов'янського населення краю і угорців між ними буди добросусідські відносини, останні багато чого запозичили у своїх нових сусідів. У книзі Д.Д.Данилюка цілком справедливо відзначено, що праці Ю.Венеліна про Закарпаття привертала увагу російських та інших істориків до цього краю, а також до всіх слов'янських земель Австрійської імперії.

Дослідник наукової спадщини Ю.Венеліна проаналізував й інші сторони його діяльності. У праці наголошується, що Юрій Іванович велику увагу приділяв джерелам: їх виявленню, використанню та збереженню. Саме завдяки науковій спадщині вченого до нас дійшли уривки з документів античності та доби середньовіччя. У цьому контексті необхідно згадати працю Ю.Венеліна "Влахо-Болгарские или Дако-славянские грамоты"(1835). У ній надруковано 66 грамот і 20 знімків літературних пам'яток болгарського народу XII-XIV ст. Ставлення дослідника до джерел дуже вдало передано словами, що наводяться автором монографії: "Цілу майже ніч я не міг заснути від радості, в надії придбати цей скарб, скільки б за нього не запросили".

Ю.Венелін був не тільки істориком, джерелознавцем, але й фольклористом. Він справедливо вбачав у народних піснях об'єктивне відображення розвитку реальних політичних подій,

визнавав їх важливим джерелом з історії, культури та побуту народів. У даному аспекті автор відзначав працю Ю.Венеліна "О характере народных песен у славян задунайских"(М.,1835). Д.Д.Данилюк звернув увагу і на здобутки вченого у галузі філологічної науки. Ю.Венелін досліджував болгарську літературу, граматику болгарської мови. Його філологічні праці одержали високу оцінку у сучасних науковців - М.Луїної, Г.-Венедиктова, С.Бернштейна, Я.Панкратьєва, Ф.Прийми, Л.Рівнякової...

Ю.Венелін виступав і як методист. Він завжди намагався запровадити результати наукових пошуків у навчальний процес. Особливо виділяється його праця "Конспект преподавания истории славянского языка й литературы"(1834), що залишився в рукопису. Д.Д.Данилюк важливе місце відводить розкриттю питання про дослідження наукової спадщини Ю.Венеліна. Ім'я нашого славного земляка не забуто, його пам'ятають в Україні, Болгарії, Росії. Життєвий та творчий шлях Ю.Венеліна простежується в сотнях публікацій. Іще є виявом вдячності вченому за все ним зроблене.

До визначних представників краю належить відомий релігійний діяч, історик і мовознавець Михайло Лучкай. Саме розповіді про життєвий шлях і наукову спадщину цього вченого присвятив своє дослідження "Михайло Лучкай - патріарх закарпатської історіографії"(1995) Д.Д.Данилюк. Автор показав загальнополітичну обстановку, в якій довелося працювати М.Лучкаю. Це був період, "...коли феодално-кріпосницька система господарювання, заснована на нещадній експлуатації селянства, цілком вичерпала себе і йшла до загибелі". У той час в

Угорщині діяло таємне товариство "Свобода і рівноправність". Просвітницькі ідеї робили значний вплив на творчість письменників і вчених. Серед народних мас посилюється потяг до знань. Чимало відомих представників краю працювало в Росії, Угорщині, Австрії, Польщі... Саме в цей час різко зріс інтерес до історичного минулого Закарпаття, в чому велика заслуга і мукачівського єпископа А.Бачинського. На рубежі XVII-XVIII століть було опубліковано працю І.Базилевича "Короткий нарис фундації Ф.Корятовича...", яка, як справедливо зауважує автор, "започаткувала професійну історичну науку на Закарпатті". М.Лучкай розширив діапазон історичних проблем, підніс історичну науку краю до європейського рівня.

У праці приділено належну увагу висвітленню головних етапів життєвого шляху М.Лучкая (розділ "Щоб піднести честь свого народу"). Автор простежив роки навчання М.Лучкая в Ужгородській гімназії і Віденській греко-католицькій семінарії ("Барбареум"), його релігійну діяльність в Ужгороді, зацікавлення історичним минулим краю, перебування в італійському місті Лукка (заснування греко-католицької церкви східного обряду, робота в архівах, вивчення італійської мови тощо). У цьому ж розділі Д.Д.Данилюк показав внесок М.Лучкая у розвиток мовознавства. Перебуваючи в Італії, він написав розвідку про ефіопські мови. Заслужену славу М.Лучкаєві принесла "Грамматика слов'яно-руська" (Будин, 1830), Д.Д.Данилюк дав досить глибокий аналіз, навів оцінки відомих мовознавців (О.Маковей, М.Возняк, Я.Головацький, І.Срезневський, А.Кухарський, П.Й.Шафарик...). Автор підкреслив, що написавши "Грамматику...", М.Лучкай "зробив

гідний вклад у розвиток культурного життя не лише Закарпаття, а й усіх західноукраїнських земель".

На нашу думку, найголовнішим є розділ "Патріарх закарпатської історіографії". Саме в ньому професор Д.Д.Данилюк дає глибокий науковий аналіз історичної спадщини М.Лучкая (передусім його шеститомної "Історії карпатських русинів"). Автор приділяє особливу увагу багатому фактичному матеріалу "Історії...", актуальним питанням історії та культури Закарпаття, які М.Лучкай вперше висвітлює на високому науковому рівні. Серед них: автохтонність слов'янського населення краю, належність русинів Закарпаття до українського етносу, соціально-економічні відносини та політичний розвиток, становище селянства і його антифеодальна боротьба, національно-визвольний рух народів Австрійської імперії, роль народних мас в історії тощо. Значне місце відведено приходу угорців у Тисо-Дунайську низовину наприкінці IX ст., монголо-татарській навалі 1241-1242 років, переселенню на Закарпаття подільського князя Ф.Корятовича тощо. М.Лучкай показав розвиток подій в Угорському королівстві (й на Закарпатті, зокрема) на фоні загальноєвропейських суспільних процесів. Безперечно, автор не перебільшує, коли пише: "Історія карпатських русинів" сприяла пробудженню їх (русинів – М.В.) національної самосвідомості, усвідомлення етнічної спільності з русинами на схід від Карпат".

Окремий розділ ("Освічені русини, пам'ять про яких буде благословенна") присвячено аналізу внеску М.Лучкая у висвітлення питань церковної історії Закарпаття. Автор звертає увагу на глибину вивчення М.Лучкаєм релігійних відносин.

Наголошується, що в "Історії..." можна почерпнути багато цікавих відомостей про становище духовенства краю (як православного, так і греко-католицького), про Ужгородську унію 1646 року, боротьбу за канонізацію Мукачівської греко-католицької єпархії, культурно-освітню діяльність окремих єпископів (І.Брадач, А.Бачинський, Й. де Комеліс, М.Ольшавський та інші). М.Лучкай був впевнений, що пам'ять про цих освічених русинів буде благословенна. Проаналізувавши праці М.Лучкая, Д.Д.Данилюк дійшов висновку, що в них дано "вичерпну характеристику релігійного життя на Закарпатті у XVIII ст."

Ю.Лучкай зображений як людина енциклопедичних знань. Він досліджував не тільки питання мовознавства, світську і церковну історію Закарпаття, але цікавився й іншими проблемами, зокрема, станом освіти і науки у рідному краї. Він зберіг для нащадків десятки імен славних "мужів" XVII-XVIII століть. У книзі Д.Д.Данилюка Михайло Лучкай виступає як свідомий громадянин, патріот, гуманіст, діалектик. У "Церковних бесідах" (Будин, 1831) він розкрив суть морально-етичних принципів християнської віри. Служіння народові М.Лучкай ставив понад усе. Він завжди допомагав бідним, сиротам, вдовам.

На нашу думку, органічно вплітається в книгу Д.Д.Данилюка передмова, написана кандидатом філологічних наук, видатним нашим латиністом Юрієм Саком. Він, зокрема, торкнувся питання про долю рукопису "Історії...", що є, як вважає вчений, "безцінною реліквією".

Логічним завершенням багаторічної діяльності професора Дмитра Данилюка з становлення і розвитку історичної науки на

Закарпатті, стала його фундаментальна монографія "Історія Закарпаття в біографіях і портретах", яка витримала багато схвальних відгуків і рецензій, і завдяки якій він справедливо вважається історіографом першої величини в Ужгородському університеті. Та й не тільки... Вчений вперше в історіографії комплексно дослідив життя і діяльність відомих учених, культурно-освітніх і церковних діячів Закарпаття з давнини до початку ХХ ст. На основі всебічного аналізу рукописної та друкованої спадщини, що виходила в Москві, Санкт-Петербурзі, Києві, Львові, Буді, Відні та інших містах, показано роль М.Андрели, І.Брадача, І.Пастелія, І.Базилевича, І.Зейкана, І.Орлая, В.Кукольника, Ю.Балудянського, А.Добрянського та багатьох інших в розвитку культури й науки, зокрема історичної, визначено вклад закарпатців в культурно-освітнє життя російського, угорського, болгарського та інших народів, їх місце в загальноукраїнському і загальноєвропейському культурному процесі.

Видаючи цю монографію, професор Дмитро Данилюк з надією писав: "Сподіваємося, що читач знайде в цій книзі відповідь на запитання, яке поставив М.Лучкай ще 1830 року: "Невже не було тут талантів, чи може тут панував глибокий сон, коли в цілому світі наполегливо розвивалася література?" І якщо відповідь на це запитання викличе у свідомості молодого читача почуття поваги до своїх предків, спонукає інтерес до їх наукової й культурної спадщини, будемо вважати, що ми досягли поставленої мети". Безперечно, він її досяг.

ПАВЛО ФЕДАКА

Павло Федака добре відомий в наукових колах далеко за межами нашого краю. Знають його також як активного громадсько-культурного і політичного діяча, який вже багато років стоїть на сторожі української культури Закарпаття, відстоює ідею незалежності України, своєю невтомною працею серед людей закладає основи духовності і національної свідомості.

Народився П.Федака 3 березня 1945 р. в селі Кальнику Мукачівського району на Закарпатті, закінчив Кальницьку середню школу, а в 1968 р. - з відзнакою Ужгородський державний університет. 7 червня того ж року став науковим працівником відділу етнографії Закарпатського краєзнавчого музею, на базі якого створювався перший в Україні музей під відкритим небом, потім був завідуючим науково-експозиційним відділом, заступником директора з наукової роботи Закарпатського музею народної архітектури і побуту, а з травня 1981 р. працює заступником директора з наукової роботи Закарпатського краєзнавчого музею.

Павло Федака стояв біля джерел будівництва в Ужгороді етнографічного музею просто неба, внісши вагомий вклад у його створення і пройшовши у зв'язку з цим чудову школу народознавства. З метою народознавчого обстеження краю, збору експонатів, вивчення і підбору характерних зразків народного зодчества, наприкінці 60-х - на початку 70-х років він об'їздив і обійшов лішки майже все Закарпаття, особисто зібрав для музею понад три тисячі цінних пам'яток матеріальної і духовної культури, провів детальне вивчення різних ділянок народної

культури і побуту, взяв безпосередню участь у перевезенні і встановленні в музеї цілого ряду старовинних селянських хат та відтворенні в них типових інтер'єрів. Сам вчений вважає роки самовідданої праці в Закарпатському музеї народної архітектури і побуту найплодовитішими в своєму житті.

Павло Федака насамперед науковець, а коло його зацікавлень широке: етнографія, історія, геральдика, вексикологія, музеєзнавство, пам'яткознавство. В лютому 1984 р. в Мінську (на Україні з 1972 р. Ради по захисту зі спеціальності "Етнографія" не було, оскільки ідеолог української філії КПРС В.Маланчук вважав народознавство розсадником націоналізму) він успішно захистив кандидатську дисертацію на тему "Селянські будівлі українців Закарпаття XIX - поч. XX ст.". Саме в середині 80-х років вчений завершує роботу над фундаментальною монографією "Народне будівництво Закарпаття XVIII-XX століть", хоча через брак коштів та завантаженість громадськими обов'язками ця праця поки що не видана. Зібраний вченим етнографічний матеріал досить повно використаний у колективних монографіях "Народна архітектура Українських Карпат XV-XX ст.", "Гуцульщина", десятках наукових статей, а також у поважному путівнику по експозиції етнографічного музею в Ужгороді, який витримав три видання ("Закарпатський музей архітектури і побуту".- Ужгород, 1971, 1981, 1986).

Павло Федака - постійний організатор і учасник наукових експедицій, конференцій, симпозіумів, диспутів. Варто згадати його участь у республіканській науковій експедиції "Чумацькими шляхами"(1989), яка проходила по селах Полтавської, Сумської,

Дніпропетровської областей, організацію і керівництво над широкомасштабними кількарічними народознавчими експедиціями "Шляхами куруців" - у селах Берегівського, Іршавського, Воловецького, Мукачівського, Великоберезнянського районів, красзнавчим обстеженням сіл області й т.д.

Географія міст, в яких дослідник виступав з доповідями і повідомленнями на конференціях, надзвичайно обширна - Санкт-Петербург, Київ, Івано-Франківськ, Чернігів, Тернопіль, Львів, Полтава, Нальчик, Пенза, Свидник, Ужгород, Мукачево, Хуст... Його доповідь "Гуцульська гражда у контексті українського народного житлового будівництва" з великою увагою і зацікавленням була вислухана на Міжнародному Конгресі гуцулів, що проходив у серпні 1993 р. в Івано-Франківську.

Починаючи з 1972 р. Павло Федака опублікував понад 230 наукових і науково-популярних праць, із них понад 80 наукових, які надруковані у солідних наукових збірниках, матеріалах конференцій. У бібліографічному покажчику "Павло Михайлович Федака" (Ужгород, 1995) зафіксовано 318 позицій. Його народознавчі статті регулярно поміщалися на сторінках поважного республіканського журналу "Народна творчість та етнографія". Серед них слід відзначити такі, як "Реліктові форми будівель на Закарпатті" (1980, -№ 2), "Типи і варіанти народного житла Закарпаття" (1981, -№ 2), "Типи дворів на Закарпатті" (1983, -№ 2), "Внутрішнє планування та інтер'єр народного житла Закарпаття (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.)" (1985, -№ 5), "Залежність між формами сім'ї і народного житла Українських Карпат ХІХ - початку ХХ ст." (1987, -№ 1), "З історії виникнення і

розвитку сільських поселень Закарпаття"(1989,-№ 1), "Особливості форм сільських поселень Закарпаття XIX-XX ст."(1991.-№6) та ін.

Уже багато років дослідник вивчає проблеми музейництва, опублікував десятки праць з даної проблематики. Вони присвячені питанням будівництва українських музеїв під відкритим небом, зокрема Закарпатського скансену, музеєфікації пам'яток історії і культури Закарпаття, створення Закарпатського краєзнавчого музею і т.д.

У центрі наукових зацікавлень Павла Федаки постійно знаходиться історична тематика. Він першим серед істориків краю звернувся до вивчення історії закарпатської "Просвіти", видавши працю "Нарис історії товариства "Просвіта" Карпатської Русі-України"(Ужгород,1991), яка була високо оцінена рецензентами. Це стосується і його брошури "Правда про Народний Дім товариства "Просвіта"(Ужгород,1992), у якій вперше, на основі архівних джерел і преси 20-х років, прослідковано історію будівництва в м.Ужгороді культурно-просвітницького і центру закарпатських українців - Народного Дому, Зібраний автором великий джерельний матеріал ліг в основу доповіді "Товариство "Просвіта" і духовне відродження краю", яку він виголосив на Установчій конференції по відродженню на Закарпатті товариства "Просвіта" (Матеріали конференції. - Ужгород, 1991).

Павло Федака - автор ряду праць про національну символіку Закарпаття, зокрема: "До питання про історичні корені національної символіки Карпатської Русі-України"(Тези III народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої

100-річчю О.Маркуша. Хуст,1991), "Особливості комітатських гербів Карпатської Русі-України" (Клейноди: Записки Українського Геральдичного товариства. - Т.І. -Українська геральдика: минуле, сучасність, перспектива. - Київ-Львів,1991); "Печатка і герб м.Ужгорода" (Матеріали наукової республіканської геральдичної конференції.- Львів.1992) та ін. До цього додамо, що на початку 1990-х років на сторінках закарпатської преси точилася гостра дискусія з приводу національної символіки краю, яка нерідко з наукової перетворювалася у політичну. Треба віддати належне П.Федаці, який першим, як і в свій час А.Волошин, брати Брачайки, заступився за наш національний стяг, опублікувавши в обласній пресі декілька ґрунтовних статей і організувавши під синьо-жовтими прапорами велелюдні мітинги Ужгородської міської організації Народного Руху України (на той час вживання національних символів заборонялося і переслідувалося з боку партійних функціонерів та органів міліції). Він також взяв участь у важливій республіканській науковій конференції, яка рекомендувала Верховній Раді прийняти за державні символи України герб - тризуб, синьо-жовтий прапор і гімн "Ще не вмерла Україна", виступив з доповіддю про історичні корені національної символіки закарпатських українців і підписав від імені вчених Закарпаття відповідне Звернення конференції.

Павло Федака - автор понад 150 науково-популярних проблемних статей і публіцистичних виступів, його статті друкувалися на сторінках "Закарпатської правди", "Молоді Закарпаття", "Карпатського краю", "Новин Закарпаття", "Карпатської України" та інших газет. Вони присвячені

питанням захисту пам'яток історії і культури, визначним забутим постатям рідної історії (В.Гнатюк, Ф.Колесса, В. Січинський, О.Ольжич, А.Штефан, І.Панькевич), маловідомим сторінкам історії Закарпаття (з'їзди української молоді, діяльність історичної "Просвіти" тощо), національній символіці, перейменуванню вулиць Ужгорода і т.д.

Ще на початку 70-х років на сторінках закарпатської періодики вперше в області й Україні він порушив питання про необхідність збереження у селах, на своїх первісних місцях, старовинних садиб і громадських споруд, розробивши з цією метою науково-методичні засади створення та функціонування комплексів таких будівель у натуральному природному середовищі. Цій проблемі присвячено ряд вагомих статей. У другій половині 80-х років серією публікацій під назвою "Роздуми про краєзнавство" започаткував широке обговорення на Закарпатті проблеми духовних витоків, історичної пам'яті, народознавства як основи формування особистості - Людини, Громадянина і Патріота, здобувши широку підтримку громадськості і викликавши люту з боку компартійних функціонерів. Це тільки вибірковий перелік публікацій Павла Федаки, але і з нього видно поважний внесок вченого і публіциста у розвиток науки, поширення знань про свій край, формування національної свідомості. Пропонований у 1995 р. читачам бібліографічний покажчик праць П.Федаки засвідчує скільки зробила ця людина на ниві історії і культури рідного краю.

Павло Федака - активний громадсько-культурний і політичний діяч, який чітко притримується українського

національного спрямування. Особливо багато сил і енергії громадським справам віддано ним, починаючи з кінця 1988 року, коли розпочинається український рух за демократію і державну незалежність України. Він самовіддано працював у Товаристві охорони пам'яток історії і культури, Товаристві української мови ім. Т.Шевченка, був першим головою Ужгородської міської організації Народного Руху України та заступником голови крайової організації Народного Руху, організатором і учасником всіх значних громадсько-політичних акцій в Ужгороді й області у 1989-1991 рр. і т.д. А ще ж у 1989-1993 рр. був головою закарпатського осередку товариства "Лемківщина", у 1993-1994рр. - головою ужгородського осередку Українського геральдичного товариства, посідав чільні місця в інших громадських об'єднаннях. Завдяки йому в 1990 р. в краї відроджено крайове історичне товариство "Просвіта", головою якого він є донині і в діяльність якого вкладає чимало зусиль. Відзначимо, що Закарпатська "Просвіта" була відроджена в Україні першою. Прикро, що в республіканських виданнях останніх років про це не говориться. В інтерв'ю "Карпатській Україні" (1994.-24 березня) голова товариства з теплотою і любов'ю згадував установчі збори по відродженню "Просвіти": "Ви б подивилися на ті натхненні обличчя делегатів з усіх районів області, серед яких було й чимало просвітян 20-30-х років, на оту непідробну щирі радість людей з приводу відновлення діяльності цієї найзаслуженішої в історії Закарпаття національно-культурної організації!"

З часу свого відновлення і до наших днів (1990-1999) "Просвіта" видала, а Павло Федака виступив або автором, або

упорядником, або редактором, добрий десяток видань, зокрема 7 унікальних "Календарів "Просвіти", які високо оцінили вчені, письменники, широка громадськість, ряд наукових збірників, монографій, популярних книжок, повернута з небуття спадщина багатьох визначних діячів, заснована і відкрита для читачів унікальна на сьогоднішній день бібліотека. Не можна не згадати його самовіддану працю як депутата Ужгородської міськради (1990-1994), голови комісії з питань культури і духовного відродження. Саме він вніс на розгляд І сесії ще в травні 1990 р. питання про перехід влади в обласному центрі від міськкому компартії до міської ради, про національну символіку, про реабілітацію греко-католицької церкви і т.д. Саме завдяки його принциповій позиції в комісії по перейменуванню вулиць масмо нині в Ужгороді вулиці і площі, що носять імена Августина Волошина, братів Брацайків, Івана Панькевича, Василя Гренджі-Донського, Андрія Бачинського, Михайла Грушевського, Олександра Довженка та інших видатних постатей нашої історії»

У 1994 р. Павло Федака балотувався у Верховну Раду України. Його кандидатуру підтримали відомі вчені, письменники і політичні діячі краю. У їх зверненні відзначалося: "Павло Федака чесний, високоосвічений, ерудований, відданий рідному краю й Україні, він уже неодноразово засвідчував своєю одержимою і безкорисливою науковою, громадською, культурною та політичною працею, а нині готовий продовжити її на вищих щаблях державного життя України". Незважаючи на те, що наша молода держава переживає сьогодні нелегкі часи, Павло Федака залишається оптимістом: "Вважаю, що, незважаючи на всі біди й негаразди, наш народ не втратив здатності до

державотворчого життя. В нашій історії були й трагічніші сторінки. Тому щиро вірю в майбутнє України, у свій великий, талановитий і працьовитий народ. Він достойний щасливої долі".

11.....

12.....

13.....

14.....

15.....

16.....

17.....

18.....

Оформлено 17

Замовлення 407

Випуск

Підручником до друку 20 03 2000

Об'єм 60х84х16

лук

Усього друку 9,3

Тираж 120

Видання Інституту Української державної академії наук
м. Ужгород, вул. Кашубська, 18

ЗМІСТ

Ілля Шульга.....	3
Томаш Сопко.....	19
Василь Маркуш.....	32
Іван Гранчак.....	37
Григорій Павленко	86
Володимир Задороний.....	114
Михайло Тиводар.....	128
Дмитро Данилюк.....	137
Павло Федака.....	151

Підписано до друку 20.08.2000 Формат 60x84/16.

Умовн. друк. арк. 9,3 Облік.-вид. арк.

Тираж 150

6,6

Офсетний друк.

Замовлення 107

Безплатно

Видавництво Ужгородського державного університету
м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.